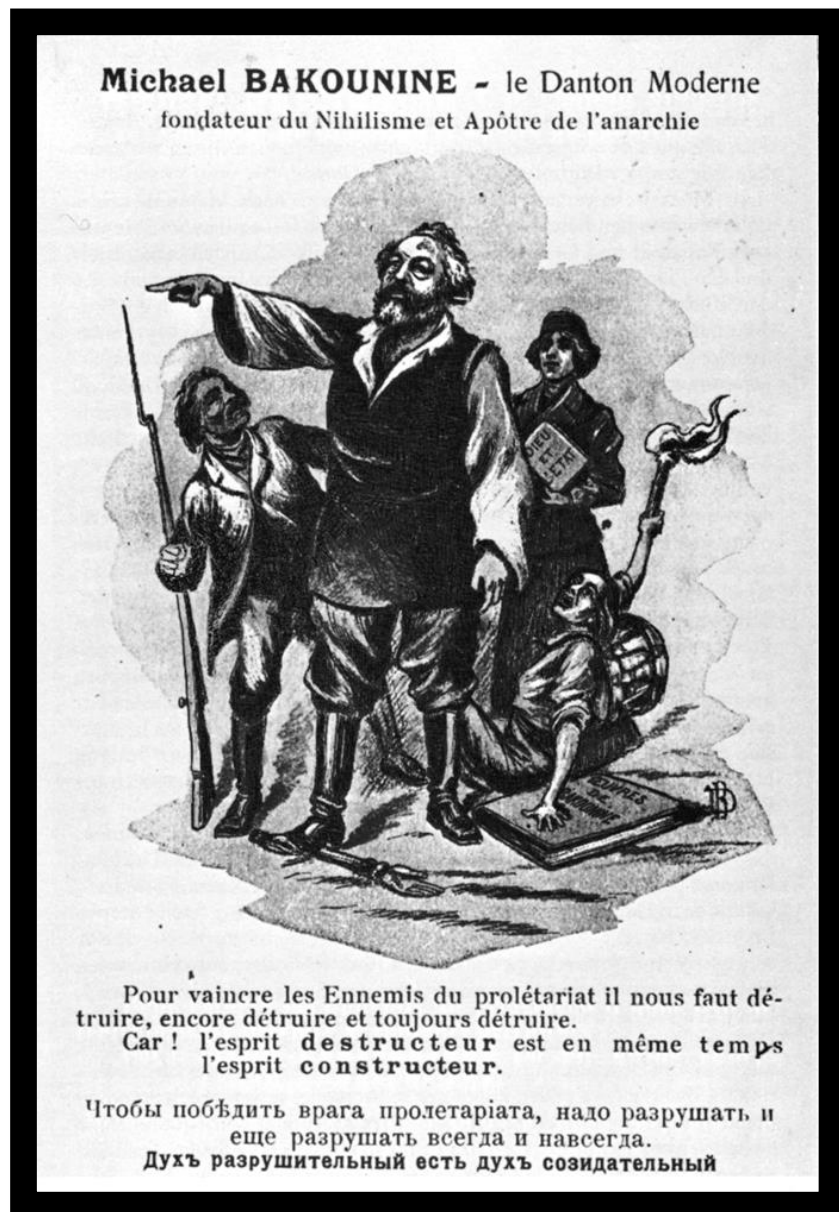

ΜΙΧΑΗΛ ΜΠΑΚΟΥΝΙΝ

ΕΠΙΛΟΓΗ ΚΕΙΜΕΝΩΝ

** Τα κείμενα που ακολουθούν αποτελούν αποσπάσματα έργων του Μιχαήλ Μπακούνιν, όπως τα ανθολόγησε ο Γάλλος συγγραφέας Ανρί Αρβόν στο βιβλίο του με τίτλο: Μπακούνιν, η ελληνική μετάφραση του οποίου εκδόθηκε από τις Εκδόσεις Πλέθρον. Τα κείμενα με την υποσημείωση (F) προέρχονται από τη γαλλική έκδοση των απάντων του Μπακούνιν, ενώ αυτά με υποσημείωση (R), από τη ρωσική. Τα λατινικά στοιχεία αναφέρονται στους αντίστοιχους τόμους.*

ΤΟ ΚΡΑΤΟΣ

Το κράτος δεν είναι η πατρίδα.....	6
Το κράτος, κληρονομιά μιας προνομιούχας τάξης.....	7
Το κράτος στην υπηρεσία της αστικής τάξης.....	7
Η πολιτική θεολογία.....	8
Το κοινωνικό συμβόλαιο.....	9
Το δημοκρατικό κράτος αποτελεί αντίφαση στους όρους.....	12
Διαφορά κράτους και κοινωνίας.....	13
Η καθολική ψηφοφορία στην υπηρεσία του κράτους.....	13
Η καθολική ψηφοφορία είναι απάτη.....	14
Η αναρχική αρχή: υπευθυνότητα και αξιοπρέπεια των πάντων.....	15
Η εκκλησία, θεμέλιο του κράτους.....	16
Το οποιοδήποτε προνόμιο διαφθείρει.....	17

Ο ΘΕΟΣ

Θεός και ελευθερία, έννοιες αντιφατικές.....	19
Η θρησκεία, αναγκαίο κακό.....	19
Η θρησκευτική αλλοτρίωση.....	20

Κριτική του χριστιανισμού.....	21
Η αγάπη του θεού, αιτία δεσποτισμού και δουλείας.....	22
Η θρησκεία γεννά το αίσθημα της εξάρτησης.....	23
Η αέναος μεταβολή είναι άρνηση του θεού.....	26
Η θεϊκή απάτη.....	27
Οι φυσικοί νόμοι αποκλείουν την πιθανότητα ενός δημιουργού θεού.....	28

Η ΕΞΕΓΕΡΣΗ

Η απελευθερωτική εξέγερση.....	30
Η επανάσταση είναι πόλεμος.....	31
Ομοιομορφία και ποικιλία.....	31
Διαφορά προλεταριάτου και αγροτιάς;.....	32
Κίνδυνοι από την επιστήμη.....	32
Τα όρια της αυθεντίας.....	33
Οι φυσικοί νομοί και η ανθρώπινη ελευθερία.....	34
Η φύση και η ελευθερία.....	35
Η κοινωνία και η ατομική ελευθερία.....	36
Η ελευθερία, στόχος της ιστορικής προόδου της ανθρωπότητας.....	37
Καταδίκη του ατομισμού.....	39
Ατομική ελευθερία και συλλογική ελευθερία.....	40

Ελευθερία και ντετερμινισμός.....	42
Οι δρόμοι της ελευθερίας.....	43
Η κοινωνική επανάσταση θα προκαλέσει το θρίαμβο της αλληλεγγύης.....	45

ΤΟ ΟΜΟΣΠΟΝΔΙΑΚΟ ΣΥΣΤΗΜΑ

Ολέθριες συνέπειες του πολιτικού συγκεντρωτισμού.....	47
Ο λαός, εκ φύσεως θρησκευόμενος και πατριώτης.....	48
Η κομμούνια δεν είναι επιστροφή στο Μεσαίωνα.....	50

Ο ΑΝΑΡΧΙΣΜΟΣ

Καταδίκη του δογματικού σοσιαλισμού.....	51
Ενάντια σε κάθε κρατικό σοσιαλισμό.....	52
Ενάντια σε κάθε επαναστατική δικτατορία.....	52
Αντιφάσεις της δικτατορίας του προλεταριάτου.....	54
Κρατικός σοσιαλισμός και αναρχικός σοσιαλισμός.....	56
Σοσιαλισμός και ελευθερία αποτελούν ένα όλον.....	58
Ο προερχόμενος από τη Γαλλική Επανάσταση σοσιαλισμός.....	59
Η οικονομική ανισότητα καθιστά την πολιτική ισότητα απατηλή.....	59

Η αυθόρμητη δράση των μαζών.....	60
Το προλεταριάτο και η αγροτιά.....	61
Σοσιαλισμός και Ρεπουμπλικανισμός.....	62
Η ελεύθερη οργάνωση πρέπει να διαδέχεται την καταστροφή του κράτους και της εκκλησίας.....	64
Η μέθοδος των κομμουνιστών και των αναρχικών.....	64
Η ισότητα πρέπει να συμβαδίζει με την ελευθερία.....	65
Καπιταλισμός και κοινοβουλευτική δημοκρατία.....	66
Η διακυβέρνηση των σοφών καταλήγει σε δεσποτισμό.....	67
Η επιστήμη πρέπει να είναι κληρονομιά όλων.....	68

ΤΟ ΚΡΑΤΟΣ

Το κράτος δεν είναι η πατρίδα.

Η ευημερία του κράτους είναι η αθλιότητα του πραγματικού έθνους, του λαού. Το μεγαλείο και η ισχύς του κράτους είναι η σκλαβιά του λαού. Ο λαός είναι ο φυσικός και νόμιμος εχθρός του κράτους. Και αν ακόμη ο λαός υποκύπτει - πολύ συχνά αλίμονο - στις αρχές, κάθε αρχή τού είναι μισητή. Το κράτος δεν είναι η πατρίδα. Είναι η αφαίρεση, ο μεταφυσικός, μυστικιστικός, πολιτικός, νομικός μύθος της πατρίδας. Οι λαϊκές μάζες όλων των χωρών αγαπούν βαθιά την πατρίδα τους. Αλλ' αυτό είναι μία φυσική πραγματική αγάπη. Ο πατριωτισμός του λαού δεν είναι ιδέα, αλλά γεγονός και ο πολιτικός πατριωτισμός, η αγάπη του κράτους δεν είναι η ακριβής έκφραση αυτού του γεγονότος, αλλά μια εκφυλισμένη έκφραση μέσω μιας απατηλής αφαίρεσης και πάντα προς όφελος μιας εκμεταλλεύτριας μειοψηφίας. Η πατρίδα, η εθνικότητα όπως και η ατομικότητα, είναι ένα γεγονός φυσικό και κοινωνικό, ψυχολογικό και ιστορικό ταυτόχρονα. Δεν είναι μια θεωρητική αρχή. Δεν μπορούμε να ονομάσουμε ανθρώπινη αρχή, παρά μόνο ό, τι είναι καθολικό, κοινό σε όλους τους ανθρώπους. Η εθνικότητα τους χωρίζει. Δεν είναι λοιπόν αρχή. Αλλά αυτό που είναι αρχή, είναι ο σεβασμός που ο καθένας πρέπει να έχει για τα φυσικά, πραγματικά ή κοινωνικά γεγονότα. Η εθνικότητα, όπως και η ατομικότητα, είναι ένα από τα γεγονότα αυτά. Οφείλουμε λοιπόν να τη σεβόμαστε. Η καταπίεσή της είναι έγκλημα, και για να μιλήσουμε με τη γλώσσα του Μαντσίι, αυτή γίνεται ιερή αρχή κάθε φορά που απειλείται ή καταπιέζεται. Γι' αυτό λοιπόν αισθάνομαι ειλικρινά και πάντα τον πατριώτη κάθε καταπιεσμένης πατρίδας. Η πατρίδα αντιπροσωπεύει το ιερό και αδιαφιλονίκητο δικαίωμα κάθε ανθρώπου, κάθε ομάδας ανθρώπων, ενώσεων, κοινοτήτων, περιοχών, εθνών, να αισθάνονται, να σκέπτονται, να θέλουν και να δρουν κατά τον τρόπο τους και ο τρόπος αυτός είναι πάντα το αναμφισβήτητο αποτέλεσμα μιας μακροχρόνιας ιστορικής εξέλιξης.

Υποκλινόμαστε, λοιπόν, μπροστά στην παράδοση, μπροστά στην ιστορία. Ή καλύτερα, τις αναγνωρίζουμε όχι γιατί μας παρουσιάζονται σαν αφηρημένα εμπόδια, που σχηματίστηκαν μεταφυσικά, νομικά και πολιτικά από τους σοφούς δάσκαλους και ερμηνευτές του παρελθόντος, αλλά μόνο γιατί έχουν περάσει πραγματικά μέσα

στο αίμα και στη σάρκα, μέσα στις αληθινές σκέψεις και τη θέληση των σημερινών λαών.

Το κράτος, κληρονομιά μιας προνομιάς τάξης.

Το κράτος, έχω πει, από την ίδια του την αρχή είναι ένα απέραντο κοιμητήριο, όπου θυσιάστηκαν, πέθαναν, θάφτηκαν όλες οι εκδηλώσεις της ατομικής και τοπικής ζωής, όλα τα συμφέροντα των μερών, το σύνολο των οποίων αποτελεί την κοινωνία. Είναι ο βωμός, όπου η πραγματική ελευθερία και η ευημερία των λαών σφαγιάζονται για το πολιτικό μεγαλείο. Και όσο πιο καθολικός είναι αυτός ο σφαγιασμός τόσο τελειότερο είναι το κράτος.

Κατέληξα στο συμπέρασμα και είναι πια πεποίθησή μου, ότι η αυτοκρατορία της Ρωσίας είναι το κατ' εξοχήν κράτος, το κράτος χωρίς ρητορικά και φραστικά σχήματα, το τελειότερο κράτος στην Ευρώπη. Αντίθετα, όλα τα κράτη, στα οποία οι λαοί μπορούν ακόμα ν' αναπνεύσουν, είναι από την άποψη του ιδανικού ατελή, όπως όλες οι εκκλησίες είναι ατελείς αν συγκριθούν με την καθολική εκκλησία.

Το κράτος είναι μια αφαίρεση που καταβροχθίζει την λαϊκή ζωή. Αλλά για να μπορέσει να γεννηθεί μια αφαίρεση, να εξελιχθεί και να συνεχίσει να υπάρχει μέσα στον αληθινό κόσμο, πρέπει να έχει ένα υπαρκτό συλλογικό σώμα, που να ενδιαφέρεται για την ύπαρξή της. Αυτό δεν μπορεί να είναι η μεγάλη λαϊκή μάζα, γιατί αυτή ακριβώς είναι το θύμα της. Πρέπει να είναι ένα σώμα προνομιάχο, το ιερατικό σώμα του κράτους, η καπιταλιστική τάξη που κυβερνά και που η θέση της μέσα στο κράτος είναι ίδια με τη θέση του κλήρου μέσα στην εκκλησία.

Επομένως, τι βλέπουμε σ' όλη αυτή την ιστορία; Το κράτος ήταν πάντοτε κληρονομιά κάποιας προνομιάς τάξης· του ιερατείου, της αριστοκρατικής τάξης, της αστικής και στο τέλος της γραφειοκρατικής, όταν όλες οι άλλες τάξεις έχουν αποδυναμωθεί και το κράτος λειτουργεί σα μηχανή. Αλλά για τη σωτηρία του κράτους είναι απαραίτητη η ύπαρξη μιας οποιοσδήποτε προνομιάς τάξης, που να ενδιαφέρεται για την ύπαρξή του. Και ακριβώς αυτό το κοινό συμφέρον της προνομιάς τάξης είναι ό,τι ονομάζεται πατριωτισμός.

F I, σελ. 225-227.

Το κράτος στην υπηρεσία της αστικής τάξης.

Είναι φανερό, πως όλα τα οφέλη της κοινωνίας, που θεωρείται ότι αντιπροσωπεύει το κράτος και υποτίθεται ότι προσφέρονται απλόχερα, δεν είναι στην πραγματικότητα παρά η γενική και συνεχής άρνηση των θετικών συμφερόντων των περιοχών, των κοινοτήτων, των ενώσεων. Είναι φανερό, επίσης, πως το ότι ένας μεγάλος αριθμός ατόμων είναι εξαρτημένα από το κράτος συνιστά μια αφαίρεση, ένα μύθο, μια απάτη, πως το κράτος μοιάζει μ' ένα πελώριο σφαγείο και ένα γιγάντιο

κοιμητήριο, όπου μυστικά και με το πρόσχημα αυτής της αφαίρεσης σφαγιάζονται και ενταφιάζονται υποκριτικά οι καλύτερες εμπνεύσεις και όλες οι ζωντανές δυνάμεις της χώρας. Και επειδή αυτές οι αφαιρέσεις δεν υπάρχουν ούτε εκ φύσεως ούτε προς όφελός τους και δεν έχουν ούτε πόδια για να περπατήσουν, ούτε χέρια για να δημιουργήσουν, ούτε στομάχια για να χωνέψουν αυτή τη μάζα των θυμάτων που ήρθαν να καταβροχθίσουν, είναι φανερό ότι, όπως και η θρησκευτική και ουράνια ιδέα του θεού αντιπροσωπεύει στην πραγματικότητα τα θετικά και αληθινά συμφέροντα του κλήρου, που είναι το επίγειο συμπλήρωμα του θεού, έτσι και η πολιτική ιδέα του κράτους αντιπροσωπεύει τα επίσης θετικά και αληθινά συμφέροντα της αστικής τάξης, που είναι η βασική, αν όχι η μοναδική εκμεταλλεύτρια τάξη.

R IV, σελ. 258-259.

Η πολιτική θεολογία.

Μια από τις μεγαλύτερες υπηρεσίες που πρόσφερε ο αστικός κοινωφελισμός, είναι ότι σκότωσε τη θρησκεία του κράτους, τον πατριωτισμό. Ο πατριωτισμός, όπως γνωρίζουμε, είναι μια αρχαία αρετή που γεννήθηκε στις ελληνικές και ρωμαϊκές δημοκρατίες, όπου δεν υπήρχε ποτέ άλλη θρησκεία από εκείνη του κράτους, δεν υπήρχε άλλο αντικείμενο λατρείας από το κράτος.

Τι είναι κράτος; Κατά τους μεταφυσικούς και τους νομοθέτες είναι τα κοινά: Το συλλογικό αγαθό, τα συμφέροντα και τα δικαιώματα του συνόλου, σε αντίθεση με τη διαλυτική δράση των συμφερόντων και των εγωιστικών παθών του ατόμου. Είναι η δικαιοσύνη και η πραγμάτωση της ηθικής και της αρετής πάνω στη γη. Επομένως, δεν υπάρχει ανώτερη πράξη, ούτε μεγαλύτερο καθήκον για τα άτομα από το ν' αφοσιωθούν, να θυσιάστουν και στην ανάγκη να πεθάνουν για το θρίαμβο και την ισχύ του κράτους.

Να, με λίγα λόγια, ολόκληρη η θεολογία του κράτους. Ας δούμε τώρα μήπως αυτή η πολιτική θεολογία, όπως και η θρησκευτική θεολογία, κρύβει πίσω από μια όμορφη και ποιητική πρόσοψη πραγματικότητες πολύ κοινές και πολύ βρώμικες. Ας αναλύσουμε πρώτα την ίδια την ιδέα του κράτους, όπως μας την παρουσιάζουν όσοι το εκθειάζουν. Είναι η θυσία της φυσικής ελευθερίας και των συμφερόντων τόσο των ατόμων, όσο και των σχετικά μικρών συλλογικών μονάδων, δηλ. ενώσεων, κοινοτήτων και επαρχιών, προς όφελος των συμφερόντων και της ελευθερίας όλου του κόσμου, της ευημερίας του μεγάλου συνόλου. Αλλά, τι είναι στην πραγματικότητα αυτός ο κόσμος, αυτό το μεγάλο σύνολο; Είναι η συνάθροιση όλων των ατόμων και όλων των μικρότερων ανθρώπινων ομάδων που το συνθέτουν.

Αλλά από τη στιγμή που για να το συνθέσουμε και να το συναρμόσουμε, όλα τα ατομικά και τοπικά συμφέροντα θα πρέπει να θυσιάστουν, τι είναι τελικά το Όλον, που θεωρείται ότι τα αντιπροσωπεύει; Δεν είναι το ζωντανό σύνολο που αφήνει τον καθένα ν' αναπνέει άνετα και γίνεται τόσο πιο γόνιμο, πιο ισχυρό και πιο ελεύθερο, όσο περισσότερο εξελίσσεται στους κόλπους του η καθολική ελευθερία και η

ευημερία του ατόμου. Δεν είναι η φυσική ανθρώπινη κοινωνία που επιβεβαιώνει και επεκτείνει τη ζωή του ατόμου μέσα από τη ζωή του συνόλου. Αντίθετα είναι ο σφαγιασμός του μεμονωμένου ατόμου, όπως και όλων των τοπικών ενώσεων, η καταστροφική αφαίρεση της ζωντανής κοινωνίας, ο περιορισμός ή καλύτερα η τέλεια άρνηση της ζωής και των δικαιωμάτων των μερών που συνθέτουν το όλον, για το υποτιθέμενο καλό όλου του κόσμου. Είναι το κράτος, είναι ο βωμός της πολιτικής θρησκείας, όπου σφαγιάζεται πάντα η φυσική κοινωνία. Το κράτος είναι μια καθολικότητα που καταβροχθίζει, που ζει από ανθρώπινες θυσίες όπως και η εκκλησία, της οποίας, επαναλαμβάνω, είναι ο δίδυμος αδελφός.

F I, σελ. 222-224.

Το κοινωνικό συμβόλαιο.

Έχουμε πει ότι ο άνθρωπος δεν είναι μόνο το πιο ατομικό ον της γης, αλλά και το πιο κοινωνικό. Ήταν μεγάλη η πλάνη του Ζαν-Ζακ Ρουσσώ να σκεφτεί ότι η πρωτόγονη κοινωνία συγκροτήθηκε με μια ελεύθερη συμφωνία των αγρίων. Αλλά δεν είναι μόνο ο Ζαν-Ζακ Ρουσσώ που το βεβαιώνει. Η πλειοψηφία των σύγχρονων νομομαθών και δημοσιονόμων, είτε της σχολής του Καντ, είτε οποιασδήποτε άλλης σχολής ατομικιστικής και φιλελεύθερης, που δεν παραδέχονται ούτε τη θεμελιωμένη πάνω στο θείο δίκαιο των θεολόγων κοινωνία, ούτε την κοινωνία όπως την καθορίζει η χεγκελιανή σχολή σαν τη λιγότερο ή περισσότερο μυστική πραγμάτωση της αντικειμενικής ηθικής, ούτε την πρωτόγονα ζωική κοινωνία των φυσιοκρατών, παίρνουν *polens volens*, και επειδή δεν έχουν άλλη βάση, ως αφετηρία, το σιωπηρό συμβόλαιο. Δηλ. ένα συμβόλαιο χωρίς λόγια και επομένως χωρίς σκέψη και θέληση. Ένας σκανδαλώδης παραλογισμός. Ένα εξωφρενικό και συνάμα κακοήθες επινόημα. Μια αισχρή απάτη. Γιατί υποτίθεται ότι, ενώ δεν ήμουν σε θέση ούτε να θελήσω, ούτε να σκεφθώ, ούτε να μιλήσω - αφού τους άφησα να με ξεπουπουλιάζουν χωρίς να διαμαρτυρηθώ - μπόρεσα να αποδεχτώ για μένα τον ίδιο, αλλά και για τους απογόνους μου, μια αιώνια δουλεία.

Οι συνέπειες, λοιπόν, του κοινωνικού συμβολαίου είναι ολέθριες, γιατί καταλήγουν στην απόλυτη κυριαρχία του κράτους. Και όμως οι αρχές, που το διέπουν, στην αφετηρία τους φαίνονται υπερβολικά φιλελεύθερες. Τα άτομα, πριν συνάψουν αυτό το συμβόλαιο, θεωρείται ότι είχαν μία απόλυτη ελευθερία, αφού, σύμφωνα μ' αυτή τη θεωρία, ο φυσικός άνθρωπος, ο άγριος άνθρωπος είναι ο μόνος τελείως ελεύθερος. Είπαμε αυτό που σκεφτόμαστε για τη φυσική αυτή ελευθερία που είναι η απόλυτη εξάρτηση του ανθρώπου - γορίλα από τις μόνιμα εχθρικές συνθήκες του εξωτερικού κόσμου. Αλλά ας υποθέσουμε ότι πραγματικά είναι ελεύθερος στην αφετηρία του. Γιατί, λοιπόν, θα σχημάτιζε κοινωνία; Για να εξασφαλίσει, απαντούν, την ασφάλειά του απέναντι σε πιθανές εισβολές αυτού του ίδιου του εξωτερικού

κόσμου, όπου περιλαμβάνονται και άλλοι άνθρωποι, ενωμένοι ή όχι, αλλά που δε θ' ανήκουν σ' αυτή τη νέα κοινωνία που σχηματίζεται.

Να, λοιπόν, οι πρωτόγονοι άνθρωποι απόλυτα ελεύθεροι, κλεισμένος ο καθένας στον εαυτό του και για τον εαυτό του, απολαμβάνουν αυτή την απεριόριστη ελευθερία, όσο δε συναντώνται, όσο μένουν βυθισμένοι ο καθένας στον απόλυτο, ατομικό απομονωτισμό του. Η ελευθερία του ενός δεν έχει ανάγκη από την ελευθερία του άλλου. Αντίθετα, κάθε ατομική ελευθερία, επειδή είναι αυτάρκης και αυθύπαρκτη, φαίνεται αναγκαστικά σαν άρνηση της ελευθερίας των άλλων και όλες αυτές οι ελευθερίες, αν διασταυρωθούν, οφείλουν να περιορίζονται και να μειώνονται αμοιβαία, ν' αντιφάσκουν και ν' αλληλοκαταστρέφονται. Για να μη καταστραφούν εντελώς, συνάπτουν μεταξύ τους ένα σαφές ή σιωπηρό συμβόλαιο, σύμφωνα με το οποίο εγκαταλείπουν ένα μέρος τους για να εξασφαλίσουν το επόμενο. Το συμβόλαιο αυτό γίνεται η βάση της κοινωνίας ή μάλλον του κράτους. Γιατί πρέπει να σημειώσουμε, πως, σ' αυτή τη θεωρία, δεν υπάρχει καθόλου θέση για την κοινωνία, υπάρχει μόνο το κράτος, ή καλύτερα, εκεί κάθε τι απορροφήθηκε από το κράτος.

Η κοινωνία είναι η φυσική μορφή της ύπαρξης της ανθρώπινης συλλογικότητας, ανεξάρτητα από κάθε συμβόλαιο. Σ' αυτή κυβερνούν τα έθιμα ή οι παραδοσιακές συνήθειες, αλλά ποτέ οι νόμοι. Προοδεύει αργά με την ώθηση που της δίνουν οι ατομικές πρωτοβουλίες και όχι με τη σκέψη ή τη θέληση του νομοθέτη. Υπάρχουν πολλοί νόμοι που την κυβερνούν χωρίς να το αντιλαμβάνεται, αλλά αυτοί είναι φυσικοί νόμοι συμφυείς στο κοινωνικό σώμα, όπως οι φυσικοί νόμοι είναι συμφυείς στα υλικά σώματα. Το μεγαλύτερο μέρος αυτών των νόμων παραμένει μέχρι σήμερα άγνωστο και παρ' όλα αυτά κυβέρνησαν την ανθρώπινη κοινωνία από τη γέννησή της, ανεξάρτητα από τη σκέψη και τη θέληση των ανθρώπων που τη συνέθεσαν.

Συμπεραίνουμε, λοιπόν, ότι δεν πρέπει να τους συγχέουμε με τους νόμους και τα διατάγματα, που, μέσα στο σύστημα που εξετάζουμε, αναγνωρισμένα από κάποια νόμιμη εξουσία, θεωρούνται σαν τα λογικά προϊόντα του πρώτου συμβολαίου που έγινε συνειδητά από τους ανθρώπους. Το κράτος δεν είναι καθόλου άμεσο δημιουργήμα της φύσης. Δεν προηγείται, όπως η κοινωνία, της αφύπνισης της σκέψης στους ανθρώπους και θα προσπαθήσουμε να δείξουμε αργότερα πως το δημιούργησε η θρησκευτική συνείδηση στο μέσον της φυσικής κοινωνίας. Σύμφωνα με τους φιλελεύθερους δημοσιονόμους, το πρώτο κράτος δημιουργήθηκε από την ελεύθερη και έλλογη βούληση των ανθρώπων. Σύμφωνα με τους οπαδούς του απολυταρχισμού είναι μια θεϊκή δημιουργία. Και στις δύο περιπτώσεις δεσπάζει στην κοινωνία και τείνει να την απορροφήσει εντελώς. Στη δεύτερη περίπτωση, αυτή η απορρόφηση είναι φυσική. Ένα πολίτευμα πρέπει αναγκαστικά να καταβροχθίζει κάθε φυσική οργάνωση. Το πιο περίεργο είναι πως η ατομιστική σχολή με το ελεύθερο συμβόλαιό της καταλήγει στο ίδιο αποτέλεσμα.

Και πράγματι, αυτή η σχολή αρχίζει με την άρνηση της ίδιας της ύπαρξης μιας φυσικής κοινωνίας, που προηγείται του συμβολαίου. Γιατί μία τέτοια κοινωνία θ' απαιτούσε τις φυσικές σχέσεις των ατόμων και επομένως έναν αμοιβαίο περιορισμό των ελευθεριών τους, αντίθετο προς την απόλυτη ελευθερία, που ο καθένας, σύμφωνα

μ' αυτή τη θεωρία, θεωρείται ότι απολαμβάνει πριν από τη σύναψη του συμβολαίου και δε θα ήταν ούτε περισσότερο ούτε λιγότερο αυτό το ίδιο το συμβόλαιο, που υπάρχει σαν ένα φυσικό γεγονός, το οποίο επίσης προηγείται του ελεύθερου συμβολαίου. Λοιπόν, κατά το σύστημα αυτό, η ανθρώπινη κοινωνία αρχίζει με τη σύναψη του συμβολαίου. Αλλά τι είναι αυτή η κοινωνία; Είναι η καθαρή και λογική πραγμάτωση του συμβολαίου με όλες του τις διατάξεις και τις νομοθετικές και πρακτικές συνέπειες. Είναι το κράτος.

Ας το δούμε καλύτερα. Τι αντιπροσωπεύει; Το σύνολο των αρνήσεων των ατομικών ελευθεριών όλων των μελών του. Η καλύτερα, το σύνολο των θυσιών στις οποίες υποβάλλονται όλα τα μέλη, απαρνούμενα ένα μέρος της ελευθερίας τους προς όφελος του κοινού καλού. Είδαμε πως, κατά την ατομικιστική θεωρία, η ελευθερία του καθένα είναι ο περιορισμός ή καλύτερα η φυσική άρνηση της ελευθερίας όλων των άλλων. Και βέβαια αυτός ο απόλυτος περιορισμός, αυτή η άρνηση της ατομικής ελευθερίας στο όνομα της συλλογικής ελευθερίας ή του κοινού δικαίου είναι το κράτος. Λοιπόν, εκεί όπου αρχίζει το κράτος, τελειώνει η ατομική ελευθερία και το αντίθετο.

Θα ισχυρισθεί κανείς ότι το κράτος, αντιπροσωπεύοντας τη δημόσια σωτηρία ή το κοινό συμφέρον, αφαιρεί ένα μέρος της ελευθερίας του ενός για να του εξασφαλίσει όλο το υπόλοιπο. Αλλά το υπόλοιπο αυτό είναι, αν θέλετε, η ασφάλεια, αλλά δεν είναι ποτέ η ελευθερία. Η ελευθερία είναι αδιαίρετη. Δεν μπορούμε να της αφαιρέσουμε ένα μέρος χωρίς να τη σκοτώσουμε. Αυτό το μικρό μέρος, που θα αφαιρέσετε, είναι το παν. Με μία φυσική κίνηση, αναγκαία και ακαταμάχητη, όλη η ελευθερία μου συγκεντρώνεται ακριβώς μέσα στο μέρος, όσο μικρό κι αν είναι, που εσείς αποσπάσατε. Είναι η ιστορία της γυναίκας του Κυανοπώγωνα που είχε ένα ολόκληρο παλάτι στη διάθεσή της και ήταν ελεύθερη να μπαίνει παντού, να βλέπει και ν' αγγίζει τα πάντα, εκτός από ένα άθλιο δωματάκι που ο φοβερός σύζυγός της της είχε απαγορεύσει με την ποινή του θανάτου ν' ανοίξει. Και όμως, αδιάφορη από τη μεγαλοπρέπεια του παλατιού, η ψυχή της συγκεντρώθηκε σ' αυτό το μικρό άθλιο δωμάτιο. Το άνοιξε, και σωστά το άνοιξε, γιατί ήταν μια πράξη αναγκαία για την ελευθερία της, ενώ η απαγόρευση να μπει εκεί ήταν μια αυταπόδεικτη παραβίαση αυτής της ίδιας της ελευθερίας. Είναι ακόμα η ιστορία του αμαρτήματος του Αδάμ και της Εύας. Η απαγόρευση να δοκιμάσουν τον καρπό από το δέντρο της γνώσης, μόνο και μόνο γιατί ήταν η θέληση του Κυρίου, ήταν από τη μεριά του αγαθού θεού μία πράξη φρικτού δεσποτισμού. Και αν οι πρόγονοι μας πρόγονοι είχαν υπακούσει, όλο το ανθρώπινο γένος θα παρέμενε βυθισμένο μέσα στην πιο ταπεινωτική σκλαβιά. Αντίθετα η ανυπακοή τους μας χειραφέτησε και μας έσωσε. Αυτή, σύμφωνα με το μύθο, ήταν η πρώτη πράξη της ανθρώπινης ελευθερίας.

Αλλά το κράτος, θα ισχυρισθούν, το δημοκρατικό κράτος που βασίζεται στην ελεύθερη ψήφο όλων των πολιτών, δε θα ήταν δυνατόν να είναι η άρνηση της ελευθερίας τους. Και γιατί όχι; Αυτό θα εξαρτηθεί απόλυτα από την αποστολή και την εξουσία που οι πολίτες θα παραχωρήσουν στο κράτος. Ένα δημοκρατικό κράτος, που βασίζεται στην καθολική ψηφοφορία, θα μπορούσε να γίνει πολύ απολυταρχικό, πιο απολυταρχικό ακόμα και από το μοναρχικό κράτος, όταν με το πρόσχημα ότι

αντιπροσωπεύει τη βούληση του συνόλου, βαραίνει πάνω στη βούληση και την ελεύθερη κίνηση κάθε μέλους του με όλο το βάρος της συλλογικής του εξουσίας.

FI, σελ. 119-125.

Το δημοκρατικό κράτος αποτελεί αντίφαση στους όρους.

Δεν υπάρχει θεμελιώδης διαφορά μεταξύ του ριζοσπαστικού κόμματος των δημοκρατών και του δογματικού δημοκρατικού κόμματος των συνταγματικών φιλελευθέρων. Και τα δύο έχουν την ίδια καταγωγή και διαφέρουν μόνο στο χαρακτήρα. Και τα δύο τοποθετούν στη βάση της κοινωνικής οργάνωσης το κράτος και το οικογενειακό με το κληρονομικό δίκαιο από τα οποία προκύπτει το δικαίωμα της ιδιωτικής περιουσίας, δηλ. το δικαίωμα της μειοψηφίας των καπιταλιστών να εκμεταλλεύεται την εργασία της πλειοψηφίας που στερείται ιδιοκτησίας. Η διαφορά των δύο κομμάτων είναι η εξής: οι δογματικοί φιλελεύθεροι θέλουν να συγκεντρώσουν όλα τα πολιτικά δικαιώματα στα χέρια της προνομιάς μειοψηφίας, ενώ οι ριζοσπαστικοί φιλελεύθεροι θέλουν να επεκτείνουν τα δικαιώματα αυτά και στις καταπιεσμένες μάζες του λαού. Οι δογματικοί φιλελεύθεροι θεωρούν το κράτος σαν ένα φρούριο που ουσιαστικά δημιουργήθηκε με σκοπό να εξασφαλίσει στην προνομιά μειοψηφία την αποκλειστική κατοχή των πολιτικών και οικονομικών δικαιωμάτων, ενώ αντίθετα οι ριζοσπαστικοί υποστηρίζουν το κράτος μπροστά στο λαό με τη διαβεβαίωση πως τον υπερασπίζεται από το δεσποτισμό αυτής της ίδιας της μειοψηφίας. Πρέπει να παραδεχτούμε πως η λογική και η ιστορική πείρα βρίσκονται στο πλευρό των δογματικών φιλελευθέρων. Όσο καιρό ο λαός με την εργασία του τρέφει, συντηρεί και πλουτίζει τους προνομιάχους, ο λαός που είναι ανίκανος να κυβερνηθεί από μόνος του, γιατί αναγκάζεται να εργάζεται όχι για τον εαυτό του αλλά για τους άλλους, θα κυβερνιέται και θα εξουσιάζεται πάντοτε από τις τάξεις που τον εκμεταλλεύονται. Και αυτό δε θεραπεύεται ούτε με την πλατύτερη συνταγματική δημοκρατία, γιατί ο οικονομικός παράγοντας είναι ισχυρότερος από τα πολιτικά δικαιώματα, που δεν μπορούν να έχουν κάποιο νόημα και αλήθεια παρά μόνο στο μέτρο που στηρίζονται στα οικονομικά φαινόμενα.

Και στο τέλος τέλος, η ισότητα των πολιτικών δικαιωμάτων ή το δημοκρατικό κράτος, κρύβουν την πιο φανερή αντίφαση στους όρους τους. Όποιος λέει κράτος ή πολιτικό δικαίωμα, εννοεί δύναμη, εξουσία, επικυριαρχία. Δηλαδή προϋποθέτουν την ανισότητα. Όταν όλοι κυβερνούν, κανείς πια δεν κυβερνιέται και έτσι δεν υπάρχει κράτος. Όταν όλοι απολαμβάνουν τα ίδια ανθρώπινα δικαιώματα, κάθε δικαίωμα πολιτικό παύει να έχει λόγο ύπαρξης. Το πολιτικό δικαίωμα σημαίνει προνόμιο και όταν όλοι είναι το ίδιο προνομιάχοι, το προνόμιο εξατμίζεται και μαζί μ' αυτό το πολιτικό δικαίωμα. Γι' αυτό, οι όροι δημοκρατικό κράτος και ισότητα των πολιτικών

δικαιωμάτων, δε σημαίνουν τίποτα άλλο παρά την καταστροφή του κράτους και την εξαφάνιση κάθε πολιτικού δικαιώματος.

Παγκόσμια επαναστατική συμμαχία της σοσιαλδημοκρατίας.
Βερολίνο, 1904, σελ. 10-12.

Διαφορά κράτους και κοινωνίας.

Η εξέγερση είναι πολύ πιο εύκολη ενάντια στο κράτος, γιατί μέσα στην ίδια τη φύση του κράτους υπάρχει κάτι που την προκαλεί. Το κράτος είναι η εξουσία, είναι η βία, είναι η επίδειξη και η αυτοϊκανοποίηση της βίας. Δε δρα αθόρυβα και δεν προσπαθεί να προσηλυτίσει. Και κάθε φορά που το προσπαθεί, το κάνει με πολύ κακή διάθεση, γιατί από τη φύση του δεν ενδιαφέρεται τόσο να πείθει όσο να επιβάλλεται και να εξαναγκάζει. Προσπαθεί επίσης να καλύψει λίγο αυτή τη φύση του νόμιμου παραβάτη της θέλησης των ανθρώπων, της καθημερινής άρνησης της ελευθερίας τους. Ενώ επίσης παραγγέλλει το καλό, το αφαιρεί και το χαλάει, ακριβώς γιατί το προστάζει και κάθε προσταγή προκαλεί και υποκινεί δίκαιες εξεγέρσεις για την ελευθερία. Και γιατί το καλό, όταν διατάσσεται, από την άποψη της αληθινής ηθικής, της ανθρώπινης και όχι της θεϊκής, από την άποψη της ανθρώπινης αξιοπρέπειας και της ελευθερίας, γίνεται κακό. Η ελευθερία, η ηθικότητα και η αξιοπρέπεια του ανθρώπου συνίστανται σ' αυτό ακριβώς, ότι ο άνθρωπος κάνει το καλό, όχι γιατί του παραγγέλθηκε αλλά γιατί το ξεχωρίζει, το θέλει και το αγαπά.

Η κοινωνία δεν επιβάλλεται με τους τύπους, επίσημα, αυταρχικά· επιβάλλεται φυσικά και γι' αυτό βέβαια η επίδρασή της πάνω στο άτομο είναι ασύγκριτα πιο ισχυρή απ' αυτή του κράτους. Δημιουργεί και διαμορφώνει όλα τα άτομα που γεννιούνται και αναπτύσσονται στους κόλπους της. Πετυχαίνει να τους διοχετεύσει, από την πρώτη μέρα της γέννησής τους μέχρι τη μέρα του θανάτου τους, όλη την ιδιαίτερη υλική της φύση, την πνευματική, την ηθική. Εξατομικεύεται κατά κάποιο τρόπο μέσα στον καθένα.

F I σελ. 288-289.

Η καθολική ψηφοφορία στην υπηρεσία του κράτους.

Η καθολική ψηφοφορία, λέω, είναι η επίδειξη, τόσο η πιο πλατιά όσο και η πιο ραφιναρισμένη, του πολιτικού τσαρλατανισμού του κράτους. Είναι αναμφίβολα ένα επικίνδυνο όργανο, που απαιτεί μια μεγάλη επιδεξιότητα από το χειριστή του, αλλά αν ξέρει να το χρησιμοποιήσει σωστά, είναι το πιο σίγουρο μέσο για να πετύχει τη συνεργασία των μαζών στην οικοδόμηση της ίδιας τους της φυλακής. Ο Ναπολέων Γ'

στήριξε όλη την κυριαρχία του στην καθολική ψηφοφορία που ουδέποτε πρόδωσε την εμπιστοσύνη του. Ο Βίσμαρκ την έκανε βάση της κνουτογερμανικής αυτοκρατορίας του.

F III, σελ. 168-169.

Η καθολική ψηφοφορία είναι απάτη.

Μπορούμε να πούμε πως εμείς οι επαναστάτες σοσιαλιστές δε θέλουμε την καθολική ψηφοφορία και προτιμάμε είτε την ψηφοφορία των εκλεκτόρων είτε το δεσποτισμό του ενός; Καθόλου. Αυτό που βεβαιώνουμε είναι ότι η καθολική ψηφοφορία, αν κριθεί όπως είναι και όπως εμφανίζεται σε μια κοινωνία θεμελιωμένη πάνω στην οικονομική και κοινωνική ανισότητα, για το λαό θα είναι πάντα μια απάτη. Από την πλευρά των δημοκρατών αστών δεν είναι τίποτα άλλο από μια μισητή απάτη, το πιο σίγουρο όργανο για να στερεώσουμε μ' ένα φαινομενικό φιλελευθερισμό και μια φαινομενική δικαιοσύνη, φθείροντας τα λαϊκά συμφέροντα και τη λαϊκή ελευθερία, την αιώνια κυριαρχία των εκμεταλλευτριών και καπιταλιστικών τάξεων. Αρνούμαστε, λοιπόν, ότι η καθολική ψηφοφορία είναι όργανο που μπορεί να χρησιμοποιήσει ο λαός για να πετύχει τη δικαιοσύνη ή την οικονομική και κοινωνική ισότητα. Γιατί, όπως μόλις απέδειξα, η καθολική ψηφοφορία, όταν ασκείται μέσα στη λαϊκή άγνοια και εξάρτηση θα παράγει αναγκαστικά και πάντα μια ψήφο αντίθετη προς τα συμφέροντα του λαού.

Ξεκινώντας απ' εκεί, βεβαιώνουμε ότι οι αυτοκαλούμενοι σοσιαλδημοκράτες, που στις χώρες όπου δεν υπάρχει ακόμα η καθολική ψηφοφορία προσπαθούν να πείσουν το λαό ότι πρέπει να την πετύχουν πριν απ' όλα, έτσι όπως κάνουν σήμερα οι αρχηγοί του κόμματος της σοσιαλδημοκρατίας στη Γερμανία, ισχυριζόμενοι ότι η πολιτική ελευθερία είναι προϋπόθεση που προηγείται της οικονομικής χειραφέτησης, είναι ή οι ίδιοι ακριβώς θύματα μιας ολέθριας απάτης ή αυτοί που εξαπατούν το λαό. Αγνοούν πραγματικά, ή δείχνουν πως αγνοούν, ότι αυτή η πολιτική ελευθερία που προϋπάρχει, που υπάρχει δηλ. αναγκαστικά έξω από την οικονομική και κοινωνική ισότητα, γιατί πρέπει να προηγείται αυτής της τελευταίας, θα είναι ουσιαστικά μια αστική ελευθερία, δηλ. θεμελιωμένη στην οικονομική υποδούλωση του λαού και επομένως ανίκανη να παράγει το αντίθετό της και να δημιουργήσει αυτή την οικονομική και κοινωνική ισότητα που προϋποθέτει την καταστροφή της αποκλειστικής ελευθερίας των αστών.

Το βέβαιο για μένα είναι ότι δεν υπάρχουν σήμερα χειρότεροι εχθροί του λαού απ' αυτούς που προσπαθούν να τον αποτρέψουν από την κοινωνική επανάσταση, τη μόνη που μπορεί να του δώσει και την πραγματική ελευθερία και τη δικαιοσύνη και την ευημερία, για να τον παρασύρουν και πάλι στις απογοητευτικές εμπειρίες των μεταρρυθμίσεων ή των αποκλειστικά πολιτικών επαναστάσεων, των οποίων πάντα υπήρξε όργανο, θύμα και παιχνίδι.

Η κοινωνική επανάσταση δεν αποκλείει καθόλου την πολιτική επανάσταση. Αντίθετα την προϋποθέτει αναγκαστικά, αλλά της επιβάλλει ένα χαρακτήρα εντελώς νέο, το χαρακτήρα της πραγματικής χειραφέτησης του λαού από το ζυγό του κράτους. Επειδή όλα τα πολιτεύματα και όλες οι πολιτικές εξουσίες δημιουργήθηκαν για να προστατέψουν και να εγγυηθούν τα οικονομικά προνόμια των καπιταλιστικών και εκμεταλλευτριών τάξεων από τις εξεγέρσεις του προλεταριάτου, είναι φανερό πως η κοινωνική επανάσταση οφείλει να καταστρέψει αυτά τα πολιτεύματα και τις εξουσίες όχι πριν ή μετά, αλλά ταυτόχρονα. Είναι φανερό ότι θα γκρεμίσει θαρραλέα τα οικονομικά θεμέλια της δουλείας του λαού.

Η πολιτική επανάσταση, σύγχρονη και πραγματικά αχώριστη με την κοινωνική επανάσταση, της οποίας θα είναι κατά κάποιο τρόπο έκφραση και αρνητική εκδήλωση, δε θα είναι πια ένας μετασχηματισμός, αλλά μια μεγαλειώδης διάλυση του κράτους.

F IV, σελ. 195-198.

Η αναρχική αρχή: Υπευθυνότητα και αξιοπρέπεια των πάντων.

Θέλετε οι άνθρωποι να μη καταπιέζουν άλλους ανθρώπους; Μη τους δίνετε ποτέ τη δυνατότητα να αποκτήσουν εξουσία, θέλετε να σεβαστούν την ελευθερία, τα δικαιώματα, την ανθρώπινη ψυχή των ομοίων τους; Αναγκάστε τους να τα σεβαστούν. Όχι όμως ν' αναγκαστούν από τη θέληση ή την καταπιεστική δράση των άλλων ανθρώπων, ούτε από τον κολασμό του κράτους και των νόμων, που αναγκαστικά αντιπροσωπεύονται και εφαρμόζονται από τους ανθρώπους, κάτι που θα τους ξανάκανε σκλάβους με τη σειρά τους, αλλά από την ίδια την οργάνωση του κοινωνικού βίου. Μια οργάνωση φτιαγμένη με τρόπο που, αν και θα παρέχει στον καθένα την πιο μεγάλη απόλαυση της ελευθερίας του, δε θα δίνει τη δυνατότητα ν' ανέβει πάνω από τους άλλους ή να κυριαρχήσει, παρά μόνο με τη φυσική επίδραση της πνευματικής ή ηθικής υπεροχής του, χωρίς να μπορεί ποτέ η επίδραση να επιβληθεί σαν δικαίωμα, ούτε να στηριχθεί πάνω σ' οποιοδήποτε πολιτικό σύστημα.

Όλα τα πολιτικά συστήματα, ακόμα και τα πιο δημοκρατικά, τα θεμελιωμένα πάνω στην πιο πλατιά εφαρμογή της καθολικής ψηφοφορίας, ενώ αρχίζουν, όπως συμβαίνει συχνά στην αρχή, με την τοποθέτηση στην εξουσία των πιο αξιοπρεπών, φιλελευθέρων και αφοσιωμένων στο κοινό καλό ατόμων, αυτών που είναι τα πιο ικανά να τα υπηρετήσουν, καταλήγουν πάντοτε στο να παράγουν μια διπλή διαφθορά, ένα διπλό κακό. Και αυτό, γιατί ακριβώς έχουν σαν αναγκαίο αποτέλεσμα να μετασχηματίζουν τη φυσική και, επομένως, αποδεκτή από τους ανθρώπους εξουσία σε δικαίωμα.

Πρώτα πρώτα έχουν σαν άμεσο αποτέλεσμα να μεταβάλουν τους πραγματικά ελεύθερους ανθρώπους, σε υποτιθέμενους ελεύθερους πολίτες που, μέσα σε μια

αυταπάτη και με μια μοναδική προκατάληψη, συνεχίζουν επίσης να θεωρούνται σαν ίσοι μ' όλο τον κόσμο, ενώ στην πραγματικότητα είναι αναγκασμένοι από εκείνη τη στιγμή να υποκύπτουν στους αντιπροσώπους του νόμου, στους ανθρώπους. Και ενώ αυτοί οι άνθρωποι από άποψη οικονομική και κοινωνική θα ήταν πραγματικά ίσοι τους, από άποψη πολιτική θα γίνονταν αρχηγοί τους. Και σ' αυτούς, με το πρόσχημα του κοινού καλού και στο όνομα της υποτιθέμενης θέλησης του λαού, εκφραζόμενη με απόφαση που παίρνει η πλειοψηφία, και όχι παμψηφεί, οφείλουν παθητική υποταγή όλοι οι πολίτες, φυσικά στα καθορισμένα από το νόμο όρια, όρια που σύμφωνα με την καθημερινή πείρα επεκτείνονται πολύ για την ικανοποίηση εκείνου που διατάσσει και περιορίζονται ιδιαίτερα για τον πολίτη που θα ήθελε να χρησιμοποιήσει το δικαίωμα της νόμιμης ανυπακοής.

Αλήθεια, δηλώνω πως εφ' όσον οι πολίτες υποτάσσονται στους επίσημους εκπροσώπους του νόμου, στους αρχηγούς που τους επιβάλλονται από το κράτος, έστω και αν έχουν εγκριθεί από καθολική ψηφοφορία, είναι σκλάβοι.

Κοινωνική επανάσταση ή στρατιωτική δικτατορία, σελ. 185-187.

Η εκκλησία, θεμέλιο του κράτους.

Το κράτος είναι ο δίδυμος αδελφός της εκκλησίας. Δεν μπορούμε να βρούμε άλλο λόγο της ύπαρξής του, παρά μόνο αν ξεκινήσουμε από τη θεολογική ή μεταφυσική ιδέα. Επειδή από τη φύση του αντιτίθεται στην ανθρώπινη δικαιοσύνη, πρέπει ν' αναζητήσει τη δικαίωσή του στο θεολογικό ή μεταφυσικό μύθο της θεϊκής δικαιοσύνης. Ο αρχαίος κόσμος αγνοούσε εντελώς την έννοια του έθνους ή της κοινωνίας. Ο σύγχρονος κόσμος ήταν πάντοτε υποδουλωμένος και απορροφημένος από το κράτος και η εξουσία και το ειδικό δικαίωμα κάθε κράτους πήγαζε από την ύπαρξη και την κυριαρχία κάποιου θεϊκού συστήματος, ή κάποιου θεού, που θεωρείτο ο αποκλειστικός προστάτης αυτού του κράτους. Στον αρχαίο κόσμο, ο άνθρωπος σαν άτομο ήταν άγνωστος. Η αληθινή ιδέα της ανθρωπότητας ήταν άγνωστη. Υπήρχαν μόνο πολίτες. Έτσι, στον πολιτισμό αυτό η δουλεία ήταν ένα φυσικό φαινόμενο και βάση απαραίτητη για την απόλαυση του δικαιώματος του πολίτη.

Όταν ο χριστιανισμός γκρέμισε τον πολυθεϊσμό και ανακήρυξε ένα μοναδικό θεό, τα κράτη συνέχισαν ν' ανατρέχουν στους αγίους του χριστιανικού παραδείσου και κάθε καθολικό κράτος είχε έναν ή περισσότερους αγίους σαν προστάτες. Αυτοί υπήρξαν οι υπερασπιστές τους και οι μεσολαβητές τους στον Κύριο, που θα έπρεπε σ' αυτή την περίπτωση να βρίσκεται αναμφίβολα σε μια πολύ ενοχλητική κατάσταση. Επιπλέον, κάθε κράτος αισθάνεται ακόμα την ανάγκη να δηλώσει πως ο Κύριος το προστατεύει εντελώς ιδιαίτερα.

Η μεταφυσική και οι πολιτικές επιστήμες, που φαινομενικά στηρίζονται στη μεταφυσική αλλά στην πραγματικότητα στα συμφέροντα των καπιταλιστικών τάξεων, προσπαθούσαν εξίσου να δώσουν μια ορθολογική βάση στην ύπαρξη του κράτους. Ανέτρεχαν στο μύθο μιας συμφωνίας ή ενός γενικού συμβολαίου του λαού, που υποτίθεται ότι αντιπροσωπεύεται από το κράτος.

Σύμφωνα με τους Γιακωβίνους δημοκράτες, καθήκον του κράτους είναι να καταστήσει δυνατό το θρίαμβο των γενικών και συλλογικών συμφερόντων των πολιτών πάνω στα εγωιστικά και αλληλοσυγκρουόμενα συμφέροντα των ατόμων, των κοινοτήτων και των επαρχιών. Το κράτος είναι η καθολική δικαιοσύνη, το συλλογικό δίκαιο που νικά τον εγωισμό και την ηλιθιότητα των ατόμων. Είναι η επιβεβαίωση της απουσίας αξίας και λογικής μέσα στο κάθε άτομο, επικαλούμενο την εγκράτεια και την αρετή του συνόλου. Είναι η πραγματική άρνηση, με άλλα λόγια, ο ατελείωτος περιορισμός όλων των ιδιαίτερων ελευθεριών, ατομικών και συλλογικών, στο όνομα της ελευθερίας του συνόλου, της συλλογικής και της καθολικής, που στην πραγματικότητα δεν είναι παρά μια ταπεινωτική αφαίρεση απορρέουσα από την άρνηση ή τον περιορισμό των δικαιωμάτων των διαφόρων ατόμων και βασισμένη πάνω στην αληθινή δουλεία του καθένα.

Επειδή είναι δεδομένο ότι κάθε αφαίρεση μπορεί να υπάρξει μόνο στο μέτρο που στηρίζεται στα θετικά συμφέροντα ενός πραγματικού όντος, η αφαίρεση του κράτους αντιπροσωπεύει στην πραγματικότητα τα θετικά συμφέροντα των καπιταλιστικών τάξεων, που εκμεταλλεύονται και κυριαρχούν και που ονομάζονται καλλιεργημένες, δηλ. το συστηματικό σφαγιασμό, προς όφελός τους, των συμφερόντων και της ελευθερίας των υποδουλωμένων μαζών.

Παγκόσμια επαναστατική συμμαχία της σοσιαλδημοκρατίας.
Βερολίνο, 1904, σελ. 38-41.

Το οποιοδήποτε προνόμιο διαφθείρει.

Είναι χαρακτηριστικό γνώρισμα κάθε προνομίου και κάθε προνομιούχας θέσης να σκοτώνουν το πνεύμα και την καρδιά του ανθρώπου. Ο προνομιούχος, είτε πολιτικά, είτε οικονομικά, είναι άνθρωπος πνευματικά και ηθικά διεφθαρμένος. Να ένας κοινωνικός νόμος που δεν επιδέχεται καμιά εξαίρεση και που εφαρμόζεται τόσο σ' ολόκληρα έθνη όσο και στις τάξεις, στις ομάδες και στα άτομα. Ο νόμος της ισότητας είναι η ανώτατη προϋπόθεση της ελευθερίας και του ανθρωπισμού. Ο κύριος στόχος αυτού του βιβλίου είναι ακριβώς να τον αναπτύξει και ν' αποδείξει την αλήθεια του μέσα σ' όλες τις εκδηλώσεις της ανθρώπινης ζωής.

Αν είχαμε εμπιστευθεί τη διακυβέρνηση της κοινωνίας σ' ένα επιστημονικό σύστημα, σύντομα θ' άρχιζε ν' ασχολείται με μια τελείως διαφορετική υπόθεση και

καθόλου με την επιστήμη. Και η υπόθεση αυτή, δηλ. των υπαρχόντων εξουσιών, θα ήταν να διαιωνίζονται, με αποτέλεσμα η κοινωνία κάτω από τις φροντίδες τους να γίνεται όλο και πιο κουτή και επομένως να έχει όλο και περισσότερο ανάγκη από τη διακυβέρνηση και τη διεύθυνσή τους.

Αλλά, ό, τι είναι αλήθεια για τις επιστημονικές ακαδημίες, είναι εξίσου και για όλες τις συντακτικές και νομοθετικές συνελεύσεις, έστω κι αν προκύπτουν από καθολική ψηφοφορία. Αυτή η τελευταία μπορεί πράγματι ν' ανανεώσει τη σύνθεση, αλλά δεν εμποδίζει με τα χρόνια το σχηματισμό ενός σώματος πολιτικών με προνόμια έμπρακτα και όχι νομικά κατοχυρωμένα και που αφοσιωμένοι αποκλειστικά στη διαχείριση των δημοσίων υποθέσεων μιας χώρας, καταλήγουν να αποτελέσουν ένα είδος αριστοκρατίας ή πολιτικής ολιγαρχίας.

Ο ΘΕΟΣ

Θεός και ελευθερία, έννοιες αντιφατικές.

Υπάρχει αυτή η αντίφαση, θέλουν το θεό αλλά θέλουν και την ανθρωπότητα. Επιμένουν να συνενώνουν δύο όρους που, μόλις χωρισθούν, δεν μπορούν πια να συναντηθούν παρά μόνο για ν' αλληλοκαταστραφούν. Λένε με μια ανάσα: «Ο θεός και η ελευθερία του ανθρώπου», «Ο θεός και η αξιοπρέπεια και η δικαιοσύνη και η ισότητα και η αδελφότητα και η ευημερία των ανθρώπων» χωρίς να νοιαστούν για τη μοιραία λογική, σύμφωνα με την οποία, αν υπάρχει θεός, αναγκαστικά, είναι ο αιώνιος, ο ανώτατος, ο απόλυτος αφέντης και αν ο αφέντης αυτός υπάρχει, τότε ο άνθρωπος είναι σκλάβος. Αλλά, αν είναι σκλάβος, τότε δεν είναι προσιτή γι' αυτόν ούτε η δικαιοσύνη, ούτε η φιλοσοφία, ούτε η αδελφότητα, ούτε η ευημερία. Μάταια και αντίθετα από κάθε λογική και κάθε ιστορική εμπειρία, θα παρουσιάσουν το θεό τους διαπνεόμενο από την πιο τρυφερή αγάπη για την ανθρώπινη ελευθερία. Ένας αφέντης, ό, τι κι αν κάνει, όσο φιλελεύθερος κι αν θέλει να φανεί, παραμένει πάντα αφέντης και η ύπαρξή του αναγκαστικά σημαίνει δουλεία για όλους εκείνους που βρίσκονται κάτω απ' αυτόν. Έτσι, αν υπήρχε θεός, ένας μόνο τρόπος θα υπήρχε για να εξυπηρετήσει την ανθρώπινη ελευθερία, να έπαυε να υπάρχει.

Επειδή αγαπώ και επιθυμώ βαθιά την ανθρώπινη ελευθερία και τη θεωρώ σαν απόλυτη προϋπόθεση για κάθε τι που λατρεύουμε και σεβόμαστε στην ανθρωπότητα, αντιστρέφω τη φράση του Βολταίρου και λέω πως, αν ο θεός υπήρχε πραγματικά, θα έπρεπε να τον εξαφανίσουμε.

F II, σελ. 147-148.

Η Θρησκεία, αναγκαίο κακό.

Δεν ισχυριζόμαστε ότι αρνούμαστε την ιστορική αναγκαιότητα της θρησκείας, ούτε βεβαιώνουμε ότι υπήρξε ένα απόλυτο κακό στην ιστορία. Αν συμβαίνει κάτι τέτοιο, ήταν και δυστυχώς παραμένει μέχρι σήμερα για την πλειοψηφία των ανθρώπων που ζουν μέσα στην άγνοια, ένα αναπόφευκτο κακό, όπως οι ελλείψεις και οι πλάνες στην ανάπτυξη κάθε ανθρώπινου έργου. Η θρησκεία, έχουμε πει, είναι η πρώτη αφύπνιση της ανθρώπινης λογικής κάτω από τη μορφή του θεϊκού παραλογισμού. Είναι η πρώτη λάμψη της ανθρώπινης αλήθειας μέσα από το θεϊκό

πέπλο της απάτης. Η πρώτη εκδήλωση της ανθρώπινης ηθικής, της δικαιοσύνης και του νόμου, μέσα από τις ιστορικές αδικίες της θείας χάριτος. Είναι, τέλος, η μύηση στην ελευθερία κάτω από τον ταπεινωτικό και βαρύ ζυγό της θεότητας, ένα ζυγό που πρέπει τελικά να τον συντρίψει, ώστε να κατακτήσει πραγματικά τον έλλογο λόγο, την πραγματική αλήθεια, την τέλεια δικαιοσύνη και την πραγματική λογική.

Με τη θρησκεία, το ανθρώπινο θηρίο, καθώς βγαίνει από την κτηνωδία, κάνει το πρώτο βήμα προς τον ανθρωπισμό, αλλά όσο θα μένει θρησκευόμενο δε θα πετύχει ποτέ το στόχο του, γιατί κάθε θρησκεία το καταδικάζει σε παραλογισμό και μπερδεύει τα βήματά του με αποτέλεσμα ν' αναζητά το θεϊκό στη θέση του ανθρώπινου. Με τη θρησκεία, οι λαοί, που μετά βίας απελευθερώθηκαν από τη δουλεία μέσα στην οποία ζουν βουτηγμένα όλα τα άλλα είδη ζώων, ξαναπέφτουν σύντομα στη σκλαβιά των ισχυρών ανθρώπων και των προνομιούχων καστών που εκλέγονται από τη θεότητα.

F I, σελ. 133-134.

Η θρησκευτική αλλοτρίωση.

Από τότε, σα φυσική συνέπεια, ο άνθρωπος αποδίδει στο θεό όλες τις ιδιότητες, τις δυνάμεις και τις αρετές που διαδοχικά ανακαλύπτει μέσα ή έξω από αυτόν. Είδαμε πως, θεωρούμενος σαν ανώτατο ον και χωρίς να είναι στην πραγματικότητα τίποτα άλλο παρά το απόλυτο Abstractum, ο θεός είναι απόλυτα κενός από κάθε προσδιορισμό και κάθε περιεχόμενο, είναι γυμνός, ένα τίποτα, όπως το μηδέν. Και με τη μορφή αυτή, συμπληρώνεται και πλουτίζεται με τη ζωή του υπαρκτού κόσμου, του οποίου αποτελεί αφαίρεση. Στη θρησκευτική όμως φαντασία του εμφανίζεται σαν άρχοντας και Κύριος. Συνεπάγεται, λοιπόν, ότι ο θεός είναι ο απόλυτος σκυλευτής και ότι, επειδή ο ανθρωπομορφισμός είναι η ίδια η ουσία κάθε θρησκείας, ο ουρανός, που θεωρείται η κατοικία των αθάνατων θεών, δεν είναι τίποτα άλλο από έναν άπιαστο καθρέφτη που αντανακλά στο θρησκευόμενο άνθρωπο την ίδια την εικόνα του αντεστραμμένη και εξογκωμένη.

Γιατί η δράση της θρησκείας δεν περιορίζεται μόνο στην αφαίρεση του πλούτου της γης και των φυσικών δυνάμεων, ούτε στην απογύμνωση του ανθρώπου από τις ιδιότητες και τις αρετές του, στο μέτρο που τις αποκαλύπτει στην ιστορική του εξέλιξη για να τις μετατρέψει στον ουρανό σε σύμβολα ή θεϊκά όντα. Με τη μετατροπή αυτή αλλάζει ριζικά τη φύση αυτών των δυνάμεων και των ιδιοτήτων, τις διαστρέφει και τις διαφθείρει δίνοντάς τους μια διαμετρικά αντίθετη κατεύθυνση από την πρωταρχική τους.

Και έτσι, ο ανθρώπινος νους, το μόνο όργανο που έχουμε για ν' αναγνωρίζουμε την αλήθεια, μετατρέπόμενος σε θεϊκό νου, γίνεται ακατανόητος για μας και επιβάλλεται σ' όσους πιστεύουν, όπως η αποκάλυψη του παραλόγου. Έτσι ο σεβασμός του ουρανού εκφράζεται σαν περιφρόνηση για τη γη και η λατρεία της θεότητας σαν συκοφαντία της ανθρωπότητας. Η ανθρώπινη αγάπη, αυτή η απέραντη

φυσική αλληλεγγύη που συνδέει όλα τα άτομα και τους λαούς και κάνει την ευτυχία και την ελευθερία του καθένα να εξαρτάται από την ελευθερία και την ευτυχία όλων των άλλων, πρέπει παρ' όλες τις διαφορές χρωμάτων και φυλών να τους συνδέσει αργά ή γρήγορα σε μια κοινή αδελφότητα. Αυτή η αγάπη, αν μετατραπεί σε θεϊκή αγάπη και σε θρησκευτικό έλεος, γίνεται σύντομα η μάλιστα της ανθρωπότητας, όπως μαρτυρούν, από την αρχή της ιστορίας, τα εκατομμύρια ανθρώπινα θύματα, που θυσιάστηκαν για τη μεγάλη δόξα των θεών και όλο το αίμα που χύθηκε στο όνομα της θρησκείας.

Τέλος η ίδια η δικαιοσύνη, η μέλλουσα μητέρα της ισότητας, αν με τη θρησκευτική φαντασία μεταφερθεί στις ουράνιες περιοχές και μεταβληθεί σε θεϊκή δικαιοσύνη, γρήγορα θα ξαναγυρίσει στη γη με τη θεολογική μορφή της χάριτος και, αγκαλιάζοντας παντού και πάντα τη μερίδα των πιο ισχυρών, θα σπείρει ανάμεσα στους ανθρώπους βιαιότητες, προνόμια, μονοπώλια και όλες τις τερατώδεις ανισότητες τις επικυρωμένες από τον ιστορικό νόμο.

FI, σελ. 131-133.

Κριτική του χριστιανισμού.

Ο χριστιανισμός είναι η πιο αντιπροσωπευτική θρησκεία, επειδή ακριβώς παρουσιάζει και φανερώνει, σ' όλη την έκτασή της, τη φύση, την καθαρή ουσία κάθε θρησκευτικού συστήματος που είναι η πτώχευση, η υποδούλωση και η εκμηδένιση της ανθρωπότητας προς όφελος της θεότητας. Εφόσον ο θεός είναι το παν, ο πραγματικός κόσμος και ο άνθρωπος δεν είναι τίποτα. Εφόσον ο θεός είναι η αλήθεια, η δικαιοσύνη, το αγαθό, η δύναμη και η ζωή, ο άνθρωπος είναι το ψέμα, η αδικία, το κακό, η ασχήμια, η αδυναμία και ο θάνατος. Εφόσον ο θεός είναι ο κύριος, ο άνθρωπος είναι ο σκλάβος. Ανίκανος να βρει μέσα από τον ίδιο του τον εαυτό τη δικαιοσύνη, την αλήθεια και την αιώνια ζωή, δεν μπορεί να φθάσει εκεί παρά μόνο με τη θεία αποκάλυψη. Αλλά όποιος λέει αποκάλυψη, εννοεί μεσσίες, προφήτες, ιερείς και νομοθέτες που αποκαλύπτουν εμπνεόμενοι από τον ίδιο το θεό. Και αυτοί εδώ, αφού αναγνωρισθούν σαν αντιπρόσωποι του θεού πάνω στη γη, σαν άγιοι διδάσκαλοι της ανθρωπότητας, προορισμένοι από τον ίδιο το θεό να την κατευθύνουν στο δρόμο της σωτηρίας, πρέπει αναγκαστικά ν' ασκούν απόλυτη εξουσία. Όλοι οι άνθρωποι τους οφείλουν μια παθητική και απεριόριστη υποταγή. Γιατί απέναντι στη θεϊκή λογική δεν υπάρχει ανθρώπινη λογική που να μπορεί να της εναντιωθεί, ούτε επίγεια δικαιοσύνη ενάντια στη δικαιοσύνη του θεού. Αφού οι άνθρωποι είναι σκλάβοι του θεού, πρέπει να είναι και σκλάβοι της εκκλησίας και του κράτους, εφ' όσον αυτό καθαγιάζεται από την εκκλησία. Αυτό το κατάλαβε ο χριστιανισμός περισσότερο απ' όλες τις άλλες θρησκείες, δίχως μάλιστα να εξαιρέσουμε τις αρχαίες ανατολικές θρησκείες, που άλλωστε αγκάλιασαν μόνο τους διακεκριμένους και προνομιούχους λαούς, ενώ ο χριστιανισμός έχει την πρόθεση ν' αγκαλιάσει ολόκληρη την

ανθρωπότητα. Απ' όλα ωστόσο τα χριστιανικά δόγματα μονάχα ο καθολικισμός το διακήρυξε και το πραγματοποίησε με άκαμπτη συνέπεια. Να γιατί ο χριστιανισμός είναι η απόλυτη και τελευταία θρησκεία. Να γιατί η αποστολική και καθολική εκκλησία είναι η μόνη λογική, θεία και νόμιμη.

Ανεξάρτητα λοιπόν από το αν αυτό δυσαρεστεί τους μεταφυσικούς και τους θρησκευόμενους ιδεαλιστές, φιλοσόφους, πολιτικούς ή ποιητές, η ιδέα του θεού σημαίνει την απάρνηση της ανθρώπινης λογικής και δικαιοσύνης· είναι η πιο αποφασιστική απάρνηση της ανθρώπινης ελευθερίας και αναγκαστικά καταλήγει στη δουλεία των ανθρώπων, τόσο στη θεωρία όσο και στην πρακτική.

Αν λοιπόν δε δεχόμαστε την άποψη των ιησουιτών, των ευσεβιστών ή των διαμαρτυρόμενων μεθοδιστών που παραδέχονται τη δουλεία και τον εξευτελισμό του ανθρώπου, τότε δεν μπορούμε και δεν πρέπει να κάνουμε έστω και την παραμικρή παραχώρηση στο θεό της θεολογίας ή στο θεό της μεταφυσικής. Γιατί αυτή η μυστικιστική αλφάβητος αρχίζει από το Α και μοιραία καταλήγει στο Ω και όποιος θέλει να λατρεύει το θεό, πρέπει, χωρίς παιδιάστικες αυταπάτες, ν' απαρνηθεί γενναία την ελευθερία του και τον ανθρωπισμό του.

Αν υπάρχει θεός, ο άνθρωπος είναι σκλάβος. Ο άνθρωπος όμως μπορεί και πρέπει να είναι ελεύθερος. Λοιπόν, δεν υπάρχει θεός. Προκαλώ οποιονδήποτε να βγει από τον κύκλο αυτό και να διαλέξει.

F III, σελ. 42-44.

Η αγάπη του θεού, αιτία δεσποτισμού και δουλείας.

Η αληθινή, πραγματική αγάπη, έκφραση μιας αμοιβαίας και σταθερής ανάγκης, δεν μπορεί να υπάρξει παρά μόνο μεταξύ ίσων. Η αγάπη του ανώτερου για τον κατώτερο είναι η εκμηδένιση, η καταπίεση, η περιφρόνηση, είναι ο εγωισμός, η αλαζονεία, η ματαιοδοξία που θριαμβεύουν μέσα στο αίσθημα του μεγαλείου που θεμελιώνεται πάνω στην ταπείνωση του άλλου. Η αγάπη του κατώτερου για τον ανώτερο είναι ο εξευτελισμός, ο φόβος και οι ελπίδες του σκλάβου που περιμένει από τον αφέντη του την ευτυχία ή τη δυστυχία.

Τέτοιος είναι ο χαρακτήρας αυτής της υποτιθέμενης αγάπης του θεού για τους ανθρώπους και των ανθρώπων για το θεό. Είναι ο δεσποτισμός του ενός και η δουλεία του άλλου.

F I, σελ. 317-318.

Η Θρησκεία γεννά το αίσθημα της εξάρτησης.

Έχουν πει ότι η θρησκεία είναι το πρώτο ξύπνημα της λογικής. Ναι, αλλά με τη μορφή του παραλογισμού. Μόλις παρατηρήσαμε ότι η θρησκεία αρχίζει με το φόβο. Πραγματικά, ο άνθρωπος, όταν άρχισε να ξυπνά στις πρώτες αγτίδες αυτού του εσωτερικού ήλιου που ονομάζουμε αυτοσυνείδηση και να βγαίνει βήμα βήμα απ' αυτή τη μαγνητική μισονάρκωση, απ' αυτή τη γεμάτη ένστιχτα ύπαρξη που είχε όταν ήταν απόλυτα αθώος, δηλ. θηρίο, αφού γεννήθηκε σαν κάθε θηρίο μέσα στο φόβο για τον εξωτερικό κόσμο, που είναι αλήθεια ότι τον παράγει και τον τρέφει αλλά τον καταπιέζει συνάμα, τον εκμηδενίζει και απειλεί να τον καταπιεί, πρέπει αναγκαστικά να είχε σαν πρώτο αντικείμενο της πρωτοεμφανιζόμενης σκέψης του αυτό το φόβο.

Πρέπει να υποθέσουμε ότι αυτός ο ενστικτώδης φόβος κατά την αφύπνιση της διάνοιας θα πρέπει να ήταν πιο δυνατός στον πρωτόγονο άνθρωπο απ' ό,τι σ' όλα τ' άλλα είδη ζώων. Πρώτα, γιατί γεννήθηκε λιγότερο οπλισμένος από τ' άλλα και η παιδική του ηλικία διαρκεί πολύ περισσότερο, και στη συνέχεια, γιατί η ίδια του η σκέψη, που μόλις εκκολάφτηκε και δεν έφτασε ακόμα σ' έναν επαρκή βαθμό τελειότητας και δύναμης για ν' αναγνωρίσει και να χειριστεί τα εξωτερικά αντικείμενα, όφειλε να ξεριζώσει αμέσως τον άνθρωπο από την ένωση, τη συμμαχία, την ενστικτώδη αρμονία μέσα στην οποία έπρεπε, σαν ξάδερφος του γορίλα, να βρίσκεται με τα υπόλοιπα είδη της φύσης, πριν γεννηθεί μέσα του η σκέψη. Έτσι, η σκέψη τον απομόνωσε στο φυσικό περιβάλλον του, που, αφού του ήταν ξένο, όφειλε να του εμφανίζεται μέσα από το πρίσμα της φαντασίας μεγεθυμένο και διογκωμένο από την ίδια του τη σκέψη, δηλ. σε μια δύναμη σκοτεινή και μυστηριώδης, αφάνταστα πιο εχθρική και απειλητική απ' ό,τι στην πραγματικότητα είναι.

Μας είναι εξαιρετικά δύσκολο, αν όχι αδύνατο, να κατανοήσουμε ακριβώς τις πρώτες εντυπώσεις και τις θρησκευτικές φαντασιώσεις του άγριου ανθρώπου. Στις λεπτομέρειές τους θα πρέπει αναμφίβολα να ήταν τόσο διαφορετικές όσο οι ιδιοσυγκρασίες των πρωτόγονων φυλών που τις δοκίμασαν, όσο διαφορετικά ήταν τα κλίματα, η φύση του τόπου και όλες οι άλλες εξωτερικές συνθήκες στο μέσο των οποίων εξελίχθηκαν. Αλλά επειδή πριν απ' όλα ήταν ανθρώπινες εντυπώσεις και φαντασιώσεις, όφειλαν, παρά την ποικιλία στις λεπτομέρειες, να συνοψίζονται σε κάποια ταυτόσημα απλά σημεία γενικού χαρακτήρα, που θα προσπαθήσουμε να προσδιορίσουμε.

Όποια κι αν είναι η προέλευση των διαφόρων ανθρωπίνων ομάδων και του διαχωρισμού των ανθρωπίνων φυλών στον πλανήτη, και είτε οι άνθρωποι είχαν ένα μόνο Αδάμ-γορίλα ή ξάδερφο γορίλα για πρόγονο, είτε περισσότερους, που η φύση θα είχε σχηματίσει σε διαφορετικά σημεία και εποχές, ανεξάρτητους μεταξύ τους, η ικανότητα να σχηματίζουν ιδέες παραμένει, όπως οι νόμοι που προσδιορίζουν την εκδήλωση αυτής της ικανότητας παραμένουν παντού και πάντοτε όμοιοι, παντού και πάντοτε ίδιοι - με τρόπο ώστε καμιά ανθρώπινη εξέλιξη δε θα μπορούσε να είναι αντίθετη σ' αυτούς τους νόμους. Τούτο μας δίνει το δικαίωμα να σκεφτούμε πως οι αρχικές φάσεις, παρατηρούμενες μέσα στην πρώτη θρησκευτική εξέλιξη ενός λαού, όφειλαν ν' αναπαράγονται μέσα στην εξέλιξη όλων των άλλων λαών της γης.

Σύμφωνα με τις ομόφωνες μαρτυρίες των ταξιδιωτών, που από τον περασμένο αιώνα επισκέφθηκαν τα νησιά της Ωκεανίας, καθώς και εκείνων που στις μέρες μας διείσδυσαν στο εσωτερικό της Αφρικής, ο φετιχισμός πρέπει να είναι η πρώτη θρησκεία, η θρησκεία όλων των άγριων απολίτιστων φυλών. Αλλά ο φετιχισμός δεν είναι παρά η θρησκεία του φόβου. Είναι η πρώτη ανθρώπινη έκφραση αυτού του αισθήματος της απόλυτης εξάρτησης, αναμειγμένη με ενστικτώδη φόβο, που βρίσκουμε στο βάθος κάθε πρωτόγονης ζωής και που, όπως ήδη αναφέραμε, αποτελεί το θρησκευτικό σύνδεσμο ακόμα και των πιο κατωτέρων ειδών με την παντοδυναμία της φύσης. Ποιος αγνοεί την επίδραση που ασκούν και την εντύπωση που προκαλούν σε κάθε ζωντανό ον, ακόμα και στα φυτά, τα μεγάλα, τακτικά φυσικά φαινόμενα, όπως η ανατολή και η δύση του ήλιου, το σεληνόφως, η επανάληψη των εποχών, η διαδοχή κρύου και ζέστης, η σταθερή και ιδιαίτερη κίνηση του ωκεανού, των βουνών και της ερήμου ή καλύτερα, τα φυσικά καταστροφικά φαινόμενα όπως οι θύελλες, οι εκλείψεις, οι σεισμοί, όπως επίσης και οι τόσο ποικίλες και αμοιβαίες καταστροφικές σχέσεις των ζωικών ειδών μεταξύ τους, αλλά και με το φυτικό κόσμο - όλα αυτά αποτελούν για κάθε ζώο ένα σύνολο από συνέπειες της ύπαρξης, ένα χαρακτήρα, μια φύση. Και σχεδόν, θα λέγαμε, μια ιδιαίτερη λατρεία, γιατί σ' όλα τα ζώντα όντα θα βρείτε ένα είδος λατρείας της φύσης ανάμικτο με φόβο και χαρά, ελπίδα και ανησυχία και που σαν αίσθημα μοιάζει πολύ με την ανθρώπινη θρησκεία. Η παράκληση επίσης και η προσευχή δε λείπουν. Κοιτάξτε τον ήρεμο σκύλο που παρακαλά για ένα χάδι, ένα βλέμμα από το αφεντικό του. Δεν είναι η εικόνα του γονατισμένου ανθρώπου μπροστά στο θεό; Αυτός ο σκύλος δε μεταφέρει με τη φαντασία του και την υποτυπώδη σκέψη, που ανέπτυξε με την πείρα του, τη φυσική υπερδύναμη, που τον βασανίζει, στο αφεντικό του, όπως ο πιστός τη μεταφέρει στο θεό;

Ποια είναι λοιπόν η διαφορά ανάμεσα στα θρησκευτικά αισθήματα του ανθρώπου και αυτά του σκύλου; Δεν είναι μόνο η σκέψη, είναι ο βαθμός της σκέψης ή καλύτερα η ικανότητα να την ορίσει και να τη συλλάβει σαν αφηρημένη σκέψη, να τη γενικεύσει δίνοντάς της ένα όνομα, γιατί ο ανθρώπινος λόγος έχει αυτό το ιδιαίτερο χαρακτηριστικό, ότι δηλ. επειδή είναι ανίκανος να ονομάσει τα αληθινά πράγματα που επιδρούν άμεσα στις αισθήσεις μας, εκφράζει μόνο την έννοια ή την αφηρημένη γενικότητα. Και επειδή ο λόγος και η σκέψη είναι δύο μορφές διαφορετικές αλλά αχώριστες, αποτέλεσμα μιας και μόνης ενέργειας της ανθρώπινης σκέψης, αυτή η τελευταία, ορίζοντας το αντικείμενο του ζωώδους τρόμου και της πρώτης φυσικής λατρείας του ανθρώπου, το καθολικεύει, το μετατρέπει σε αφηρημένο ον και προσπαθεί να το χαρακτηρίσει μ' ένα όνομα. Πραγματικά, το αντικείμενο που λατρεύεται από τούτο ή εκείνο το άτομο μένει πάντα αυτό εδώ. Μια πέτρα, ένα κομμάτι ξύλο, όχι κάτι άλλο. Αλλά απ' τη στιγμή που πήρε με το λόγο όνομα, γίνεται ένα αντικείμενο ή μια έννοια αφηρημένη, ένα κομμάτι ξύλο ή μια πέτρα γενικά. Και έτσι με την πρώτη αφύπνιση της σκέψης, που εκδηλώνεται με το λόγο, αρχίζει ο αποκλειστικά ανθρώπινος κόσμος, ο κόσμος των αφαιρέσεων.

Χάρη σ' αυτή την ικανότητα αφαίρεσης, ο άνθρωπος, που γεννήθηκε στη φύση και είναι προϊόν της, δημιουργεί, μέσα σ' αυτή τη φύση και μέσα στις δικές της

συνθήκες, μια δεύτερη ύπαρξη, σύμφωνη με το ιδανικό του και προοδευτική σαν κι αυτόν.

Κάθε τι που υπάρχει, θα προσθέσουμε για να γίνουμε περισσότερο κατανοητοί, τείνει να πραγματοποιηθεί μέσα στο σύνολο του είναι του. Ο άνθρωπος, ον ζωντανό και σκεπτόμενο ταυτόχρονα, για να ολοκληρωθεί πρέπει να γνωρίσει πρώτα τον εαυτό του. Αυτή είναι η αιτία της τεράστιας βραδύτητας που παρατηρείται στην εξέλιξή του και για να φτάσει στη σημερινή μορφή κοινωνίας των πιο πολιτισμένων χωρών, που πολύ απέχουν από το ιδανικό στο οποίο τείνουμε σήμερα, χρειάστηκε πολλές εκατοντάδες αιώνων, θα έλεγε κανείς, πως μέσα στην έρευνα του ίδιου του τού εαυτού, διαμέσου όλων αυτών των τόσο φυσιολογικών, όσο και ιστορικών περιόδων του, ο άνθρωπος έπρεπε να κατανοήσει όλες τις πιθανές ανοησίες και συμφορές, πριν μπορέσει να φτάσει σ' αυτό το μικρό έστω σημείο λογικής και δικαιοσύνης που βασιλεύει σήμερα στον κόσμο.

Ο έσχατος όρος και ο σπουδαιότερος στόχος κάθε ανθρώπινης εξέλιξης είναι η ελευθερία. Ο Ζαν-Ζακ Ρουσσώ και οι οπαδοί του είχαν άδικο που την αναζητούσαν στις αρχές της ιστορίας. Γιατί τότε ο άνθρωπος, στερημένος ακόμα από κάθε αυτοσυνείδηση και επομένως ανίκανος να συνάψει οποιοδήποτε συμβόλαιο, ήταν ολοκληρωτικά κάτω απ' τον ζυγό της ματαιότητας της φυσικής ζωής, στην οποία είναι υποταγμένα όλα τα ζώα και από την οποία ο άνθρωπος μπόρεσε να χειραφετηθεί, κατά κάποιο τρόπο, με τη διαδοχική χρήση της λογικής του που εξελισσόταν, είναι αλήθεια, πολύ αργά στην ιστορική του πορεία. Αναγνώριζε λίγο λίγο τους νόμους που επιδρούν στον εξωτερικό κόσμο, όπως και αυτούς που βρίσκονται στην ίδια του τη φύση, τους δεχόταν, τους μετασημάτιζε σε ιδέες - δημιουργίες σχεδόν αυθόρμητες του ίδιου του του μυαλού - και κατόρθωσε, ενώ εξακολουθούσε να υπακούει ολοκληρωτικά σ' αυτούς τους νόμους, να υποτάσσεται μόνο στις δικές του σκέψεις. Η μόνη αξιοπρέπεια και δυνατή ελευθερία για τον άνθρωπο βρίσκεται απέναντι στη φύση. Δε θα έχει ποτέ άλλη. Γιατί οι φυσικοί νόμοι είναι ακλόνητοι και μοιραίοι. Είναι η ίδια η βάση κάθε ύπαρξης. Αποτελούν το είναι μας με τέτοιο τρόπο ώστε κανείς δε θα μπορούσε να επαναστατήσει εναντίον τους χωρίς να φθάσει αμέσως στο παράλογο και χωρίς σίγουρα ν' αυτοκαταστραφεί. Αλλά αν ο άνθρωπος τους αναγνωρίσει και τους δεχθεί πνευματικά, ξεπερνά τη φοβία για τον εξωτερικό κόσμο και στη συνέχεια γίνεται με τη σειρά του δημιουργός και δεν υποτάσσεται παρά μόνο στις δικές του ιδέες, μεταβάλλει τον κόσμο λίγο ή πολύ σύμφωνα με τις προοδευτικές του ανάγκες και του εμπνέει κατά κάποιο τρόπο την εικόνα του ανθρωπισμού του.

F I, σελ. 99-106.

Η αέναος μεταβολή είναι άρνηση του θεού.

Ποια είναι λοιπόν η μεγαλειώδης περιέργεια που παρακινεί τον άνθρωπο να γνωρίσει τον κόσμο που τον περιβάλλει, να παρακολουθήσει μ' ένα άσβεστο πάθος τα μυστικά αυτής της φύσης, της οποίας ο ίδιος είναι η τελευταία και τελειότερη δημιουργία πάνω στη γη; Αυτή η περιέργεια είναι μια απλή πολυτέλεια, μια ευχάριστη διασκέδαση ή μια από τις κύριες, εσώτερες ανάγκες του; Δε διστάζω να πω, πως απ' όλες τις ανάγκες, που προσδιορίζουν την ανθρώπινη φύση, αυτή είναι η πιο ανθρώπινη και πως ο άνθρωπος ξεχωρίζει από τ' άλλα ζώα μόνο απ' αυτή την άσβεστη ανάγκη της γνώσης, πως δε γίνεται πραγματικά και τέλεια άνθρωπος παρά με την αφύπνιση και την προοδευτική ικανοποίηση αυτής της απέραντης ανάγκης του ειδέναι. Για να φτάσει ο άνθρωπος στην ολοκλήρωσή του πρέπει ν' αποκτήσει την αυτογνωσία και δε θα το πετύχει αυτό ποτέ τέλεια και πραγματικά αν δεν έχει γνωρίσει τη φύση που τον περιβάλλει και της οποίας είναι προϊόν. Ο άνθρωπος πρέπει να γνωρίζει - εκτός κι αν αρνηθούμε τον ανθρωπισμό του - πρέπει να διεισδύει με τη σκέψη του σ' όλο τον υπαρκτό κόσμο. Και χωρίς να ελπίζει ότι θα μπορέσει ποτέ να φθάσει στο βάθος του, πρέπει να εμβαθύνει όλο και περισσότερο στην οργάνωση και τους νόμους, γιατί ο ανθρωπισμός δεν υπάρχει παρά μόνο μ' αυτό το τίμημα. Πρέπει ν' αναγνωρίσει όλους τους κατώτερους, προγενέστερους και συγχρόνους του τομείς, όλες τις μηχανικές, φυσικές, χημικές, γεωλογικές, φυτικές και ζωικές διαδικασίες, δηλ. όλες τις αιτίες και όλες τις συνθήκες της ίδιας του της γέννησης, της ύπαρξης και της εξέλιξης. Για, να μπορέσει να κατανοήσει την ίδια του τη φύση και την αποστολή πάνω σε τούτη τη γη, την πατρίδα του και το μοναδικό του χώρο δράσης. Για να μπορέσει, μέσα σ' αυτό τον κόσμο της τυφλής ματαιότητας να εγκαινιάσει τον ανθρώπινο κόσμο του, τον κόσμο της ελευθερίας.

Να το καθήκον του ανθρώπου. Ανεξάντλητο, ατελείωτο και αρκετό για να ικανοποιήσει τα πνεύματα και τις καρδιές των πιο περήφανων και των πιο φιλόδοξων. Εφήμερο και μικρό ον, χαμένο μέσα σ' έναν απέραντο ωκεανό καθολικής μεταβολής, με μια άγνωστη αιωνιότητα πίσω του και μια απέραντη μπροστά του, ο σκεπτόμενος άνθρωπος, ο δραστήριος, ο άνθρωπος που έχει συνείδηση του ανθρώπινου πεπρωμένου του, μένει ήρεμος και περήφανος μέσα στο αίσθημα της ελευθερίας του που κατακτά χειραφετούμενος με την εργασία του, με την επιστήμη και χειραφετώντας και ξεσηκώνοντας στην ανάγκη όλους τους ανθρώπους, τους ομοίους του, τους αδελφούς του. Αν μετά από αυτό του ζητήσετε τη μύχια σκέψη του, την τελευταία του λέξη για το αληθινό σύνολο της οικουμένης, θα σας πει πως είναι η αιώνια μεταβολή, μια ατέλειωτη, ακριβής, μεταβαλλόμενη κίνηση και γι' αυτό ακριβώς με εσωτερική διάταξη, αλλά δίχως αρχή, όρια, τέλος. Είναι λοιπόν το ακριβώς αντίθετο της Πρόνοιας· είναι η άρνηση του θεού.

F III, σελ. 227-229.

Η θεϊκή απάτη.

Πίστεψαν ότι το ανθρώπινο πνεύμα θα απελευθερωνόταν τελικά μια για πάντα απ' όλους τους θεϊκούς παραλογισμούς. Ήταν πλάνη. Η θεϊκή απάτη, με την οποία ανατράφηκε η ανθρωπότητα - για να μιλήσουμε μόνο για το χριστιανικό κόσμο - εδώ και 18 αιώνες, αποδείχτηκε για μια φορά ακόμα πιο ισχυρή από την ανθρώπινη αλήθεια. Επειδή δεν μπορούσε πια να μεταχειριστεί τους ρασοφορεμένους, τα άγια κοράκια της εκκλησίας, τους καθολικούς και διαμαρτυρούμενους παπάδες που είχαν χάσει κάθε εμπιστοσύνη, χρησιμοποίησε λαϊκούς παπάδες, ψεύτες και σοφιστές δίχως ράσα, ανάμεσα στους οποίους ο κύριος ρόλος δόθηκε σε δύο μοιραίους ανθρώπους. Ο ένας ήταν το πνεύμα το πιο πλάνο, ο άλλος η θέληση η πιο δογματικά δεσποτική του περασμένου αιώνα (του 18ου). Ήταν ο Ζαν-Ζακ Ρουσσώ και ο Ροβεσπιέρος. Ο πρώτος αντιπροσωπεύει τον πραγματικό τύπο της στενοκεφαλιάς και της ύπουλης ευτέλειας, του ενθουσιασμού χωρίς άλλο αντικείμενο από το ίδιο του το πρόσωπο, του ενθουσιασμού χωρίς πάθος, της συναισθηματικής και ταυτόχρονα άσπονδης υποκρισίας, της σφυρηλατημένης από το σύγχρονο ιδεαλισμό απάτης. Μπορούμε να τον θεωρήσουμε σαν τον αληθινό δημιουργό της σύγχρονης αντίδρασης. Ο φαινομενικά πιο δημοκρατικός συγγραφέας του 18ου αιώνα επωάζει τον αλύπητο δεσποτισμό του πολιτικού άνδρα. Υπήρξε ο προφήτης του δογματικού κράτους, ενώ ο Ροβεσπιέρος, ο άξιος και πιστός του οπαδός, δοκίμασε να του γίνει αρχιερέας. Έχοντας ακούσει το Βολταίρο να λέει ότι αν δεν υπήρχε θεός θα έπρεπε να τον ανακαλύψουν, ο Ρουσσώ ανακάλυψε το Ανώτατο Ον, τον αφηρημένο και στείρο θεό των θεϊστών. Και στο όνομα του Ανώτατου Όντος και της υποκριτικής αρετής που παραγγέλλει το Ανώτατο Ον, ο Ροβεσπιέρος αποκεφάλισε πρώτα τους εμπειριστές και μετά το ίδιο το πνεύμα της επανάστασης, τον Δαντών, στο πρόσωπο του οποίου δολοφόνησε τη Δημοκρατία, προετοιμάζοντας έτσι τον αναπότρεπτο θρίαμβο της δικτατορίας του Βοναπάρτη Α'.

Μετά από το μεγάλο αυτό θρίαμβο, η ιδεαλιστική αντίδραση έψαξε και βρήκε λιγότερο φανατικούς υπηρέτες, λιγότερο φοβερούς, στα μέτρα της αστικής τάξης του αιώνα μας που μειώθηκαν σημαντικά. Στη Γαλλία ήταν ο Σατωμπριάν, ο Λαμαρτίνος και γιατί να μην το αναφέρουμε, ο Βίκτορ Ουγκώ, ο δημοκράτης, ο φιλελεύθερος, ο ημισοσιαλιστής της σημερινής εποχής και στη συνέχεια ολόκληρη η μελαγχολική και αισθηματική στρατιά των ισχνών και ωχρών πνευμάτων, που θα δημιουργήσουν, κάτω από την καθοδήγηση των διδασκάλων τους, τη Σχολή του σύγχρονου ρομαντισμού. Στη Γερμανία ήταν οι Σλέγκερ, Τικ, Νοβάλις, Βέρνερ, ήταν ο Σέλλινγκ και τόσοι άλλοι ακόμα, που τα ονόματά τους δεν αξίζουν ούτε ν' αναφερθούν.

Η φιλολογία, που δημιουργήθηκε από τη Σχολή αυτή, υπήρξε η αληθινή βασίλισσα των βρυκολάκων και των φαντασμάτων. Δεν άντεχε το λαμπερό φως, μόνο στη σκιά μπορούσε να ζήσει. Δεν μπορούσε να υποφέρει τη βίαση επαφή των μαζών. Ήταν η φιλολογία των τρυφερών, των ευαίσθητων ευγενικών ψυχών, που ποθούν τον ουρανό, την πατρίδα τους, λες και ζουν στη γη παρά τη θέλησή τους. Απεχθανόταν και περιφρονούσε την πολιτική, την καθημερινότητα. Αλλά, όταν τυχαία αναφερόταν σ' αυτά, αποδεικνυόταν ειλικρινά αντιδραστική, παίρνοντας το μέρος της Εκκλησίας ενάντια στην αυθάδεια των ελεύθερων στοχαστών, το μέρος των βασιλιάδων ενάντια

στους λαούς, και των αριστοκρατών ενάντια στο ρυπαρό συρφετό των δρόμων. Άλλωστε, όπως μόλις είπα, αυτό που κυριαρχούσε στη Σχολή ήταν η σχεδόν τέλεια αδιαφορία για τα πολιτικά θέματα. Μέσα στα σύννεφα, όπου ζούσε, δεν μπορούσε να διακρίνει παρά δύο πραγματικά σημεία. Τη γρήγορη ανάπτυξη του αστικού υλισμού και την αχαλίνωτη ορμή των ατομικών ματαιοδοξιών.

F III, σελ. 120-123.

Οι φυσικοί νόμοι αποκλείουν την πιθανότητα ενός δημιουργού θεού.

Αν εμβαθύνουμε στην έννοια των λέξεων φυσικοί νόμοι, θα βρούμε ότι αποκλείουν μ' έναν απόλυτο τρόπο την ιδέα αλλά ακόμα και την πιθανότητα ενός δημιουργού, ενός οργανωτή και νομοθέτη, γιατί η ιδέα ενός νομοθέτη αποκλείει με τη σειρά της με τον ίδιο απόλυτο τρόπο την ιδέα ότι οι νόμοι είναι έμφυτοι στα φαινόμενα. Και από τη στιγμή που ένας νόμος δεν είναι έμφυτος στα φαινόμενα που κυβερνά, είναι αναγκαστικά, σε σχέση μ' αυτά, δεσποτικός, δηλ. θεμελιωμένος όχι πάνω στην ίδια τους τη φύση, αλλά πάνω στη σκέψη και τη θέληση του νομοθέτη. Επομένως, όλοι οι νόμοι που απορρέουν από ένα νομοθέτη, είτε ανθρώπινο, είτε θεϊκό, είτε ατομικό, είτε συλλογικό, έστω και διορισμένο με καθολική ψηφοφορία, είναι νόμοι δεσποτικοί, αναγκαστικά ξένοι και εχθρικοί προς τους ανθρώπους και τα πράγματα που πρέπει να διευθύνουν. Δεν είναι νόμοι, είναι διατάγματα στα οποία υπακούει κανείς όχι από εσωτερική ανάγκη και φυσική ροπή, αλλά γιατί είναι αναγκασμένος από μια εξωτερική δύναμη, είτε θεϊκή είτε ανθρώπινη. Είναι αυθαίρετες αποφάσεις στις οποίες η κοινωνική υποκρισία, περισσότερο ασυνείδητα παρά συνειδητά, δίνει αυθαίρετα το όνομα του νόμου.

Ένας νόμος είναι πραγματικά φυσικός νόμος, όταν ενυπάρχει στα φαινόμενα που τον δηλώνουν στο πνεύμα μας. Όταν αποτελεί τα γνωρίσματά τους, την ιδιαίτερη λιγότερο ή περισσότερο προσδιορισμένη φύση τους και όχι την καθολική και αφηρημένη φύση μιας οποιασδήποτε θεϊκής ύπαρξης ή μιας απόλυτης σκέψης. Δηλ. μιας ύπαρξης και μιας σκέψης που είναι αναγκαστικά εξώκοσμες, υπερφυσικές και άλογες, γιατί αν δεν ήταν έτσι θα εκμηδενίζονταν μέσα στην πραγματικότητα και τη φυσική λογική των φαινομένων. Οι φυσικοί νόμοι είναι οι φυσικές και πραγματικές, περισσότερο ή λιγότερο ιδιαίτερες μέθοδοι, διαμέσου των οποίων υπάρχουν όλα τα φαινόμενα και από θεωρητική άποψη είναι η μόνη πιθανή ερμηνεία τους. Έτσι, όποιος θέλει να τους κατανοήσει πρέπει ν' απαρνηθεί μια για πάντα και τον προσωπικό θεό των θεολόγων και την απρόσωπη θεότητα των μεταφυσικών.

Αλλά ενώ μπορούμε να αρνηθούμε με πλήρη βεβαιότητα την ύπαρξη ενός θεϊκού νομοθέτη, δε σημαίνει καθόλου ότι μπορούμε να εξηγήσουμε τον τρόπο με τον οποίο θεσπίστηκαν μέσα στον κόσμο οι φυσικοί και κοινωνικοί νόμοι. Υπάρχουν, είναι αχώριστοι με τον πραγματικό κόσμο, μ' αυτό το σύνολο των φαινομένων και των γεγονότων του οποίου εμείς οι ίδιοι είμαστε προϊόντα, αποτελέσματα, εκτός κι αν

με τη σειρά μας γίνουμε επίσης αιτίες σχετικές νέων όντων, φαινομένων και γεγονότων.

Να λοιπόν όσα γνωρίζουμε και νομίζω όσα μπορούμε να γνωρίζουμε. Άλλωστε πώς θα μπορούσαμε να βρούμε την πρωταρχική αιτία, αφού δεν υπάρχει; Ό, τι ονομάσαμε καθολική αιτιότητα είναι αυτή η ίδια η συνισταμένη όλων των ιδιαίτερων αιτίων που ενεργούν στο σύμπαν. Το να ρωτάμε γιατί υπάρχουν οι φυσικοί νόμοι είναι το ίδιο πράγμα σα να ρωτάμε γιατί υπάρχει αυτό το σύμπαν έξω από το οποίο δεν υπάρχει τίποτα. Σα να ρωτάμε γιατί υπάρχει το Ον. Είναι παράλογο.

F III. σελ. 232-234.

Η ΕΞΕΓΕΡΣΗ

Η απελευθερωτική εξέγερση.

Θέλετε να είστε ζωντανοί; Κουρασθήκατε να γυρίζετε άσκοπα μέσα σ' ένα φαύλο κύκλο; Να σκέπτεστε χωρίς τίποτα ν' ανακαλύπτετε; Να φωνάζετε στους τέσσερις ανέμους, επαναλαμβάνοντας το ίδιο πάντα πράγμα σ' ένα κοινό που δεν σας ακούει πια; Να ενεργείτε ακατάπαυστα χωρίς να δημιουργείτε τίποτα; θέλετε να ξεφύγετε από την καταδίκη που επικρέμεται στον κόσμο όπου γεννηθήκατε; Θέλετε στο τέλος τέλος να ζήσετε, να σκεφτείτε, ν' ανακαλύψετε, να δράσετε, να δημιουργήσετε, να είστε άνθρωποι; Απαρνηθείτε οριστικά τον αστικό κόσμο, τις προκαταλήψεις του, τα αισθήματά του, τις ματαιοδοξίες του και μπίτε επικεφαλής του προλεταριάτου. Υπερασπίστε το, αφοσιωθείτε του, δώστε του τη σκέψη σας και αυτό θα σας δώσει τη δύναμη και τη ζωή.

Στο όνομα του επαναστατικού σοσιαλισμού, οργανώστε το προλεταριάτο των πόλεων και μετά ενώστε το στην ίδια προπαρασκευαστική οργάνωση με τον πληθυσμό της υπαίθρου. Το ξεσήκωμα του προλεταριάτου των πόλεων δεν αρκεί. Μ' αυτό θα είχαμε μόνο μια πολιτική επανάσταση, που θα έβρισκε αναγκαστικά αντίθετη τη φυσική και λογική αντίδραση του πληθυσμού της υπαίθρου και η αντίδραση αυτή ή και μόνο η αδιαφορία των αγροτών θα κατέπνιγε την επανάσταση των πόλεων, όπως συνέβη τελευταία στη Γαλλία. Μόνο η καθολική επανάσταση είναι αρκετά δυνατή για ν' ανατρέψει και να σπάσει την οργανωμένη δύναμη του κράτους, που υποστηρίζεται από τις πλούσιες τάξεις. Αλλά η καθολική επανάσταση είναι η κοινωνική επανάσταση, είναι η ταυτόχρονη επανάσταση του πληθυσμού της υπαίθρου και των πόλεων. Αυτή είναι που πρέπει να οργανωθεί, γιατί χωρίς μια προπαρασκευαστική οργάνωση τα πιο δυνατά στοιχεία είναι ανίσχυρα, είναι ένα μηδενικό.

F VI. σελ. 402-403.

Η επανάσταση είναι πόλεμος.

Οι επαναστάσεις δεν είναι παιδιάστικο παιχνίδι ούτε ακαδημαϊκή συζήτηση, όπου μόνο οι ματαιοδοξίες αλληλοεξοντώνονται, ούτε ένας φιλολογικός αγώνας όπου το μόνο που χύνεται είναι μελάνι. Η επανάσταση είναι πόλεμος και όποιος λέει πόλεμο εννοεί καταστροφή ανθρώπων και πραγμάτων. Είναι χωρίς αμφιβολία θλιβερό για την ανθρωπότητα, που δεν ανακάλυψε ακόμα ένα πιο ειρηνικό μέσο προόδου, αλλά μέχρι σήμερα κάθε καινούριο βήμα στην ιστορία δεν πραγματοποιήθηκε παρά αφού πρώτα δέχτηκε το βάπτισμα του αίματος. Άλλωστε η αντίδραση δεν έχει τίποτα να κατηγορήσει σ' αυτό την επανάσταση. Η ίδια έχυσε πάντα πολύ περισσότερο αίμα από αυτή. Απόδειξη οι σφαγές του Παρισιού τον Ιούνιο 1848 και το Δεκέμβρη 1851, απόδειξη οι άγριες καταπιέσεις των δεσποτικών κυβερνήσεων των άλλων χωρών, την ίδια εποχή και αργότερα, δίχως να μιλήσουμε για τις δεκάδες, τις εκατοντάδες, τις χιλιάδες των θυμάτων που κοστίζουν οι πόλεμοι που είναι αναγκαίες συνέπειες, κάτι σαν περιοδικός πυρετός αυτής της πολιτικής και κοινωνικής κατάστασης που ονομάζουν αντίδραση.

F II, σελ. 20-21.

Ομοιομορφία και ποικιλία.

Δεν θα κουραζόμουν ποτέ να το επαναλαμβάνω. Η ομοιομορφία είναι θάνατος, η ποικιλία είναι ζωή. Η πειθαρχημένη ενότητα, που δεν μπορεί να πραγματοποιηθεί σ' ένα οποιοδήποτε κοινωνικό περιβάλλον δίχως να ζημιωθεί ο δημιουργός αυθορμητισμός της σκέψης και της ζωής, δολοφονεί τα έθνη. Η ζωντανή ενότητα, η πραγματικά ισχυρή, αυτή που όλοι ποθούμε είναι εκείνη που δημιουργεί η ελευθερία στους ίδιους τους κόλπους των ελεύθερων και διαφορετικών εκδηλώσεων της ζωής, εκφραζόμενη από τον αγώνα. Το καταλαβαίνω να λατρεύει ο στρατηγός μεραρχίας ενός τακτικού στρατού τη σιωπή του θανάτου που επιβάλλει η πειθαρχία στο πλήθος. Ο στρατηγός σας, ο στρατηγός μας, ο στρατηγός του λαού, δεν έχει ανάγκη απ' αυτή τη σιωπή των σκλάβων, επειδή είναι συνηθισμένος να ζει και να διατάζει μέσα στην ταραχή. Δεν είναι ποτέ τόσο μεγάλος, όσο μέσα στην ταραχή. Η ταραχή είναι το πάθος της λαϊκής ζωής, η μόνη ικανή να βγάλει όλον αυτό τον κόσμο από τις αδικίες που υπάρχουν, και δεν μπορούμε να υποκινήσουμε αρκετά αυτό το πάθος και αυτή τη ζωή.

Μιχαήλ Μπακούνιν και Ιταλία, 2ο μέρος, σελ. 253.

Διαφορά προλεταριάτου και αγροτιάς.

Όσον αφορά το πολιτικό ιδανικό που περιέχεται στα ένστικτα του προλεταριάτου των πόλεων, μου φαίνεται ότι διχάζεται σήμερα σε δύο τάσεις αντιφατικές και αντικρουόμενες. Από το ένα μέρος, ο εργάτης των πόλεων, ο λιγότερο μορφωμένος, που έχει αποσπαστεί εξαιτίας της ίδιας της φύσης των απασχολήσεών του από αυτό το τοπικιστικό πνεύμα που εμπνέει η καλλιέργεια της γης, κατανοεί εύκολα τον καθολικό σύνδεσμο των εργαζομένων όλων των χωρών, ανακαλύπτει την πατρίδα του περισσότερο μέσα στην εργασία του απ' ό,τι στη γη που γεννήθηκε. Ο εργάτης των πόλεων είναι λίγο πολύ κοσμοπολίτης. Από την άλλη πλευρά, και κάτω απ' την επίδραση των αστικών θεωριών που έχει υποστεί τόσο καιρό, δεν είναι ιδιαίτερα αντίθετος προς το συγκεντρωτισμό του κράτους. Οι Γερμανοί και οι Άγγλοι εργάτες ονειρεύονται σήμερα το συγκεντρωτισμό ενός μεγάλου κράτους, με την προϋπόθεση, λένε, αυτό το κράτος να είναι πολύ λαϊκό. Το κράτος δηλ. των εργατών, κάτι που κατά τη γνώμη μου είναι ουτοπία, γιατί κάθε κράτος και κάθε συγκεντρωτική κυβέρνηση προϋποθέτει αναγκαστικά μια αριστοκρατία και μια εκμετάλλευση, έστω κι αν δεν προέρχονται από την άρχουσα τάξη. Ας μη ξεχνάμε ποτέ ότι κράτος σημαίνει κυριαρχία και ότι η ανθρώπινη φύση είναι τέτοια, ώστε κάθε κυριαρχία να μεταφράζεται μοιραία και πάντα σ' εκμετάλλευση.

Αντίθετα η μάζα των αγροτών είναι από τη φύση της οπαδός του ομοσπονδιακού συστήματος. Ο αγρότης είναι προσκολλημένος με πάθος στη γη και μισεί με όλη την ψυχή του την κυριαρχία των πόλεων και κάθε εξωτερική κυβέρνηση που του επιβάλλει τη σκέψη της, τη θέλησή της.

Μιχαήλ Μπακούνιν και Ιταλία, 2ο μέρος, σελ 244-245.

Κίνδυνοι από την επιστήμη.

Αυτό που διακηρύσσω, λοιπόν, ως ένα βαθμό, είναι η εξέγερση της ζωής κατά της επιστήμης ή μάλλον κατά της διακυβέρνησης της επιστήμης. Όχι για να καταστρέψουμε την επιστήμη - αυτό θα ήταν έγκλημα σε βάρος της ανθρωπότητας - αλλά για να την ξαναβάλουμε οριστικά στη θέση της. Μέχρι σήμερα η ανθρώπινη ιστορία δεν ήταν παρά ο διαρκής και αιματηρός σφαγιασμός εκατομμυρίων ταλαίπωρων ανθρώπων σε κάποια αμείλικτη αφαίρεση: θεό, πατρίδα, κρατική ισχύ, εθνική ευημερία, ιστορικά δικαιώματα, δικαιοσύνη, πολιτική ελευθερία, δημόσιο συμφέρον.

Τέτοια υπήρξε μέχρι σήμερα η φυσική αυθόρμητη και μοιραία πορεία των ανθρώπινων κοινωνιών. Δεν μπορούμε να κάνουμε τίποτα γι αυτό. Πρέπει να το δεχτούμε, όταν πρόκειται για το παρελθόν, όπως δεχόμαστε κάθε φυσικό πεπρωμένο. Πρέπει να πιστέψουμε πως ήταν ο μόνος δυνατός δρόμος για τη διαπαιδαγώγηση του

ανθρώπινου είδους. Και δεν πρέπει να εξαπατόμαστε στο σημείο αυτό. Ακόμα κι αν αποδώσουμε το μεγαλύτερο μέρος των μακιαβελικών τεχνασμάτων στις άρχουσες τάξεις, πρέπει να αναγνωρίσουμε ότι καμιά μειοψηφία δε θα ήταν αρκετά δυνατή για να επιβάλλει αυτές τις φριχτές θυσίες στις μάζες, αν αυτές οι ίδιες δεν είχαν μια ιλιγγιώδη ενστικτώδη παρόρμηση να θυσιάζονται πάντοτε γι' αυτές τις αδηφάγες αφαιρέσεις, που σαν τα βαμπίρ της ιστορίας τράφηκαν μ' ανθρώπινο αίμα.

Τα όρια της αυθεντίας.

Συνεπάγεται ότι απορρίπτω κάθε αυθεντία; Δεν είναι καθόλου αυτή η σκέψη μου. Όταν πρόκειται για παπούτσια θα απευθυνθώ στην αυθεντία του παπουτσή. Εάν πρόκειται για σπίτι, δώρυγα ή σιδηρόδρομο συμβουλευόμαι τον αρχιτέκτονα ή μηχανικό. Για κάθε ειδική επιστήμη απευθύνομαι σε τούτο ή εκείνο το σοφό. Αλλά δεν επιτρέπω να μου επιβληθεί ούτε ο παπουτσής ούτε ο αρχιτέκτονας ούτε ο σοφός. Τους ακούω ελεύθερα και μ' όλο το σεβασμό που αξίζει η ευφυία τους, ο χαρακτήρας τους, οι γνώσεις τους, αλλά διατηρώ πάντοτε το σταθερό μου δικαίωμα να κριτικάρω και να ελέγχω. Δεν αρκούμαι να συμβουλευτώ μια μόνο ειδική αυθεντία, συμβουλευόμαι περισσότερες. Συγκρίνω τις γνώμες τους και διαλέγω εκείνη που μου φαίνεται πιο σωστή. Αλλά δεν αναγνωρίζω καμιά αλάθητη αυθεντία ακόμη και στα πιο ειδικά ζητήματα. Γι αυτό, όσο σεβασμό κι αν έχω για το χαρακτήρα και την ειλικρίνεια αυτού ή εκείνου του ατόμου, απόλυτη εμπιστοσύνη δεν έχω σε κανένα. Μια τέτοια εμπιστοσύνη θα ήταν μοιραία για τη λογική μου, την ελευθερία μου, ακόμα και για την επιτυχία των βλέψεων μου. Θα με μετέτρεπε αμέσως σ' έναν ηλίθιο σκλάβο, σ' ένα όργανο της θέλησης και των συμφερόντων του άλλου. Εάν υποκλίνομαι μπροστά στην αυθεντία των ειδικών και εάν δηλώνω έτοιμος να ακολουθήσω με κάποιο μέτρο και για όσο μου φαίνεται αναγκαίο τις οδηγίες, ακόμα και να με καθοδηγήσουν, είναι γιατί δεν μου επιβλήθηκαν από κανένα, ούτε από θεό, ούτε από άνθρωπο. Διαφορετικά θα τους απωθούσα με απέχθεια και θα έστελνα στο διάβολο τις συμβουλές τους, την καθοδήγησή τους και την επιστήμη τους, βέβαιος ότι θα πλήρωνα με την απώλεια της ελευθερίας μου και της αξιοπρέπειάς μου τα βουτηγμένα στις απάτες ψυχία της ανθρώπινης αλήθειας που θα μπορούσαν να μου προσφέρουν.

Υποκίνομαι μπροστά στην αυθεντία των ειδικών, γιατί μου επιβάλλεται από την ίδια μου τη λογική. Έχω συνείδηση ότι μπορώ να κατανοήσω με όλες τις λεπτομέρειες και τις θετικές προεκτάσεις μόνο ένα πολύ μικρό μέρος της ανθρώπινης επιστήμης. Η πιο μεγάλη διάνοια δε θα ήταν αρκετή για να κατανοήσει το σύνολό της. Έτσι προκύπτει, τόσο για την επιστήμη όσο και για τη βιομηχανία, η ανάγκη του καταμερισμού και του συνδυασμού της εργασίας. Προσφέρω και παίρνω, αυτή είναι η ανθρώπινη ζωή. Καθένας με τη σειρά του είναι καθοδηγητής ή καθοδηγούμενος. Έτσι

δεν υπάρχει καθόλου καθορισμένη και σταθερή εξουσία, αλλά μια ατέρμονη εναλλαγή εξουσίας και υποταγής, που είναι αμοιβαίες, περαστικές και ιδίως εκούσιες.

Η ίδια η λογική μου απαγορεύει λοιπόν ν' αναγνωρίσω μια ορισμένη σταθερή και καθολική αυθεντία, γιατί κανείς άνθρωπος δεν είναι ικανός να κατανοήσει με όλο τον πλούτο των λεπτομερειών, χωρίς τον οποίο η εφαρμογή της επιστήμης στη ζωή είναι τελείως αδύνατη, όλες τις επιστήμες, όλους τους κλάδους της κοινωνικής ζωής. Κι αν μια τέτοια καθολικότητα μπορούσε ποτέ να πραγματοποιηθεί σ' έναν άνθρωπο και ήθελε να επωφεληθεί για να μας επιβάλλει την εξουσία του, θα έπρεπε να τον αποβάλουμε από την κοινωνία, γιατί η εξουσία του θα οδηγούσε αναπόφευκτα όλους τους άλλους στη σκλαβιά και στην ηλιθιότητα. Δεν πιστεύω ότι η κοινωνία πρέπει να κακομεταχειρίζεται τις διάνοιες όπως έκανε μέχρι σήμερα. Αλλά δε νομίζω επίσης ότι πρέπει να τους δυναμώνει ή κυρίως να τους παραχωρεί προνόμια ή οποιαδήποτε αποκλειστικά δικαιώματα.

F III, σελ. 55-57.

Οι φυσικοί νόμοι και η ανθρώπινη ελευθερία.

Τι είναι εξουσία; Είναι η αναπόφευκτη δύναμη των φυσικών νόμων που εκδηλώνονται στη μοιραία αλληλουχία και διαδοχή των φαινομένων τόσο του φυσικού όσο και του κοινωνικού κόσμου; Πράγματι, ενάντια σ' αυτούς τους νόμους η ανταρσία όχι μόνο απαγορεύεται αλλά είναι και αδύνατη. Μπορούμε να τους παραγνωρίσουμε ή να τους αγνοούμε, αλλά δεν μπορούμε ν' απειθαρχήσουμε σ' αυτούς, γιατί αποτελούν τη βάση και τις προϋποθέσεις της ύπαρξής μας, μας περικυκλώνουν, μας διεισδύουν, ρυθμίζουν όλες μας τις κινήσεις, τις σκέψεις και τις πράξεις. Και μάλιστα, με τέτοιο τρόπο, που κι αν πιστεύουμε ότι απειθούμε, δεν κάνουμε τίποτα άλλο απ' το να εκδηλώνουμε την υπεροχή τους. Ναι, είμαστε απόλυτα σκλάβοι αυτών των νόμων. Αλλά δεν υπάρχει τίποτα το ταπεινωτικό σ' αυτή τη σκλαβιά ή μάλλον δεν είναι ακριβώς σκλαβιά. Γιατί η σκλαβιά προϋποθέτει έναν εξωτερικό κυρίαρχο, ένα νομοθέτη που βρίσκεται έξω από τον υποτελή. Αντίθετα, αυτοί οι νόμοι δεν είναι έξω από μας. Είναι έμφυτοι, αποτελούν το είναι μας, όλο μας το είναι, τόσο το σωματικό όσο και το πνευματικό και το ηθικό. Ζούμε, αναπνέουμε, ενεργούμε, σκεπτόμαστε, επιθυμούμε μέσω αυτών. Έξω απ' αυτούς δεν είμαστε τίποτα, δεν υπάρχουμε. Από που λοιπόν θα μπορούσε να προέλθει η δύναμη και η θέληση να επαναστατήσουμε εναντίον τους;

Απέναντι στους φυσικούς νόμους υπάρχει μόνο μια πιθανή ελευθερία για τον άνθρωπο. Η ελευθερία να τους αναγνωρίζουμε και να τους εφαρμόζουμε όλο και περισσότερο σύμφωνα με τον σκοπό της χειραφέτησης και του εξανθρωπισμού, τόσο του συλλογικού, όσο και του ατομικού που ακολουθεί. Όταν οι νόμοι αυτοί αναγνωρισθούν, ασκούν μια εξουσία που ποτέ δεν αμφισβητήθηκε από τους ανθρώπους. Πρέπει λόγου χάρη να είναι κανείς τρελός ή θεολόγος ή, το λιγότερο,

μεταφυσικός, νομικός ή αστός οικονομολόγος για να επαναστατήσει ενάντια στο νόμο σύμφωνα με τον οποίο 2 επί 2 κάνουν 4. Πρέπει να έχει πίστη για να φανταστεί πως δε θα καεί στη φωτιά και δε θα πνιγεί μέσα στο νερό, εκτός κι αν καταφύγει σε κάποιο τέχνασμα, επίσης θεμελιωμένο πάνω σε κάποιο άλλο φυσικό νόμο. Άλλωστε αυτές οι εξεγέρσεις ή μάλλον αυτές οι απόπειρες ή οι τρελές φαντασιώσεις μιας απίθανης επανάστασης, δεν αποτελούν παρά μια εξαίρεση αρκετά σπάνια. Γιατί γενικά μπορούμε να πούμε ότι η μάζα των ανθρώπων, στην καθημερινή της ζωή, αφήνεται να κυβερνηθεί με απόλυτο σχεδόν τρόπο από τη λογική, δηλαδή από τους φυσικούς, γενικά αναγνωρισμένους νόμους.

F III, σελ. 49-50.

Η φύση και η ελευθερία.

Η επενέργεια των ανθρώπων στη φύση, που καθορίζεται αναγκαστικά από τους φυσικούς νόμους, όσο και κάθε άλλη ενέργεια στον κόσμο, είναι αναμφίβολα η έμμεση συνέχεια της μηχανικής, φυσικής και χημικής ενέργειας όλων των ανόργανων και στοιχειωδών όντων. Συνέχεια πιο άμεση από την επενέργεια των φυτών στο φυσικό τους περιβάλλον. Και άμεση συνέχεια της όλο και αυξανόμενης και συνειδητοποιημένης ενέργειας όλων των ζωικών ειδών. Δεν είναι, πράγματι, τίποτα άλλο από την ενέργεια των ζώων, που κατευθύνεται από μια προοδευτική διάνοια, δηλ. την επιστήμη. Αυτή η προοδευτική διάνοια και αυτή η επιστήμη δεν είναι άλλωστε παρά ένας νέος μετασχηματισμός της ύλης μέσα στον άνθρωπο. Έτσι συμπεραίνουμε ότι, όταν ο άνθρωπος ενεργεί πάνω στη φύση, είναι σαν η φύση ν' αντενεργεί πάνω τον ίδιο τον εαυτό της. Βλέπουμε πως δεν είναι δυνατή καμιά εξέγερση ενάντια στη φύση.

Ο άνθρωπος, λοιπόν, δεν έχει ποτέ τη δυνατότητα να παλέψει με τη φύση. Επομένως, δεν μπορεί ούτε να τη νικήσει ούτε να την κυριαρχήσει. Αν και, όπως έχω πει, επιχειρεί και ενεργεί φαινομενικά αντίθετα προς τη φύση, υποτάσσεται ακόμα στους νόμους της. Είναι απόλυτα σκλάβος της. Αλλά αυτή η σκλαβιά δεν υπάρχει, γιατί κάθε σκλαβιά προϋποθέτει δύο όντα ξεχωριστά, από τα οποία το ένα να υποτάσσεται στο άλλο. Ο άνθρωπος δεν είναι έξω από τη φύση, γιατί δεν είναι ο ίδιος τίποτα άλλο παρά φύση. Λοιπόν δεν μπορεί να είναι σκλάβος της.

Ποια είναι λοιπόν η σημασία των λέξεων μάχομαι, κυριαρχώ στη φύση. Υπάρχει εδώ μια αιώνια παρεξήγηση που ερμηνεύεται από τη διπλή έννοια που συνήθως δίνουν στη λέξη φύση. Άλλοτε τη θεωρούν σα σύνολο πραγμάτων και όντων, όπως επίσης και φυσικών νόμων. Ενάντια στη φύση που ερμηνεύεται μ' αυτό τον τρόπο, έχω πει, δεν είναι δυνατή η πάλη. Γιατί αγκαλιάζει και εμπεριέχει τα πάντα, είναι η απόλυτη παντοδυναμία, το μοναδικό Ον. Άλλοτε πάλι, ακούμε, ότι με τη λέξη φύση εννοείται το λιγότερο ή περισσότερο στενό σύνολο φαινομένων,

πραγμάτων και όντων που περιβάλλουν τον άνθρωπο, με μια λέξη ο εξωτερικός του κόσμος. Μ' αυτή την εξωτερική φύση η πάλη δεν είναι μόνο δυνατή, είναι μοιραία αναγκαστική και επιβάλλεται από την καθολική φύση σε κάθε τι που ζει, σε κάθε τι που υπάρχει. Γιατί κάθε ον που ζει και υπάρχει, όπως έχω ήδη παρατηρήσει, περιέχει αυτό το διπλό φυσικό νόμο. Πρώτον, ότι δεν μπορεί να ζήσει έξω από τον κόσμο και δεύτερον ότι δεν μπορεί να διατηρηθεί εκεί παρά αν υπάρχει και ζει ζημιώνοντάς τον και παλεύοντάς τον σταθερά.

Αυτό λοιπόν τον κόσμο ή αυτή την εξωτερική φύση ο άνθρωπος, οπλισμένος με ικανότητες και επιδεξιότητες με τις οποίες τον προίκισε η φύση, μπορεί και οφείλει να νικήσει, μπορεί και οφείλει να κυριαρχήσει. Γεννημένος στη σχεδόν απόλυτη αρχικά εξάρτηση αυτής της εξωτερικής φύσης, πρέπει να την υποδουλώσει με τη σειρά του και να κερδίσει την ίδια την ελευθερία του και τον ανθρωπισμό.

F III, σελ. 286-288.

Η κοινωνία και η ατομική ελευθερία.

Αν η μάζα των ανθρώπων κριθεί από την άποψη της επίγειας ύπαρξής της, δηλ. της πραγματικής και όχι της φανταστικής, τότε παρουσιάζει ένα τόσο αποκαρδιωτικό θέαμα, τόσο μελαγχολικά φτωχό από πρωτοβουλίες, θέληση και πνεύμα, που πρέπει πραγματικά να είναι κανείς προικισμένος με μεγάλη ικανότητα για να αυταπατάται, για να βρει σ' αυτή μια αθάνατη ψυχή και τη σκιά μιας οποιοσδήποτε ελεύθερης βούλησης. Παρουσιάζονται σε μας σαν όντα απόλυτα και μοιραία προσδιορισμένα. Προσδιορισμένα πριν απ' όλα από την εξωτερική φύση, από τη διαμόρφωση του εδάφους και απ' όλες τις υλικές συνθήκες της ύπαρξής μας. Προσδιορισμένα από τις πολυάριθμες πολιτικές, θρησκευτικές και κοινωνικές σχέσεις, από τα έθιμα, τις συνήθειες, τους νόμους, από έναν ολόκληρο κόσμο προλήψεων ή απόψεων, που επεξεργάστηκαν αργά αργά οι περασμένοι αιώνες και που αρχίζουν τη ζωή τους μέσα στην κοινωνία, της οποίας ουδέποτε είναι δημιουργοί, αλλά αρχικά προϊόντα και αργότερα όργανα. Σε χίλιους ανθρώπους μετά βίας θα βρούμε έναν για τον οποίο θα μπορούσαμε να πούμε, όχι απόλυτα αλλά σχετικά, ότι έχει μια αυτόνομη βούληση και σκέψη. Η μεγάλη πλειοψηφία των ατόμων, όχι μόνον στις ακαλλιέργητες μάζες, αλλά και στις εκπολιτισμένες και προνομιούχες τάξεις, θέλουν και σκέφτονται ό, τι θέλει και σκέφτεται όλος ο κόσμος γύρω τους. Νομίζουν, αναμφίβολα, ότι θέλουν και σκέφτονται από μόνοι τους, αλλά πετυχαίνουν να επανεμφανίζουν, δουλικά και μηχανικά, με εντελώς ανεπαίσθητες και μηδαμινές τροποποιήσεις, τις σκέψεις και τις επιθυμίες των άλλων.

Αυτή η δουλοπρέπεια, αυτή η μηχανικότητα, ανεξάντλητες πηγές της κοινοτυπίας, αυτή η έλλειψη εξέγερσης στη βούληση, αυτή η έλλειψη πρωτοβουλίας στη σκέψη των ατόμων, είναι οι κύριες αιτίες της θλιβερής βραδύτητας της ιστορικής ανάπτυξης της ανθρωπότητας. Για μας τους υλιστές και ρεαλιστές, που δεν

πιστεύουμε ούτε στην αθανασία της ψυχής ούτε στην ελεύθερη βούληση, αυτή η βραδύτητα, όσο θλιβερή κι αν είναι, φαίνεται σα φυσικό γεγονός. Ξεκινώντας από το στάδιο του γορίλα, ο άνθρωπος φτάνει πολύ δύσκολα στη συνείδηση του ανθρωπισμού του και στην πραγμάτωση της ελευθερίας. Αρχικά δεν μπορεί να έχει ούτε αυτή τη συνείδηση, ούτε αυτή την ελευθερία. Γεννιέται θηρίο άγριο και υποταγμένο και εξανθρωπίζεται και χειραφετείται προοδευτικά στους κόλπους της κοινωνίας, που προηγείται αναγκαστικά από τη γέννηση της σκέψης του λόγου και της θέλησής του. Και το κατορθώνει με τις συλλογικές προσπάθειες όλων των παρελθόντων και παρόντων μελών αυτής της κοινωνίας, που, επομένως, είναι η φυσική βάση και αφετηρία της ανθρώπινης ύπαρξής του. Έτσι καταλήγουμε στο συμπέρασμα ότι ο άνθρωπος ολοκληρώνει την ατομική του ελευθερία ή την προσωπικότητά του με τη συμμετοχή των άλλων ατόμων που τον περιβάλλουν και μόνο χάρη στην εργασία του και τη συλλογική δύναμη της κοινωνίας, έξω από την οποία θα παρέμενε, χωρίς άλλο, το πιο ηλίθιο και πιο άθλιο απ' όλα τ' αγρίμια που υπάρχουν στη γη. Στο σύστημα των υλιστών, που είναι το μόνο φυσικό και λογικό, η κοινωνία όχι μόνο δε μειώνει και δεν περιορίζει, αλλά δημιουργεί αντίθετα την ελευθερία των ανθρώπων. Αυτή είναι η ρίζα, το δέντρο και η ελευθερία είναι ο καρπός.

Επομένως, σε κάθε εποχή, ο άνθρωπος πρέπει ν' αναζητά την ελευθερία του όχι στην αρχή αλλά στο τέλος της ιστορίας και μπορούμε να πούμε ότι η πραγματική και τέλεια χειραφέτηση κάθε ανθρώπου είναι ο αληθινός, ο μεγάλος στόχος, ο έσχατος σκοπός της ιστορίας.

F I, σελ. 273-275.

Η ελευθερία, στόχος της ιστορικής προόδου της ανθρωπότητας.

Λένε πως ποτέ δε θα πραγματοποιηθεί πραγματικά η συμφωνία και η καθολική εναρμόνιση των συμφερόντων των ατόμων και της κοινωνίας, γιατί αυτά τα συμφέροντα, επειδή αντικρούονται, δεν μπορούν ούτε να ισορροπήσουν ούτε επίσης να φτάσουν σ' οποιαδήποτε συμφωνία. Σε μια τέτοια αντιλογία θ' απαντούσα πως αν μέχρι σήμερα τα συμφέροντα ουδέποτε και πουθενά κατόρθωσαν μια αμοιβαία συμφωνία, αυτό συνέβη γιατί το κράτος θυσίαζε τα συμφέροντα της πλειοψηφίας για το κέρδος μιας προνομιούχας μειοψηφίας. Να γιατί αυτή η περίφημη ασυμφωνία και αυτή η πάλη των ατομικών συμφερόντων με τα συμφέροντα της κοινωνίας δεν είναι τίποτα άλλο παρά μια απάτη, μια πολιτική πλάνη, γεννημένη από τη θεολογική πλάνη, η οποία δημιούργησε τη θεωρία του προπατορικού αμαρτήματος για ν' ατιμώσει τον άνθρωπο και να καταστρέψει τη συνείδηση της προσωπικής του αξίας. Αυτή η ίδια λαθεμένη ιδέα του ανταγωνισμού των συμφερόντων γεννήθηκε από τα όνειρα της μεταφυσικής, που όπως ξέρουμε είναι στενή συγγενής της θεολογίας.

Παραγνωρίζοντας την κοινωνικότητα της ανθρώπινης φύσης, η μεταφυσική έβλεπε την κοινωνία σαν μηχανική και καθαρά τεχνητή συνάθροιση ατόμων, που συγκεντρώνονται ξαφνικά στο όνομα μιας κάποιας ρητής ή μυστικής συμφωνίας, ρυθμιζόμενης ελεύθερα ή μάλλον κάτω από την επίδραση μιας ανώτερης δύναμης. Πριν να ενωθούν σε κοινωνία τα άτομα αυτά, προικισμένα με ένα είδος αθάνατης ψυχής, απολάμβαναν μια ολοκληρωτική ελευθερία. Αλλά, αν οι μεταφυσικοί, κυρίως αυτοί που πιστεύουν στην αθανασία της ψυχής, βεβαιώνουν ότι οι άνθρωποι έξω από την κοινωνία είναι ελεύθερα όντα, συμπεραίνουμε αναπόφευκτα, ότι οι άνθρωποι δεν μπορούν ν' αποτελέσουν κοινωνία παρά μόνο αν απαρνηθούν και θυσιάσουν πρώτα τα ατομικά και κατόπι τα τοπικά τους συμφέροντα. Μια τέτοια άρνηση και προσωπική θυσία είναι, επομένως, επιτακτικότερη όσο πιο πολυάριθμη και περίπλοκη είναι μια κοινωνία. Στην περίπτωση αυτή το κράτος είναι η έκφραση όλων των ατομικών θυσιών. Κάτω από μια τέτοια αφηρημένη και ταυτόχρονα βίαιη μορφή, ενοχλεί όλο και περισσότερο την ατομική ελευθερία στο όνομα αυτής της απάτης που ονομάζουμε δημόσια ευτυχία και προφανώς αντιπροσωπεύει αποκλειστικά το συμφέρον της κυρίαρχης τάξης. Με τον τρόπο αυτό, το κράτος μάς εμφανίζεται σαν μια αναπόφευκτη άρνηση και εκμηδένιση κάθε ελευθερίας, κάθε ατομικού ή γενικού συμφέροντος.

Βλέπουμε πως στα μεταφυσικά και θεολογικά συστήματα τα πάντα συνδέονται και ερμηνεύονται από μόνα τους. Να, λοιπόν, γιατί οι λογικοί υπέρμαχοι αυτών των συστημάτων μπορούν και πρέπει με ήσυχη τη συνείδηση να συνεχίσουν την εκμετάλλευση της λαϊκής μάζας μέσω της εκκλησίας και του κράτους. Γεμίζοντας τις τσέπες τους και χορταίνοντας όλες τις βρώμικες επιθυμίες τους, μπορούν ταυτόχρονα να παρηγορούνται με τη σκέψη ότι κοπιάζουν για τη δόξα του θεού, για τη νίκη του πολιτισμού και την αιώνια ευδαιμονία του προλεταριάτου. Αλλά εμείς οι άλλοι, που δεν πιστεύουμε ούτε στο θεό, ούτε στην αθανασία της ψυχής, ούτε στην καθαρή ελευθερία της βούλησης, βεβαιώνουμε ότι η ελευθερία πρέπει να γίνει κατανοητή μέσα στην τελειότερη και πλατύτερη αποδοχή της σα στόχος της ιστορικής εξέλιξης της ανθρωπότητας.

Με μια αντίθεση περίεργη αλλά και λογική, οι αντίπαλοί μας, ιδεαλιστές της θεολογίας και της μεταφυσικής, θεωρούν την αρχή της ελευθερίας σα θεμέλιο και βάση των θεωριών τους για να καταλήξουν αφελέστατα στην αναγκαιότητα της ανθρώπινης δουλείας. Εμείς οι άλλοι, θεωρητικά υλιστές, τείνουμε πρακτικά να δημιουργήσουμε και να διατηρήσουμε έναν ορθολογιστικό και ευγενή ιδεαλισμό. Οι εχθροί μας, έξοχοι και λογικοί ιδεαλιστές, φτάνουν μέχρι τον πρακτικό υλισμό, τον αιμοβόρο και τον ευτελή, στο όνομα της ίδιας λογικής, σύμφωνα με την οποία κάθε εξέλιξη είναι άρνηση της βασικής αρχής.

Έχουμε πειστεί ότι όλος ο πλούτος της πνευματικής, ηθικής και υλικής εξέλιξης του ανθρώπου, όπως επίσης και η υποτιθέμενη ανεξαρτησία, είναι προϊόντα της κοινωνικής ζωής. Έξω από την κοινωνία, ο άνθρωπος όχι μόνο δε θα ήταν ελεύθερος, αλλά δε θα είχε καν μετατραπεί σε πραγματικό άνθρωπο, δηλ. σε ον με αυτοσυνείδηση, που αισθάνεται, σκέφτεται και εκφράζεται. Η συνεργασία της ευφύιας και της συλλογικής εργασίας είναι η μόνη που μπόρεσε ν' αναγκάσει τον

άνθρωπο να βγει απ' την κατάσταση της αγριότητας και του κτήνους, που ήταν η πρώτη φύση ή μάλλον το αρχικό σημείο της μεταγενέστερης εξέλιξης. Έχουμε πειστεί για την αλήθεια αυτή, ότι δηλ. όλη η ζωή του ανθρώπου, τα συμφέροντα, οι ροπές, οι ανάγκες, οι ψευδαισθήσεις, ακόμα και οι ανοησίες, αλλά και οι βιαιότητες, οι αδικίες και όλες οι ενέργειες που φαίνονται εκούσιες, αντιπροσωπεύουν το αποτέλεσμα των μοιραίων δυνάμεων της κοινωνικής ζωής. Οι άνθρωποι δεν μπορούν να δεχτούν την ιδέα της αμοιβαίας ανεξαρτησίας χωρίς ν' απαρνηθούν τη στενή επίδραση της αλληλεξάρτησης των εκδηλώσεων της εξωτερικής φύσης. Στην ίδια τη φύση, αυτή η θαυμάσια αλληλεξάρτηση και σχέση των φαινομένων δεν πετυχαίνεται βέβαια δίχως πάλη. Αντίθετα, η αρμονία των δυνάμεων της φύσης εμφανίζεται σαν το αληθινό αποτέλεσμα αυτής της αδιάκοπης πάλης που είναι προϋπόθεση της ίδιας της ζωής και της κίνησης. Στη φύση, όπως επίσης και στην κοινωνία, τάξη δίχως πάλη είναι θάνατος.

F IV, σελ. 264-268.

Καταδίκη τον ατομισμού.

Από το 1830 οι αστικές αρχές είχαν πλήρη ελευθερία να εκδηλώνονται στη λογοτεχνία, στην πολιτική και στην κοινωνική οικονομία. Μπορούμε να τις συνοψίσουμε σε μια μόνο λέξη: ατομισμός. Με τον όρο ατομισμός εννοώ αυτή την τάση, που αν εξετάσουμε όλη την κοινωνία, τη μάζα των ατόμων, τους αδιάφορους, τους αντίπαλους, τους ανταγωνιστές, τους φυσικούς εχθρούς, με μια λέξη εκείνους με τους οποίους ο καθένας είναι υποχρεωμένος να ζήσει αλλά του αποτελούν και εμπόδιο - ωθεί το άτομο να κατακτήσει και να σταθεροποιήσει την περιουσία του, την ευημερία του, την ευτυχία του σε βάρος των άλλων, ζημιώνοντάς τους και κατηγορώντας τους.

Ας δούμε τον πολιτικό τομέα. Πώς ερμηνεύεται η αρχή; Οι μάζες, λένε, έχουν ανάγκη να καθοδηγούνται, να κυβερνούνται. Είναι ανίκανες να ζήσουν χωρίς διακυβέρνηση, όπως επίσης είναι ανίκανες να αυτοκυβερνηθούν. Ποιος θα τους κυβερνήσει; Δεν υπάρχει πια προνόμιο τάξης. Όλος ο κόσμος έχει δικαίωμα ν' ανέβει στις πιο ψηλές κοινωνικές θέσεις και υπηρεσίες. Αλλά για να φτάσει κανείς εκεί, πρέπει να είναι έξυπνος και ικανός. Πρέπει να είναι δυνατός και πετυχημένος. Πρέπει να ξέρει και να μπορεί να υπερτερεί των αντιπάλων του. Να ακόμη μια πορεία προς το σωβινισμό, θα είναι τα ικανά και δυνατά άτομα που θα κυβερνήσουν, που θα εκμεταλλευτούν τις μάζες.

Ας εξετάσουμε, τέλος, αυτή την ίδια την αρχή στον οικονομικό τομέα, που είναι, κατά βάθος, ο πρωταρχικός και θα μπορούσαμε να πούμε ο μοναδικός τομέας. Οι αστοί οικονομολόγοι μάς λένε πως είναι οπαδοί της απεριόριστης ελευθερίας των ατόμων και πως ο ανταγωνισμός είναι προϋπόθεση της ελευθερίας. Αλλά ας δούμε

ποια είναι αυτή η ελευθερία. Μια πρώτη ερώτηση. Είναι η ξεχωριστή και μεμονωμένη εργασία που παρήγαγε και συνεχίζει να παράγει όλα τα σπουδαία επιτεύγματα του αιώνα μας; Ξέρουμε καλά πως όχι. Η μεμονωμένη εργασία των ατόμων μετά βίας θα ήταν ικανή να θρέψει και να ντύσει ένα μικρό πληθυσμό αγρίων. Ένα μεγάλο έθνος γίνεται πλούσιο και συντηρείται από τη συλλογική εργασία, την από κοινού οργανωμένη. Επειδή η εργασία για την παραγωγή του πλούτου είναι συλλογική, φαίνεται λογικό ότι συλλογική πρέπει να είναι και η απόλαυση αυτού του πλούτου. Να, όμως, αυτό δεν το θέλει - και το απωθεί με μίσος η αστική οικονομία που επιδιώκει τη μεμονωμένη απόλαυση των ατόμων. Αλλά ποιων ατόμων; Όλων; Ε όχι. Θέλει την απόλαυση των ισχυρών, των ευφών, των ικανών, των πετυχημένων. Α, ναι, ιδιαίτερα των πετυχημένων. Γιατί στην κοινωνική της οργάνωση και σύμφωνα με τον κληρονομικό νόμο που είναι το βασικό θεμέλιο, γεννιέται μια μειοψηφία ατόμων, περισσότερο ή λιγότερο πλούσια, ευτυχισμένη, και εκατομμύρια απόκληρων δυστυχισμένων. Μετά, η αστική κοινωνία λέει σ' όλα αυτά τα άτομα: Παλέψτε, διεκδικείστε την αμοιβή, την περιουσία, τον πλούτο, την πολιτική ισχύ. Οι νικητές θα είναι ευτυχισμένοι.

Υπάρχει τουλάχιστον ισότητα στην αδελφοκτόνο αυτή πάλη; Καθόλου. Από τη μια πλευρά η μειοψηφία, οπλισμένη από την κορυφή μέχρι τα νύχια, πανίσχυρη από την κληρονομημένη παιδεία και τον πλούτο της, από την άλλη εκατομμύρια λαού, που παρουσιάζονται στην αρένα σχεδόν γυμνοί, με κληρονομιά την άγνοια και την αθλιότητα. Ποιο είναι το αναπόφευκτο αποτέλεσμα αυτού του υποτιθέμενου ελεύθερου αγώνα; Ο λαός υποκύπτει, η αστική τάξη θριαμβεύει. Και το προλεταριάτο αλυσοδομένο εξαναγκάζεται να δουλεύει σαν κατάδικος για τον παντοτινό νικητή, τον αστό.

F V, σελ. 344-345.

Ατομική ελευθερία και συλλογική ελευθερία.

Αρνητικός όρος της ελευθερίας είναι ο εξής: Κανείς άνθρωπος δεν οφείλει υποταγή σ' έναν άλλο. Είναι ελεύθερος μόνο με την προϋπόθεση ότι οι πράξεις του καθορίζονται όχι από τη βούληση των άλλων ανθρώπων, αλλά απ' τη δική του, απ' τις προσωπικές του πεποιθήσεις. Αλλά ο άνθρωπος, που η πείνα τον υποχρεώνει να πουλήσει την εργασία του και με την εργασία του, το πρόσωπό του, στην πιο χαμηλή δυνατή τιμή στον κεφαλαιοκράτη που δέχεται να τον εκμεταλλευτεί, ο άνθρωπος που η θηριωδία και η άγνοιά του γίνονται αντικείμενα εκμετάλλευσης από τους σοφούς, θα είναι αναγκαστικά και πάντοτε σκλάβος. Και αυτό δεν είναι το μόνο. Η ελευθερία του ατόμου δεν είναι καθόλου προσωπικό, ατομικό γεγονός. Είναι γεγονός, προϊόν συλλογικό. Κανείς άνθρωπος δε θα μπορούσε να είναι ελεύθερος έξω από οποιαδήποτε ανθρώπινη κοινωνία και χωρίς τη συνεργασία της. Οι ατομικιστές ή οι προδότες, που πολεμήσαμε σ' όλα τα συνέδρια των εργατών, έχουν ισχυριστεί, μαζί

με τους ηθικολόγους και τους αστούς οικονομολόγους, ότι ο άνθρωπος μπορούσε να είναι ελεύθερος, μπορούσε να είναι άνθρωπος έξω από την κοινωνία, ισχυριζόμενοι ότι η κοινωνία θεμελιώθηκε μ' ένα ελεύθερο συμβόλαιο ανθρώπων που πριν απ' αυτό ήταν ελεύθεροι.

Αυτή η θεωρία που κηρύχτηκε απ' το Ρουσσώ - τον πιο επιβλαβή συγγραφέα του περασμένου αιώνα, το σοφιστή που ενέπνευσε όλους τους αστούς επαναστάτες - δείχνει μια τέλεια άγνοια τόσο της φύσης όσο και της ιστορίας. Δεν πρέπει ν' αναζητήσουμε την ελευθερία των μαζών ούτε στο παρελθόν ούτε στο παρόν, αλλά μόνο στο προσεχές μέλλον. Σ' αυτό το μέλλον θα πρέπει να ολοκληρωθούμε με τη δύναμη της σκέψης μας, της βούλησής μας αλλά και των χεριών μας. Πίσω μας δεν υπήρξε ποτέ ελεύθερο συμβόλαιο, υπήρξε μόνο θηριωδία, ηλιθιότητα, απάτη και βία. Και σήμερα ακόμα, το γνωρίζουμε πολύ καλά, αυτό το υποτιθέμενο ελεύθερο συμβόλαιο είναι η συνθήκη της πείνας, η δουλεία της πείνας για τις μάζες και η εκμετάλλευση για τις μειοψηφίες που μας καταπιέζουν και μας καταβροχθίζουν.

Η θεωρία του ελεύθερου συμβολαίου είναι λαθεμένη και από φυσική άποψη. Γιατί ο άνθρωπος δε δημιουργεί την κοινωνία εκούσια, αλλά ακούσια. Είναι ζώο πρωταρχικά κοινωνικό. Μπορεί να γίνει άνθρωπος, δηλ. ζώο που σκέπτεται, μιλά, αγαπά και επιθυμεί, μόνο μέσα στην κοινωνία. Φανταστείτε τον άνθρωπο, προικισμένο από τη φύση με τις πιο μεγάλες ικανότητες, ριγμένο απ' τη νεανική του ηλικία έξω απ' την ανθρώπινη κοινωνία, σε μια έρημο. Αν δε χαθεί με άθλιο τρόπο, όπως είναι το πιθανότερο, θα μείνει απλά ένα θηρίο, ένας πίθηκος, στερημένος λόγου και σκέψης - γιατί η σκέψη είναι αχώριστη από το λόγο. Κανείς δεν μπορεί να σκεφτεί χωρίς γλώσσα. Αν είστε τέλεια απομονωμένος, μόνος με τον εαυτό σας, για να σκεφτείτε πρέπει να χρησιμοποιήσετε λέξεις. Μπορεί να έχετε φαντασιώσεις πραγμάτων, αλλά αν θέλετε να σκεφτείτε πρέπει να μεταχειριστείτε λέξεις. Γιατί μόνο οι λέξεις προσδιορίζουν τη σκέψη και δίνουν στις φευγαλέες παραστάσεις, στα ένστικτα, το χαρακτήρα της σκέψης. Η σκέψη δεν προηγείται καθόλου του λόγου, ούτε ο λόγος της σκέψης. Αυτές οι δυο μορφές μιας ίδιας ενέργειας του ανθρώπινου μυαλού γεννιούνται μαζί. Άρα, δεν υπάρχει σκέψη χωρίς λόγο. Αλλά τι είναι ο λόγος; Είναι η επικοινωνία, η συνομιλία ενός ανθρώπου με άλλα άτομα. Μόνο μ' αυτή τη συνομιλία, μέσα από τη συζήτηση, ο ζώδης άνθρωπος μετατρέπεται σε ανθρώπινο ον, δηλ. σε ον που σκέπτεται.

Η ανθρώπινη ατομικότητά του, η ελευθερία του είναι λοιπόν προϊόν αυτής της συλλογικότητας. Ο άνθρωπος χειραφετείται απ' την τυραννική πίεση που ασκεί πάνω του η εξωτερική φύση με τη συλλογική εργασία. Γιατί η ατομική εργασία, ανίσχυρη και στείρα, δε θα μπορούσε ποτέ να νικήσει τη φύση. Η παραγωγική εργασία, αυτή που δημιούργησε όλα τα πλούτη και τον πολιτισμό μας, υπήρξε πάντοτε κοινωνική, συλλογική. Αλλά μέχρι σήμερα την εκμεταλλεύτηκαν τα άτομα σε βάρος των εργατών.

Επίσης, αυτή η αγωγή και αυτή η παιδεία, για την οποία οι κύριοι αστοί είναι τόσο περήφανοι και τόσο λίγο απλόχερα προσφέρουν στις λαϊκές μάζες, είναι επίσης προϊόντα ολόκληρης της κοινωνίας. Τα δημιουργεί η εργασία και θα έλεγα καλύτερα η ενστικτώδης σκέψη του λαού, αλλά μέχρι σήμερα μόνο προς όφελος των αστών.

Είναι ακόμα μια, λοιπόν, εκμετάλλευση της συλλογικής εργασίας από άτομα που δεν έχουν κανένα δικαίωμα να μονοπωλούν το προϊόν της.

Κάθε τι ανθρώπινο στον άνθρωπο, και περισσότερο απ' όλα η ελευθερία, είναι προϊόν μιας κοινωνικής, συλλογικής εργασίας. Να είναι κανείς ελεύθερος μέσα στην απόλυτη απομόνωση είναι ένας παραλογισμός, δημιούργημα των θεολόγων και των μεταφυσικών που αντικατέστησαν την κοινωνία των ανθρώπων με την κοινωνία των φαντασμάτων τους δηλ. του θεού. Ο καθένας, λένε, αισθάνεται ελεύθερος με την παρουσία του θεού· δηλ. του απόλυτου κενού, του μηδενός. Η ελευθερία λοιπόν του μηδενός ή καλύτερα το μηδέν της ελευθερίας, η δουλεία. Ο θεός, ο μύθος του θεού, υπήρξε ιστορικά η ηθική ή μάλλον η ανήθικη αιτιολόγηση κάθε υποδούλωσης.

Όσο για μας, που δε θέλουμε ούτε φαντάσματα ούτε μηδενικά, αλλά τη ζωντανή ανθρώπινη πραγματικότητα, αναγνωρίζουμε ότι ο άνθρωπος αισθάνεται και συνειδητοποιεί ότι είναι ελεύθερος - και επομένως μπορεί να πραγματώσει την ελευθερία του - μόνο ανάμεσα στους ανθρώπους. Για να είμαι ελεύθερος, έχω ανάγκη να περιβάλλομαι και ν' αναγνωρίζομαι σαν ελεύθερος από ελεύθερους ανθρώπους. Είμαι ελεύθερος μόνο όταν η προσωπικότητά μου αντανακλάται, όπως σε καθρέφτη, μέσα στην ελεύθερη συνείδηση όλων των ανθρώπων που με περιβάλλουν και επιστρέφει δυναμωμένη απ' την αναγνώριση όλων των ανθρώπων. Η ελευθερία του συνόλου χωρίς να είναι περιορισμός της δικής μου, όπως ισχυρίζονται οι ατομικιστές, είναι αντίθετα η επιβεβαίωση, η πραγμάτωση και η ατέλειωτη επέκτασή της. Το να θέλω την ελευθερία και την ανθρώπινη αξιοπρέπεια όλων των ανθρώπων, να βλέπω και να αισθάνομαι την ελευθερία μου επιβεβαιωμένη, επιδοκιμασμένη, άπειρα επεκτεινόμενη με την έγκριση όλων, να η ευτυχία, να ο ανθρώπινος επίγειος παράδεισος.

F V. σελ. 318-322.

Ελευθερία και ντετερμινισμός.

Ο άνθρωπος έχει πράγματι ελεύθερη βούληση; Και ναι και όχι, ανάλογα με τον τρόπο που την εννοούμε. Αν με τον όρο ελεύθερη βούληση εννοούμε το αυτεξούσιο, δηλ. την υποθετική ικανότητα του ανθρώπου ν' αποφασίζει αυθόρμητα και αυτόβουλα, ανεξάρτητα από κάθε εξωτερικό παράγοντα, αν σύμφωνα με όλες τις θρησκείες και τη μεταφυσική, μ' αυτή την υποτιθέμενη ελεύθερη βούληση, αποσπάται ο άνθρωπος από τη γνώση του καθολικού αιτιατού που προσδιορίζει όλα τα φαινόμενα και εκφράζει την αμοιβαία εξάρτησή τους, αναγκαστικά θα την απορρίπταμε σαν παραλογισμό, γιατί τίποτα δεν μπορεί να υπάρξει έξω από το αιτιατό.

Η ακατάπαυστη δράση και αντίδραση του όλου πάνω σε κάθε σημείο και κάθε σημείου πάνω στο όλο, αποτελούν, όπως είπαμε, τη ζωή, τον κοινό και ανώτατο νόμο

και την ολότητα των κόσμων. Είναι πάντοτε και ταυτόχρονα παραγωγός και προϊόν. Αυτή η αιώνια, ενεργητική, πανίσχυρη και καθολική εξάρτηση, αυτή η αμοιβαία αιτιότητα, που θα ονομάσουμε φύση, δημιουργήσε ανάμεσα σε πολυάριθμους άλλους κόσμους τη γη μας, με όλη την κλίμακα των όντων της, από το μετάλλευμα μέχρι τον άνθρωπο. Τα αναπαράγει, τα αναπτύσσει, τα τρέφει, τα συντηρεί και όταν φτάνει το τέλος τους, και συχνά πριν φτάσουν εκεί, τα καταστρέφει ή μάλλον τα μεταβάλλει σε νέα όντα. Είναι λοιπόν πανίσχυρη, απέναντι της δεν υπάρχει ανεξαρτησία, ούτε αυτονομία, είναι το ανώτατο ον που αγκαλιάζει και διεισδύει με την ακαταμάχητη δράση του όλη την ουσία των όντων, και ανάμεσα στα ζωντανά όντα δεν υπάρχει ένα που να μην έχει, αναμφίβολα, λίγο ή πολύ, ανεπτυγμένο το αίσθημα αυτής της ανώτατης επίδρασης και αυτής τη απόλυτης εξάρτησης.

F I, σελ. 96-97.

Οι δρόμοι της ελευθερίας.

Είμαι πραγματικά ελεύθερος, όταν τ' ανθρώπινα όντα που με περιβάλλουν, άνδρες και γυναίκες, είναι εξίσου ελεύθερα. Η ελευθερία του άλλου, χωρίς να είναι περιορισμός ή άρνηση της δικής μου, είναι αντίθετα η απαραίτητη προϋπόθεση και επιβεβαίωση. Γίνομαι πραγματικά ελεύθερος μέσω της ελευθερίας των άλλων με τέτοιο τρόπο, ώστε όσο περισσότεροι είναι οι ελεύθεροι άνθρωποι που με περιβάλλουν, τόσο βαθύτερη και ευρύτερη γίνεται η ελευθερία μου. Αντίθετα, η δουλεία των ανθρώπων βάζει φραγμό στην ελευθερία μου ή κάτι που είναι ακριβώς το ίδιο, η κτηνωδία τους είναι άρνηση του ανθρωπισμού μου, γιατί δεν μπορώ να πω ότι είμαι πραγματικά ελεύθερος, παρά μόνο όταν η ελευθερία μου, η ανθρώπινη αξιοπρέπειά μου, το ανθρώπινο δικαίωμά μου, που συνίσταται στο να μην υποτάσσομαι σε κανέναν άλλον άνθρωπο και να καθορίζω τις πράξεις μου σύμφωνα με τις δικές μου επιθυμίες, αντανακλώνται στην εξίσου ελεύθερη συνείδηση των άλλων και μου επανέρχονται επιβεβαιωμένες από τη συγκατάθεσή τους. Η προσωπική μου ελευθερία, επιβεβαιωμένη μ' αυτό τον τρόπο από την ελευθερία των άλλων, επεκτείνεται άπειρα.

Βλέπουμε ότι η ελευθερία, όπως την αντιλαμβάνονται οι υλιστές, είναι κάτι πολύ θετικό, πολύ περίπλοκο και κατ' εξοχήν κοινωνικό, γιατί πραγματοποιείται μονάχα από την κοινωνία και μέσα στην ευρύτερη ισότητα και αλληλεγγύη του καθένα με όλους. Μπορούμε να διακρίνουμε σ' αυτή τρία στάδια εξέλιξης, τρία στοιχεία, από τα οποία το πρώτο είναι εξαιρετικά θετικό και κοινωνικό. Είναι η πλήρης ανάπτυξη και η τέλεια άνθηση όλων των ανθρώπινων ικανοτήτων και δυνάμεων μέσα από τη διαπαιδαγώγηση, την επιστημονική αγωγή και την υλική ευπορία, αγαθά που εξασφαλίζονται μόνο με τη συλλογική, υλική και πνευματική, μυϊκή και έντονη εργασία ολόκληρης της κοινωνίας.

Το δεύτερο στοιχείο ή στιγμή της ελευθερίας, είναι αρνητικό. Πρόκειται για την εξέγερση του ανθρώπου ενάντια σε κάθε εξουσία θεϊκή ή ανθρώπινη, συλλογική ή ατομική. Στην αρχή πρόκειται για την εξέγερση ενάντια στην τυραννία του ανώτατου φαντάσματος της θεολογίας, ενάντια στο θεό. Είναι φανερό, ότι όσο θα έχουμε έναν κυρίαρχο στον ουρανό, θα είμαστε σκλάβοι πάνω στη γη. Η λογική και η βούλησή μας, επίσης, θα εκμηδενίζονται. Όσο θα πιστεύουμε ότι του οφείλουμε απόλυτη υποταγή, και μόνο απόλυτη υποταγή υπάρχει απέναντι στο θεό, θα πρέπει αναγκαστικά να υποτασσόμαστε παθητικά και δίχως την παραμικρή κριτική στην καθαγιασμένη εξουσία των εκλεκτών του και των μεσολαβητών του. Σε μεσσίες, προφήτες, θεόπνευστους νομοθέτες, αυτοκράτορες, βασιλιάδες και σ' όλους τους υπαλλήλους και τους υπουργούς, τους χειροτονημένους αντιπροσώπους και υπηρέτες των δύο μεγάλων θεσμών που μας επιβάλλονται, μια και έχουν δημιουργηθεί από τον ίδιο το θεό για την καθοδήγηση των ανθρώπων. Δηλ. από την εκκλησία και το κράτος. Κάθε κοσμική ή ανθρώπινη εξουσία προέρχεται απ' ευθείας από την πνευματική ή θεία. Αλλά η εξουσία είναι η άρνηση της ελευθερίας. Ο θεός ή μάλλον ο μύθος του θεού, είναι λοιπόν ο καθαγιασμός και το πνευματικό και ηθικό αίτιο κάθε επίγειας δουλείας. Και η ανθρώπινη ελευθερία τότε θα είναι μόνο τέλεια, όταν θα έχει εκμηδενίσει τον ολέθριο μύθο ενός ουράνιου αφέντη.

Ακολουθεί επομένως η εξέγερση του καθενός ενάντια στην τυραννία των ανθρώπων, ενάντια τόσο στην ατομική όσο και στην κοινωνική εξουσία, που αντιπροσωπεύεται και νομιμοποιείται από το κράτος. Εδώ θα πρέπει να αποφευχθεί κάθε παρανόηση και γι' αυτό θα πρέπει ν' αρχίσουμε κάνοντας μια σαφή διάκριση ανάμεσα στην επίσημη και επομένως τυραννική εξουσία που προέρχεται από την οργανωμένη σε κράτος κοινωνία και την επίδραση και φυσική επιρροή της ανεπίσημης αλλά φυσικής κοινωνίας στα μέλη της. Η εξέγερση ενάντια στη φυσική επίδραση της κοινωνίας είναι πολύ δυσκολότερη για το άτομο απ' ό,τι η εξέγερση ενάντια στην επίσημη οργανωμένη κοινωνία, ενάντια στο κράτος, έστω κι αν συχνά είναι τόσο αναπόφευκτη όσο και η τελευταία. Η κοινωνική τυραννία, συχνά σκληρή και ολέθρια, δεν παρουσιάζει το χαρακτήρα της επιτακτικής βίας και του νομιμοποιημένου και απόλυτου δεσποτισμού που χαρακτηρίζει την εξουσία του κράτους. Δεν επιβάλλεται σαν νόμος, στον οποίο κάθε άτομο υποτάσσεται αναγκαστικά από το φόβο των νομικών κυρώσεων. Η δράση της είναι πιο αθόρυβη, επιτήδεια, δυσδιάκριτη αλλά πολύ ισχυρότερη από εκείνη της κρατικής εξουσίας. Κυριαρχεί στους ανθρώπους με τα ήθη και τα έθιμα, με τη μάζα των συναισθημάτων, των προκαταλήψεων και των συνηθειών, τόσο της υλικής ζωής όσο και του πνεύματος και της καρδιάς και είναι εκείνο που ονομάζουμε «κοινή γνώμη». Αυτή επηρεάζει τον άνθρωπο από τη γέννησή του, τον διαπερνά, τον διεισδύει και αποτελεί τη βάση της ατομικής του ύπαρξης, έτσι ώστε ο καθένας είναι, κατά κάποιο τρόπο, λιγότερο ή περισσότερο συνένοχός της ενάντια στον εαυτό του, συνήθως χωρίς να το υποπτεύεται. Κατά συνέπεια, για να εξεγερθεί ο άνθρωπος ενάντια στην επίδραση που η κοινωνία ασκεί φυσικά επάνω του, πρέπει κατά ένα μέρος τουλάχιστον να εξεγερθεί ενάντια στον εαυτό του, γιατί με όλες τις υλικές, πνευματικές και ηθικές ροπές και

επιθυμίες του δεν είναι τίποτα άλλο παρά προϊόν της κοινωνίας. Από εδώ προέρχεται, λοιπόν, η τεράστια επίδραση που εξασκεί η κοινωνία πάνω στους ανθρώπους.

F I, σελ. 281-284.

Η κοινωνική επανάσταση θα προκαλέσει το θρίαμβο της αλληλεγγύης.

Η δύναμη του συλλογικού αισθήματος ή του δημοσίου πνεύματος είναι ήδη πολύ σοβαρή σήμερα. Οι πιο ικανοί να εγκληματήσουν άνθρωποι, σπάνια τολμούν να την αψηφήσουν ή να την αντιμετωπίσουν ανοιχτά, θα προσπαθήσουν να την ξεγελάσουν, αλλά θ' αποφύγουν να την παραβιάσουν, τουλάχιστον αν δεν αισθάνονται ότι στηρίζονται σε κάποια μειοψηφία. Κανείς, όσο δυνατός και αν πιστεύει ότι είναι, δεν θα έχει ποτέ το κουράγιο να υποφέρει την ομόφωνη περιφρόνηση της κοινωνίας, κανείς δε θα μπορεί να ζήσει χωρίς να αισθάνεται ότι στηρίζεται στη συγκατάθεση και την εκτίμηση ενός τουλάχιστον τμήματος αυτής της κοινωνίας. Πρέπει να έχει μια ακλόνητη και ειλικρινή πεποίθηση για να βρει το κουράγιο να μιλήσει και να βαδίζει αντίθετα από όλους και ποτέ ένας άνθρωπος δειλός, εγωιστής και διεφθαρμένος δε θα έχει αυτό το κουράγιο. Τίποτα δεν αποδεικνύει καλύτερα τη φυσική και μοιραία αλληλεγγύη, το νόμο αυτό της κοινωνικότητας που συνδέει όλους τους ανθρώπους, όσο αυτό το γεγονός, που ο καθένας μπορεί να παρατηρήσει καθημερινά και στον ίδιο του τον εαυτό και σ' όλους τους γνωστούς του.

Εάν όμως υπάρχει αυτή η κοινωνική δύναμη, γιατί μέχρι σήμερα δε στάθηκε ικανή να ηθικοποιήσει, να εξανθρωπίσει τους ανθρώπους; Η απάντηση είναι απλούστατη. Γιατί, μέχρι σήμερα, δεν υπήρξε καθόλου εξανθρωπισμένη, γιατί η κοινωνική ζωή, της οποίας είναι πάντοτε πιστή έκφραση, είναι θεμελιωμένη, όπως ξέρουμε, πάνω στη θεία λατρεία και όχι στον ανθρώπινο σεβασμό. Στην εξουσία και όχι στην ελευθερία. Στο προνόμιο και όχι στην ισότητα. Στην εκμετάλλευση και όχι στην αδελφότητα των ανθρώπων. Στην αδικία και το ψέμα και όχι στη δικαιοσύνη και την αλήθεια. Επομένως, η πραγματική της δράση, που βρίσκεται πάντοτε σε αντίθεση με τις ανθρωπιστικές θεωρίες που διδάσκει, άσκησε σταθερά μια ολέθρια, καταστροφική και καθόλου ηθική επίδραση. Δεν εμποδίζει τις ακολασίες και τα εγκλήματα αλλά τα δημιουργεί. Η δύναμή της είναι, επομένως, θεϊκή και αντιανθρώπινη.

Η επίδρασή της είναι επιβλαβής και καταστροφική. Θέλετε να τις κάνετε ωφέλιμες και ανθρώπινες; Πραγματοποιείτε την κοινωνική επανάσταση! Ενεργείστε ώστε να γίνουν πραγματικά αλληλέγγυες όλες οι ανάγκες, τα υλικά και κοινωνικά συμφέροντα του καθένα να εναρμονισθούν με τα ανθρώπινα καθήκοντά του. Και γι' αυτό υπάρχει μόνο ένας τρόπος. Καταστρέψτε όλους τους θεσμούς της ανισότητας,

θεμελιώστε την οικονομική και κοινωνική ενότητα και στη βάση αυτή θ' ανυψωθεί η ελευθερία, η ηθικότητα, ο ανθρωπισμός και η αλληλεγγύη όλων των ανθρώπων.

F III, σελ. 70-72.

ΤΟ ΟΜΟΣΠΟΝΔΙΑΚΟ ΣΥΣΤΗΜΑ

Ολέθριες συνέπειες του πολιτικού συγκεντρωτισμού.

Δεν είδαμε το μεγάλο γαλλικό έθνος να καταπατά δυο φορές τη δημοκρατία και δυο φορές να χάνει την ελευθερία του και να παρασύρεται σε κατακτητικούς πολέμους; Θα αποδώσουμε, όπως συνηθίζουν πολλοί, αυτά τα θλιβερά γεγονότα στο ελαφρύ ταπεραμέντο και στις ιστορικές καταβολές του γαλλικού λαού, που όπως ισχυρίζονται όσοι τον κακολογούν, είναι ικανότατος να κατακτήσει την ελευθερία με μια αυθόρμητη και θυελλώδη ορμή, αλλά όχι να την απολαύσει και να την πραγματώσει;

Μας είναι αδύνατο, κύριοι, να συμφωνήσουμε με την καταδίκη ενός ολόκληρου λαού, που είναι ένας από τους ευφύστερους της Ευρώπης. Έχουμε λοιπόν πειστεί, πως αν δυο φορές η Γαλλία έχασε την ελευθερία της και είδε τη δημοκρατία της να μετατρέπεται σε στρατιωτική δικτατορία, το φταίξιμο δε βρίσκεται στο χαρακτήρα του λαού της, αλλά στον πολιτικό συγκεντρωτισμό της, που προετοιμασμένος πράγματι με μεγάλη επιδεξιότητα από τους βασιλιάδες της και τους πολιτικούς της, προσωποποιημένος αργότερα στη μορφή αυτού που η μεγαλοστομία των αυλικών ονόμασε Μέγα Βασιλιά, σπρωγμένος έπειτα στην άβυσσο από τις καταχρήσεις μιας γερασμένης μοναρχίας, θα χανόταν σίγουρα μέσα στη λάσπη, αν η επανάσταση δεν τον είχε ανασηκώσει στα πόδια του με τα δυνατά της χέρια. Ναι, πράγμα παράξενο, η μεγάλη αυτή επανάσταση που, για πρώτη φορά στην ιστορία, είχε διακηρύξει την ελευθερία όχι πια μόνο του πολίτη, αλλά και του ανθρώπου κληρονομώντας τη μοναρχία που σκότωσε, είχε αναστήσει ταυτόχρονα αυτή την άρνηση κάθε ελευθερίας: Το συγκεντρωτισμό και την παντοδυναμία του κράτους.

Αποκαταστημένος στο βάθρο του από τη Συντακτική συνέλευση, αφού τον πολέμησαν, είναι αλήθεια, αλλά χωρίς μεγάλη επιτυχία οι γιρονδίνοι, ο συγκεντρωτισμός αυτός ολοκληρώθηκε από τη Συμβατική. Ο Ροβεσπιέρος και ο Σαιν-Ζυστ υπήρξαν οι αληθινοί αναστηλωτές του. Τίποτε δεν έλειψε από τη νέα κυβερνητική μηχανή, ούτε ακόμη και το Υπέρτατο Ον με τη λατρεία του κράτους. Δεν περίμενε πια παρά έναν ικανό μηχανικό για να δείξει στον κατάπληκτο κόσμο όλες τις δυνάμεις καταπίεσης με τις οποίες ήταν εφοδιασμένη από τους

απερίσκεπτους κατασκευαστές της. Και ο μηχανικός αυτός βρέθηκε στο πρόσωπο του Ναπολέοντα.

Αυτή, λοιπόν, η επανάσταση που είχε εμπνευστεί αρχικά από την αγάπη για την ελευθερία και την ανθρωπότητα, απ' αυτό μόνο που πίστεψε ότι μπορεί να τις συμφιλιώσει με το συγκεντρωτισμό του κράτους, αυτοκαταστράφηκε, τις σκότωσε, μη παράγοντας στη θέση τους παρά στρατιωτική δικτατορία, καισαρισμό.

F I, σελ. 10-12.

Ο λαός εκ φύσεως θρησκευόμενος και πατριώτης.

Ο λαός, κανένας λαός, δεν υπήρξε και δε θα γίνει ποτέ παραδοσιακός. Ο λαός είναι η ίδια η φύση, ευφυής, προοδευτική, ιστορικά, αν όχι από αιώνα σε αιώνα, εξελισσόμενη αλλά που, παρ' όλες αυτές τις επαναλαμβανόμενες εξελίξεις παραμένει και θα παραμένει πάντοτε φύση: μια αιώνια διαμαρτυρία ενάντια σε κάθε θρησκευτική, μεταφυσική, πολιτική και νομοθετική αφαίρεση και μύθο, στο όνομα των οποίων θέλησαν να την υποδουλώσουν αιώνια. Ο λαός είναι ο φυσικός εχθρός, συνήθως ασυνείδητα, της εκκλησίας και του κράτους.

Ο λαός είναι εκ φύσεως θρησκευόμενος, με την έννοια μιας σταθερής και βαθιάς έμπρακτης ανάτασης προς μια ανώτερη ύπαρξη. Τι το πιο λογικό και φυσικό; Η καρδιά του είναι ανοιχτή κι αυτός ζει στενόχωρα - πεινά, είναι σκλάβος, η αθλιότητα είναι ο κλήρος του και εποφθαμιά μια ανθρώπινη και ελεύθερη ύπαρξη. Είναι θρησκευόμενος, επίσης, με την έννοια μιας έμπρακτης ευρείας αλληλεγγύης. Αυτή τη βάση, αυτό το θεμελιώδη νόμο της ανθρώπινης κοινωνίας τον αισθάνεται πολύ βαθύτερα όσο δεν τον αναγνωρίζει, όσο δεν μπορεί να τον αναγνωρίσει μέσα σε καμιά από τις προνομιούχες τάξεις. Έχει το ένστιχτο της δικαιοσύνης και της ισότητας. Να η πραγματική του θρησκεία. Αυτή δεν υπήρξε ποτέ τίποτα άλλο από έναν ενστικτώδη σοσιαλισμό.

Συχνά, ή μάλλον πάντοτε μέχρι τώρα, σ' αυτή τη φυσική και εντελώς εμπειρική θρησκεία του λαού είναι προσαρτημένες πολλές ανόητες και ολέθριες δεισιδαιμονίες, που κατά μεγάλο μέρος γεννήθηκαν απ' τη μεγάλη του άγνοια και οι προνομιούχες τάξεις καλλιέργησαν με μεγάλη επιτηδειότητα προς όφελός τους. Και κατά ένα μέρος πάλι, του εντυπώθηκαν συστηματικά απ' τις εστεμμένες με αρετή μεγαλοφυίες και τους αποστόλους τους. Αλλά ποτέ δεν υπήρξε καθαρά αυτό που ονομάζουμε θεολόγος. Ποτέ δεν ανακάλυψε, δημιούργησε ή κατανόησε κάποιο δόγμα. Ποτέ δεν υπήρξε οπαδός μιας επίσημης οργάνωσης της Εκκλησίας, γιατί όλες οι επίσημες λατρείες και ο κλήρος, από τον πρώτο μάγο του φετιχισμού, οργανώθηκαν σε βάρος του, πάνω στην πλάτη του.

Ο λαός επίσης είναι από τη φύση του πατριώτης. Αγαπά τη γη όπου γεννήθηκε, το κλίμα μέσα στο οποίο αναπτύχθηκε. Αυτή η αγάπη, όπως γενικά όλες οι ανθρώπινες αγάπες, είναι στη βάση της ένα αίσθημα αρχικά εντελώς φυσιολογικό,

ζωώδες. Δεν είναι καθόλου αρετή, ούτε καθήκον, ούτε θεωρία. Είναι φυσικό γεγονός, αρχικά πολύ περιορισμένο, που δεν ξεπερνά καθόλου τα στενά όρια της κοινότητας. Ο πραγματικός, ζωντανός, ισχυρός, φυσικός πατριωτισμός του λαού, δεν είναι καθόλου εθνικός πατριωτισμός, ούτε καν τοπικός, αλλά στο μεγαλύτερο μέρος του αποκλειστικά κοινοτικός. Αλλά αγαπά ακόμα τη γλώσσα που μιλά, ή μάλλον δε γνωρίζει άλλη και μόνο με τη δική του μπορεί να εκφράσει ό, τι σκέφτεται, ό, τι αισθάνεται και να ζήσει κοινωνικά, ανθρώπινα. Ταυτίζεται επίσης με τα έθιμα και τις αληθινές και λαθεμένες αντιλήψεις της χώρας του. Αν αυτά τα έθιμα, αυτές οι ιδέες και αυτή η γλώσσα καλύπτουν μία περιοχή, τότε αρχίζει να γίνεται πραγματικά ένας τοπικός πατριώτης. Αν καλύπτουν ένα ολόκληρο έθνος, τότε γίνεται ένας εθνικός πατριώτης. Με την έννοια αυτή, κανείς δεν είναι τόσο βαθιά ούτε τόσο ειλικρινά πατριώτης όσο ο λαός. Αλλά για μια φορά ακόμα, αυτός ο πατριωτισμός, έστω κι αν καλύπτει ένα ολόκληρο έθνος, δεν είναι αρετή, καθήκον ή δόγμα, είναι γεγονός μοιραίο, φυσικό, που πρέπει να το δούμε, να το αναγνωρίσουμε, να το σεβαστούμε όπως πρέπει να παρατηρήσουμε, αναγνωρίσουμε, σεβαστούμε κάθε τι που υπάρχει και όπως πρέπει να σεβαστούμε κάθε φυσική μορφή της ανθρώπινης ελευθερίας. Από άποψη ανθρωπιστική - στη μόνη που μπορούμε να αποδώσουμε απόλυτο χαρακτήρα σε σχέση με τον άνθρωπο γενικά - είναι φαινόμενο που γίνεται τόσο πιο χρήσιμο, ευνοϊκό, ανθρώπινο, όσο η συλλογική συνείδηση, που καταθρυμματίστηκε σε ερείπια στην πραγματικότητα και μέσα στην οργάνωση των πατρίδων, είναι σχετικά πιο ανθρώπινη. Έτσι, ό, τι είναι πραγματικά καλό ή ανθρώπινα νόμιμο στον πατριωτισμό, είναι ο ανθρωπισμός καθολικά, δηλ. η ίδια η άρνηση του πατριωτισμού, που μεταβάλλεται σε αρχή ή σε θεωρία, η άρνηση αυτού που περιέχει το αποκλειστικά εθνικό.

Δεν είναι καθόλου το λαϊκό ένστικτο, είναι η πολιτική ιδέα, είναι το κράτος, που τοποθετεί τον πατριωτισμό σαν αρχή και τον κάνει αντικείμενο ιερής λατρείας. Ο λαϊκός πατριωτισμός, ο ταυτιζόμενος με την ελεύθερη ανάπτυξη μιας φυσικής συλλογικότητας, είναι φυσικά πιο δυνατός, πιο έντονος, πιο πραγματικός και αρχικά πιο ενστικτώδης μέσα στην κοινότητα. Αργότερα, εξανθρωπιζόμενος όλο και περισσότερο με την εξέλιξη της συλλογικής ζωής, των αναγκών, των ενστίκτων, των αντιλήψεων, αν τίποτα δε διακόψει αυτό το αυθόρμητο και προοδευτικό από κάτω προς τα πάνω βήμα, ευρύνεται, ενώ εξασθενεί ταυτόχρονα σαν φυσικό και ακαλλιέργητο ένστικτο, πρώτα απ' την ελεύθερη ομοσπονδία των κοινοτήτων των περιοχών, κατόπιν απ' την ομοσπονδία των περιοχών ενός ακόμα πιο πλατιού συνόλου που ονομάζουμε έθνος, για να χαθεί, αργά ή γρήγορα, πάντα μ' αυτό τον τρόπο, μέσα στην οργάνωση και στην κοινή συνείδηση της ανθρωπότητας.

Τέτοια θα ήταν η φυσική εξέλιξη, αν νέα στοιχεία, κοινωνικές μορφές εξίσου φυσικές, αλλά απ' τη φύση τους ξένες και εχθρικές, δεν έρχονταν σχεδόν πάντοτε να διακόψουν την ειρηνική πορεία. Μιλώ για την πάλη των λαών και των διαφορετικών φυλών, που δεν είναι τίποτα άλλο παρά η συνέχεια της αδιάκοπης πάλης των διαφόρων ειδών ζώων στη φύση. Για τη μεγάλη μάχη για τη ζωή, που μεταβάλλει όλο το ζωικό βασίλειο σε μια αιματηρή, ατερμάτιστη τραγωδία. Είναι ο πόλεμος, η κατάκτηση, η υποδούλωση των ειρηνικών και εργατικών πληθυσμών από τις

οργανωμένες στρατιωτικά και εκπαιδευμένες βάρβαρες ορδές που επιδιώκουν μια επιτυχή και κερδοφόρα ληστεία. Οι κατακτητές υπήρξαν πάντα οι θεμελιωτές των κρατών και των εκκλησιών.

Μιχαήλ Μπακούνιν και Ιταλία, 2ο μέρος, σελ. 81-83.

Η Κομμούνια δεν είναι επιστροφή στο μεσαίωνα.

Ο Μαντσίνι ώθησε το μίσος του για την Κομμούνια μέχρι ηλιθιότητας. Ισχυρίζεται ότι το σύστημα που διακήρυξε η τελευταία επανάσταση του Παρισιού θα μας οδηγούσε στο μεσαίωνα, δηλ. στη διάσπαση όλου του πολιτισμένου κόσμου σε μια ποσότητα μικρών κέντρων, αποξενωμένων μεταξύ τους και αλληλοαγνοουμένων. Δεν καταλαβαίνει, ο ταλαίπωρος, πως μεταξύ της κομμούνιας του μεσαίωνα και της σύγχρονης κομμούνιας υπάρχει όλη η διαφορά που βρίσκεται όχι μόνο στα βιβλία, αλλά στα ήθη, στις αντιλήψεις, στις ιδέες, στα συμφέροντα και στις ανάγκες των λαών, μια ιστορία 5 αιώνων. Οι κομμούνες της Ιταλίας στην αρχή τους υπήρξαν, πράγματι, απομονωμένα κέντρα, στα οποία οι πολιτικές και κοινωνικές συνθήκες ήταν εντελώς ανεξάρτητες και έπρεπε αναγκαστικά να είναι αυτάρκειες.

Τι διαφορά αλήθεια σήμερα! Τα υλικά, πνευματικά και ηθικά ενδιαφέροντα δημιούργησαν ανάμεσα στα μέλη ενός έθνους, τι λέω, ανάμεσα σε διαφορετικά έθνη, ένα κοινωνικό σύνδεσμο τόσο δυνατό και αληθινό, που ό, τι και να κάνουν τα κράτη σήμερα για να τον παραλύσουν και να τον καταστρέψουν δεν το πετυχαίνουν. Ο σύνδεσμος αντιστέκεται σ' όλα και θα επιζήσει.

Όταν τα κράτη θα έχουν εξαφανιστεί, ο ζωντανός, γόνιμος, ευεργετικός σύνδεσμος, τόσο των περιοχών όσο και των εθνών και της οικουμενικότητας όλου του πολιτισμένου κόσμου πρώτα και κατόπιν όλων των λαών της γης, μέσα απ' την οδό της ελεύθερης ομοσπονδίας και της οργάνωσης εκ βάθρων, θ' αναπτυχθεί σ' όλο του το μεγαλείο.

F VI, σελ. 386-387.

Ο ΑΝΑΡΧΙΣΜΟΣ

Καταδίκη τον δογματικού σοσιαλισμού.

Ένα κράτος, μια κυβέρνηση, μια παγκόσμια δικτατορία. Το όνειρο του Γρηγορίου του 7ου, του Βονιφάτιου του 8ου, του Καρόλου Κουίντου και του Ναπολέοντα, που αναπαράγεται κάτω από νέες μορφές, αλλά πάντα με τις ίδιες αξιώσεις μέσα στο στρατόπεδο της σοσιαλδημοκρατίας. Μπορούμε να φανταστούμε τίποτα πιο γελοίο αλλά και πιο σκανδαλώδες; Το να ισχυρισθούμε ότι μια ομάδα ατόμων, έστω και των πιο ευφυών και με τις καλύτερες προθέσεις, θα είναι ικανή να γίνει η σκέψη, η ψυχή, η κατευθυντήρια και ενοποιούσα θέληση του επαναστατικού κινήματος και της οικονομικής οργάνωσης του προλεταριάτου όλων των χωρών, είναι τέτοια αίρεση ενάντια στην κοινή λογική και την ιστορική πείρα, που διερωτόμαστε με έκπληξη, πώς ένας άνθρωπος τόσο ευφυής όσο ο Μαρξ μπόρεσε να τη συλλάβει.

Οι πάπες είχαν τουλάχιστον μια δικαιολογία για την απόλυτη αλήθεια που έλεγαν ότι τους είχε δοθεί μέσω της χάριτος του Αγίου Πνεύματος, στην οποία υποτίθεται ότι πιστεύουν. Ο Μαρξ δεν είχε καθόλου αυτή τη δικαιολογία και δε θα τον προσβάλλω αν σκεφτώ πως φαντάζεται ότι έχει ανακαλύψει επιστημονικά κάτι που πλησιάζει την απόλυτη αλήθεια. Αλλά από τη στιγμή που δεν υπάρχει απόλυτο, δεν μπορεί να υπάρχει για τη Διεθνή αλάνθαστη θεωρία, ούτε επομένως πολιτική ή οικονομική επίσημη θεωρία και τα συνέδριά μας δεν πρέπει ποτέ ν' αποβλέπουν στο ρόλο των οικουμενικών συνόδων, διακηρύσσοντας υποχρεωτικές αρχές για όλους τους οπαδούς και πιστούς.

Μόνο ένας νόμος υπάρχει πραγματικά υποχρεωτικός για όλα τα μέλη, τα άτομα, τους τομείς και τις ομοσπονδίες της Διεθνούς και ο νόμος αυτός αποτελεί την αληθινή, τη μοναδική βάση της. Είναι σ' όλη του την έκταση, σ' όλες του τις συνέπειες και εφαρμογές, η διεθνής αλληλεγγύη των εργαζομένων όλων των επαγγελμάτων και όλων των χωρών, στην οικονομική τους πάλη κατά των εκμεταλλευτών της εργασίας. Μέσα στην αληθινή οργάνωση αυτής της αλληλεγγύης με την αυθόρμητη δράση των εργατών και την απόλυτα ελεύθερη ομοσπονδία, που θα είναι τόσο ισχυρότερη όσο θα είναι ελεύθερη, των εργατών όλων των γλωσσών και όλων των εθνών και όχι στην ένωσή τους με διατάγματα και κάτω από το σκήπτρο οποιοσδήποτε κυβέρνησης, εδρεύει μοναδικά η αληθινή και ζωντανή ενότητα της Διεθνούς.

Ενάντια σε κάθε κρατικό σοσιαλισμό.

Δεν προτείνουμε, κύριοι, κάποιο σοσιαλιστικό σύστημα. Αυτό που σας ζητάμε, είναι να διακηρύξετε για μια ακόμα φορά αυτή τη μεγάλη αρχή της Γαλλικής Επανάστασης. Ότι κάθε άνθρωπος πρέπει να έχει τα υλικά και πνευματικά μέσα για ν' αναπτύξει τον ανθρωπισμό του. Αρχή που ερμηνεύεται, σύμφωνα με μας, σαν το εξής πρόβλημα. Στο να οργανώσουμε, δηλ. την κοινωνία έτσι, ώστε κάθε άτομο, άντρας ή γυναίκα, που έρχεται στη ζωή, να βρίσκει ίσες δυνατότητες για να αναπτύξει τις διαφορετικές του ικανότητες και να τις χρησιμοποιήσει με την εργασία του. Στο να οργανώσουμε μια κοινωνία, όπου να είναι αδύνατη η εκμετάλλευση της εργασίας οποιουδήποτε ατόμου και μόνο όποιος έχει άμεσα συνεισφέρει στην παραγωγή του κοινωνικού πλούτου με την εργασία του, γιατί μόνο με την εργασία παράγεται, να μπορεί να πάρει μέρος στην απόλαυσή του. Αν αυτό πραγματοποιηθεί τέλεια, τότε θα είναι αναμφίβολα το επίτευγμα των αιώνων. Αλλά αυτό το πρόβλημα το έθεσε η ιστορία και δεν μπορούμε πια να το αμελήσουμε, χωρίς να καταδικάσουμε τους ίδιους τους εαυτούς μας σε μια πλήρη αθλιότητα.

Σπεύδουμε να προσθέσουμε ότι αποκρούσαμε ενεργά κάθε απόπειρα κοινωνικής οργάνωσης που, ξένη καθώς είναι προς την πιο τέλεια ελευθερία τόσο των ατόμων όσο και των ενώσεων, θα απαιτούσε την εγκαθίδρυση μιας νομοθετικής αρχής, οποιασδήποτε φύσης, και στο όνομα αυτής της ελευθερίας, που αναγνωρίζουμε σα μοναδικό θεμέλιο και μοναδικό νόμιμο δημιουργό κάθε οικονομικής ή πολιτικής οργάνωσης, θα διαμαρτυρόμαστε πάντα για κάθε τι που μοιάζει λίγο ή πολύ στον κομμουνισμό ή στον κρατικό σοσιαλισμό.

F I. σελ. 55-56.

Ενάντια σε κάθε επαναστατική δικτατορία.

Ιδεαλιστές όλων των ειδών, μεταφυσικοί, θετικιστές, αυτοί που υποστηρίζουν την προτεραιότητα της επιστήμης ως προς τη ζωή, δογματικοί επαναστάτες, όλοι με τον ίδιο ζήλο, έστω κι αν διαφέρουν στην επιχειρηματολογία τους, υποστηρίζουν την ιδέα του κράτους και της εξουσίας του κράτους. Γιατί εκεί βλέπουν κάτι που είναι τελείως λογικό από τη δική τους άποψη, τη μόνη σωτηρία της κοινωνίας. Είπα πως είναι εντελώς λογικό, γιατί έχοντας σα βάση την απατηλή κατά τη γνώμη μας αρχή, ότι η σκέψη προηγείται της ζωής και η αφηρημένη θεωρία προηγείται της κοινωνικής πρακτικής και γι' αυτό το λόγο, η κοινωνιολογία πρέπει να γίνει η αφετηρία των κοινωνικών εξεγέρσεων και της κοινωνικής ανοικοδόμησης, φτάνουν αναγκαστικά στο συμπέρασμα ότι αφού η σκέψη, η θεωρία, η επιστήμη είναι αυτή τη στιγμή τουλάχιστον ιδιοκτησία ελάχιστων, μόνο αυτοί οι ελάχιστοι θα έπρεπε να διευθύνουν

την κοινωνική ζωή, να υποθάλλουν και να διεγείρουν, αλλά και να επιβάλλουν όλα τα κινήματα του λαού. Και την επομένη της επανάστασης η νέα κοινωνική οργάνωση θα έπρεπε να ιδρύεται όχι από το σύνολο των εργατικών ενώσεων των χωρών, των δήμων και κοινοτήτων, από κάτω προς τα πάνω, σύμφωνα με τις ανάγκες και τα ένστικτα του λαού, αλλά μοναδικά απ' τη δικτατορική εξουσία αυτής της εκπαιδευμένης μειοψηφίας, που θεωρείται ότι επηρεάζει τη γενική θέληση του λαού.

Η θεωρία του κράτους και της επαναστατικής δικτατορίας στηρίζονται εξίσου σ' αυτό το μύθο της αντιπροσώπευσης του λαού και στο πραγματικό γεγονός της υποδούλωσης των λαϊκών μαζών από μια μικρή χούφτα προνομιούχων, εκλεγμένων ή όχι, από τα πλήθη, που συγκεντρώνονται σαν κοπάδια την ημέρα των εκλογών και πάντα αγνοούν γιατί και ποιον ψηφίζουν, σ' αυτή την εικονική και αφηρημένη έκφραση της γενικής βούλησης και της φανταστικής σκέψης του λαού, για τα οποία ο ζωντανός και πραγματικός λαός δεν έχει την παραμικρή ιδέα.

Η διαφορά μεταξύ της επαναστατικής δικτατορίας και της αρχής του κράτους είναι εντελώς εξωτερική. Στην ουσία τους και οι δυο είναι το ίδιο πράγμα. Δηλ. η υποδούλωση της πλειοψηφίας απ' τη μειοψηφία, με το επιχείρημα της υποτιθέμενης ηλιθιότητας της πρώτης και της επίσης υποτιθέμενης ανώτερης ευφυΐας της δεύτερης. Γι' αυτό και οι δυο είναι το ίδιο αντιδραστικές, αφού και οι δυο έχουν σαν αποτέλεσμα την αμετάβλητη σταθεροποίηση των πολιτικοοικονομικών προνομίων της μειοψηφίας που κυβερνά και την πολιτικοοικονομική δουλεία των λαϊκών μαζών.

Είναι φανερό τώρα, γιατί οι δογματικοί σοσιαλιστές, που έχουν σαν στόχο την ανατροπή των σημερινών εξουσιών και των καθεστώτων για να κτίσουν στα ερείπιά τους τη δική τους δικτατορία, δεν ήταν ούτε θα είναι ποτέ εχθροί του κράτους, αλλά αντίθετα πρόθυμοι υπερασπιστές του. Είναι εχθροί της υπάρχουσας εξουσίας, γιατί δεν μπορούν να συμμετέχουν σ' αυτή. Είναι εχθροί των υπαρχόντων θεσμών, γιατί αυτοί οι θεσμοί αποκλείουν τη δυνατότητα να πραγματοποιήσουν τη δική τους δικτατορία. Αλλά ταυτόχρονα είναι οι πιο θερμοί φίλοι της κρατικής εξουσίας, χωρίς την οποία η επανάσταση, απελευθερώνοντας τις εργατικές μάζες, θα στερούσε απ' αυτή την επαναστατική μειοψηφία κάθε ελπίδα να βάλει το λαό σ' ένα ζυγό και να τον ταλαιπωρήσει με τα «ευεργετήματα» των κυβερνητικών τους μέτρων.

Αν είναι αλήθεια, ότι σήμερα που η αντίδραση θριαμβεύει σ' όλη την Ευρώπη, όπου τα κράτη, κινούμενα απ' το δικτατορικό πνεύμα της συντήρησης και της καταπίεσης, ξαναφορούν την τριπλή πανοπλία της στρατιωτικής, αστυνομικής και οικονομικής εξουσίας και είναι έτοιμα να αρχίσουν κάτω απ' την ανώτατη καθοδήγηση του πρίγκιπα Βίσμαρκ μια ανέλπιδη πάλη ενάντια στην κοινωνική επανάσταση, κάτι που έπρεπε να οδηγήσει όλους τους ειλικρινείς επαναστάτες στην ένωση ώστε να απωθήσουν τις απελπισμένες προσβολές της διεθνούς αντίδρασης, βλέπουμε αντίθετα, τους δογματικούς επαναστάτες, κάτω απ' την καθοδήγηση του Μαρξ, να παίρνουν το μέρος των πρωταγωνιστών του κράτους ενάντια στην επανάσταση του λαού.

R I, σελ. 238-240.

Αντιφάσεις της δικτατορίας τον προλεταριάτου.

Μπορούμε λοιπόν να ρωτήσουμε: αν το προλεταριάτο πρέπει να είναι η άρχουσα τάξη πάνω σε ποιον θα άρχει; Η απάντηση είναι ότι θα παραμείνει ένα άλλο προλεταριάτο που θα υποβληθεί στη νέα αυτή κυριαρχία, στο νέο αυτό κράτος. Μπορεί π.χ. οι περιφρονημένοι χωρικοί, που όπως γνωρίζουμε δεν τους εκτιμούν ιδιαίτερα οι μαρξιστές και βρίσκονται σ' ένα κατώτερο επίπεδο κουλτούρας, να εξουσιάζονται απ' την πόλη και το βιομηχανικό προλεταριάτο. Επομένως, όταν πρόκειται για έθνη, οι Σλάβοι π.χ. θα έχουν για τον ίδιο ακριβώς λόγο τη θέση εκείνη δουλικής υποταγής, σε σχέση με το νικηφόρο γερμανικό προλεταριάτο, που έχει αυτό το τελευταίο σήμερα σε σχέση με την αστική τάξη.

Αν υπάρχει κράτος, πρέπει να υπάρχει εκεί μια κυριαρχία δηλ. δουλεία. κράτος χωρίς φανερή ή όχι δουλεία δεν υπάρχει και γι' αυτό ακριβώς είμαστε εχθροί του κράτους. Αυτό σημαίνει: «Το προλεταριάτο ανερχόμενο στις γραμμές μιας άρχουσας τάξης». Το προλεταριάτο θα είναι ολοκληρωτικά στην κορυφή της κυβέρνησης; Υπάρχουν περίπου 40 εκατομμύρια Γερμανοί. Αυτά τα σαράντα εκατομμύρια θα είναι μέλη της κυβέρνησης; Όλος ο λαός θα κυβερνά και δε θα υπάρχει κανείς για να κυβερνιέται. Αυτό σημαίνει ότι δε θα υπάρχει ούτε κυβέρνηση ούτε κράτος. Αλλά αν υπάρχει κράτος, που συνεχίζει να υπάρχει, θα υπάρχουν άνθρωποι που θα κυβερνιούνται και σκλάβοι.

Το δίλημμα λύθηκε πολύ απλά στη μαρξιστική θεωρία. Λέγοντας κυβέρνηση του λαού, εννοείται ότι ο λαός κυβερνιέται από ένα μικρό αριθμό αντιπροσώπων που εκλέγονται απ' το λαό. Η καθολική ψηφοφορία, δηλ. το δικαίωμα ολόκληρου του λαού να εκλέγει τους υποτιθέμενους αντιπροσώπους και κυβερνήτες του κράτους, είναι η τελευταία λέξη των μαρξιστών όπως και της δημοκρατικής σχολής. Και είναι απάτη πίσω απ' την οποία κρύβεται ο δεσποτισμός μιας μειοψηφίας που κυβερνά, είναι μια επικίνδυνη απάτη, όταν εμφανίζεται σαν αναμφισβήτητη εκδήλωση της λαϊκής βούλησης.

Έτσι, όπως κι αν προσεγγίσουμε το πρόβλημα, καταλήγουμε στο ίδιο θλιβερό αποτέλεσμα. Δηλ. την υποδούλωση των μεγάλων λαϊκών μαζών από μια μικρή προνομιούχα μειοψηφία. Αλλά οι μαρξιστές λένε ότι αυτή η μειοψηφία συντίθεται από εργάτες. Ναι, πραγματικά, από πρώην εργάτες που, αφού γίνουν κυβερνήτες ή αντιπρόσωποι του λαού, παύουν να είναι εργαζόμενοι και αρχίζουν να κοιτάζουν αφ' υψηλού τον εργατικό λαό. Απ' τη στιγμή αυτή δεν αντιπροσωπεύουν το λαό, αλλά τους ίδιους τους εαυτούς τους και τη δική τους πρόθεση να κυβερνούν το λαό. Όσοι αμφιβάλλουν γι' αυτό γνωρίζουν ελάχιστα την ανθρώπινη φύση.

Αλλά αυτοί οι εκλεγμένοι αντιπρόσωποι θα είναι πεπεισμένοι και πεπαιδευμένοι σοσιαλιστές. Οι λέξεις πεπαιδευμένοι σοσιαλιστές και επιστημονικός σοσιαλισμός, που συναντάμε σταθερά στα έργα και στις συζητήσεις των Λασσαλικών και των μαρξιστών, αποδεικνύουν πως αυτό το ενδεχόμενο Λαϊκό Κράτος δεν θα είναι τίποτα άλλο από τη δεσποτική διακυβέρνηση των εργατικών μαζών από μια νέα αριστοκρατία, μικρή αριθμητικά, από αυθεντίες, σοφούς. Ο στερημένος από παιδεία λαός θα απελευθερωθεί με τη φροντίδα της κυβέρνησης, θα καταταχθεί

ολοκληρωτικά στο κοινό κοπάδι του κυβερνούμενου λαού. Αλήθεια, τι ωραία χειραφέτηση!

Οι μαρξιστές δεν αγνοούν αυτή την αντίφαση και επειδή καταλαβαίνουν ότι η διακυβέρνηση των σοφών (το πιο θλιβερό, επιθετικό και άξιο περιφρόνησης είδος διακυβέρνησης) θα είναι σε πείσμα της δημοκρατικής της μορφής μια αληθινή δικτατορία, παρηγορούνται στη σκέψη ότι θα είναι πρόσκαιρη και μικρής διάρκειας. Λένε ότι η μόνη ειδική φροντίδα και στόχος αυτής της διακυβέρνησης θα είναι να μορφώσει και ν' ανυψώσει το λαό - οικονομικά και πολιτικά - τόσο καλά, ώστε καμιά διακυβέρνηση δε θα είναι πια αναγκαία και το ίδιο το κράτος, έχοντας χάσει τον πολιτικό του χαρακτήρα δηλ. τον χαρακτήρα της εξουσίας και της κυριαρχίας, θα γίνει οργάνωση εντελώς ελεύθερη από οικονομικά συμφέροντα και κομμούνες. Εδώ βρίσκουμε μια φανερή αντίφαση. Αν το κράτος τους είναι αυθεντικό λαϊκό κράτος, γιατί θα έπρεπε να διαλυθεί και αν η εξουσία του είναι απαραίτητη για την αληθινή χειραφέτηση του λαού, πώς τολμούν να το αποκαλούν λαϊκό κράτος;

Η διαμάχη μας είχε σαν αποτέλεσμα να κατανοήσουν ότι η ελευθερία ή η αναρχία, δηλ. η ελεύθερη οργάνωση των εργαζομένων από κάτω προς τα πάνω, είναι ο έσχατος στόχος της κοινωνικής εξέλιξης και πως κάθε κράτος, συμπεριλαμβανομένου και του δικού τους λαϊκού κράτους, είναι ζυγός που γεννά το δεσποτισμό του ενός μέρους και τη δουλεία του άλλου.

Ισχυρίζονται πως αυτός ο κρατικός ζυγός - η δικτατορία - είναι αναγκαίο, πρόσκαιρο μέτρο, για να φτάσουμε στη χειραφέτηση του λαού. Η αναρχία ή η ελευθερία είναι ο στόχος, το κράτος ή η δικτατορία το μέσον. Έτσι, για να ελευθερώσουν τις εργατικές μάζες, πρώτη ανάγκη είναι να τις υποδουλώσουν. Να μέχρι ποιο σημείο έφτασε η διένεξή μας. Υποστηρίζουν πως μόνο μια δικτατορία - τη δική τους φυσικά - μπορεί να δημιουργήσει η βούληση του λαού, ενώ η απάντησή μας σ' αυτό είναι η ακόλουθη. Καμιά δικτατορία δεν μπορεί να έχει άλλο στόχο εκτός από το να διαιωνισθεί και το μόνο που γεννά είναι η δουλεία του λαού που την υφίσταται. Η ελευθερία γεννιέται μόνο διαμέσου της ελευθερίας, δηλ. ενός γενικού ξεσηκώματος του λαού και διαμέσου μιας ελεύθερης οργάνωσης των εργατικών μαζών από κάτω προς τα πάνω.

Ενώ η πολιτική και κοινωνική θεωρία των αντικρατικών σοσιαλιστών ή των αναρχικών τους οδηγεί σταθερά σε μια ολοκληρωτική ρήξη με όλες τις κυβερνήσεις και με όλες τις ποικιλίες της αστικής πολιτικής και ενώ σαν μόνη διέξοδο αφήνει την κοινωνική επανάσταση, η αντίπαλη θεωρία των κομμουνιστών και της επιστημονικής εξουσίας παρασύρει τους οπαδούς της, μ' έναν επίσης εντελώς αναπόφευκτο τρόπο, και με το πρόσχημα της πολιτικής τακτικής, σ' έναν ατέρμονα συμβιβασμό με τις κυβερνήσεις και τα πολιτικά κόμματα, δηλ. τους ωθεί κατευθείαν στην αντίδραση.

Η αφετηρία του κοινωνικού και πολιτικού προγράμματος του Λασσάλ και της κομμουνιστικής θεωρίας του Μαρξ είναι η φανταστική χειραφέτηση του προλεταριάτου διαμέσου του κράτους. Αλλά γι' αυτό είναι ανάγκη να επωμισθεί το κράτος το καθήκον της χειραφέτησης του προλεταριάτου απ' το ζυγό του αστικού κεφαλαίου. Πώς μπορεί το κράτος να έχει μια τέτοια θέληση; Υπάρχουν δυο τρόποι γι' αυτό. Το προλεταριάτο θα πρέπει να κάνει επανάσταση για να κατακτήσει το

κράτος, επιχείρηση αρκετά ηρωική. Και, κατά τη γνώμη μας, αφού το προλεταριάτο θα κατακτήσει το κράτος, θα πρέπει έμμεσα να προχωρήσει στην καταστροφή του, απ' τη στιγμή που αυτό είναι η αιώνια φυλακή των εργατικών μαζών. Εντούτοις, σύμφωνα με τη θεωρία του Μαρξ, ο λαός χωρίς να καταστρέψει το κράτος, πρέπει να το δυναμώσει, να το ενισχύσει και να το περάσει μ' αυτή τη μορφή στα χέρια των ευεργετών του, των κηδεμόνων του και των δασκάλων του, των αρχηγών του κομμουνιστικού κόμματος, με μια λέξη στο Μαρξ και στους φίλους του, που θα τον χειραφετήσουν όπως θέλουν.

Θα συγκεντρώσουν όλες τις εξουσίες της κυβέρνησης σε ισχυρά χέρια, αφού το ίδιο το γεγονός της άγνοιας του λαού απαιτεί ρωμαλέες και προσεκτικές φροντίδες απ' την πλευρά της κυβέρνησης. Θα δημιουργήσουν μια μοναδική Εθνική Τράπεζα, συγκεντρώνοντας στα χέρια τους όλη την εμπορική, βιομηχανική, αγροτική και επιστημονική ακόμα δραστηριότητα και θα διαιρέσουν το λαό σε δυο στρατούς, το βιομηχανικό και τον αγροτικό, κάτω από τις έμμεσες διαταγές των δημιουργών του κράτους, που θα αποτελέσουν τη νέα πολιτικο-επιστημονική προνομιά τάξη.

R I, σελ. 293-294 και σελ. 298.

Κρατικός σοσιαλισμός και αναρχικός σοσιαλισμός.

Ο συλλογισμός του Μαρξ καταλήγει σε εντελώς αντικρουόμενα αποτελέσματα. Υπολογίζοντας μόνο τον οικονομικό τομέα, θεωρεί ότι τα πιο ανεπτυγμένα κράτη, που είναι και τα ικανότερα για μια κοινωνική επανάσταση, είναι εκείνα στα οποία η σύγχρονη καπιταλιστική παραγωγή έφτασε στον πιο ψηλό βαθμό ανάπτυξης. Είναι εκείνα που, εκτός των άλλων, είναι εκπολιτισμένα, τα μόνα που καλούνται να πάρουν πρωτοβουλίες και να διευθύνουν αυτή την επανάσταση. Αυτή η επανάσταση θα είχε σα σκοπό τη σταδιακή ή βίαιη αποστέρηση των περιουσιών από τους σημερινούς ιδιοκτήτες και κεφαλαιοκράτες και την οικειοποίηση όλων των γαιών και του κεφαλαίου από το κράτος που, για να μπορέσει να εκπληρώσει τη μεγάλη οικονομική όσο και πολιτική αποστολή του, θα πρέπει να είναι αναγκαστικά πολύ ισχυρό και υπερβολικά συγκεντρωτικό. Το κράτος θα διευθύνει και θα διαχειρίζεται την καλλιέργεια της γης με τους μισθωτούς μηχανικούς του και μ' ένα στρατό αγροτών, οργανωμένο και εκπαιδευμένο γι' αυτή την καλλιέργεια. Ταυτόχρονα, στα ερείπια όλων των σημερινών τραπεζών, θα ιδρύσει μια μοναδική τράπεζα, που θα χρηματοδοτεί κάθε εργασία και όλο το εθνικό εμπόριο.

Αντιλαμβανόμαστε πολύ γρήγορα, ότι ένα σχέδιο τόσο απλής οργάνωσης, τουλάχιστον φαινομενικά, μπορεί να ελκύσει τη φαντασία των εργατών, που είναι περισσότερο αχόρταγοι για δικαιοσύνη και ισότητα παρά για ελευθερία και φαντάζονται παράλογα πως το ένα ή το άλλο μπορεί να υπάρχει χωρίς ελευθερία, λες

και η κατάκτηση και σταθερότητα της δικαιοσύνης και της ισότητας ήταν δυνατό να στηριχθούν σε κάτι άλλο και ιδίως στους κυβερνήτες, όσο και αν θεωρούνται εκλεγμένοι και ελεγχόμενοι από το λαό. Στην πραγματικότητα το προλεταριάτο θα ήταν ένα καθεστώς στρατοπέδου, όπου τα πλήθη των εργατών και εργατριών θα ξυπνούσαν, θα κοιμόνταν, θα εργάζονταν και θα ζούσαν με τους ήχους της σάλπιγγας... Στο εσωτερικό θα υπάρχει σκλαβιά, στο εξωτερικό ακατάπαυστος πόλεμος, αν οι λαοί κατωτέρων φυλών, δηλ. λατινικής και σλαβικής - από τις οποίες η πρώτη έχει κουραστεί από τον αστικό πολιτισμό και η άλλη σχεδόν τον αγνοεί και τον περιφρονεί ενστικτωδώς - δε δεχθούν να υποστούν το ζυγό ενός ουσιαστικά αστικού κράτους και ενός κράτους πολύ πιο δεσποτικού, που θα κληθεί λαϊκό κράτος.

Η κοινωνική επανάσταση, όπως τη φαντάζονται, την ποθούν και την ελπίζουν οι Λατίνοι και Σλάβοι εργάτες, είναι πολύ ευρύτερη από αυτή που τους υπόσχεται το γερμανικό ή μαρξιστικό πρόγραμμα. Αυτοί δεν εννοούν μια μερική χειραφέτηση της εργατικής τάξης, που πραγματοποιείται σε πολύ μεγάλη προθεσμία, αλλά τέλεια και πραγματική απελευθέρωση όλου του προλεταριάτου, όχι μόνο μερικών χωρών, αλλά όλων των εθνών, εκπολιτισμένων ή όχι. Ο νέος πολιτισμός, πραγματικά λαϊκός, πρέπει ν' αρχίσει μ' αυτή την πράξη της παγκόσμιας χειραφέτησης.

Και η πρώτη λέξη αυτής της χειραφέτησης, πρέπει να είναι η ελευθερία, όχι αυτή η πολιτική, αστική ελευθερία που τόσο εγκωμιάστηκε και συστήθηκε σαν πρώτο αντικείμενο κατάκτησης από το Μαρξ και τους οπαδούς του, αλλά η μεγάλη ανθρώπινη ελευθερία, αυτή που θα σπάσει όλες τις δογματικές, μεταφυσικές, πολιτικές και νομοθετικές αλυσίδες που έχουν κουράσει σήμερα τον κόσμο, και θα δώσει σ' όλους, τόσο σε ενώσεις, όσο και σε άτομα, την πλήρη αυτονομία των κινημάτων τους και της ανάπτυξής τους και θα τους απαλλάξει για πάντα από κάθε επόπτη, διευθυντή ή κηδεμόνα.

Ο δεύτερος όρος της χειραφέτησης είναι η αλληλεγγύη. Όχι, η μαρξιστική, η οργανωμένη από πάνω προς τα κάτω από κάποια κυβέρνηση που επιβάλλεται με δόλο ή δύναμη στις λαϊκές μάζες. Όχι, η αλληλεγγύη του συνόλου, που είναι άρνηση της ελευθερίας του ατόμου και έτσι γίνεται απάτη, μύθος, πραγματική εσωτερική δουλεία. Αλλά η αλληλεγγύη που είναι αντίθετα η επικύρωση και πραγμάτωση κάθε ελευθερίας, που πηγάζει όχι από κάποιο πολιτικό νόμο αλλά από την ίδια την κοινωνική φύση του ανθρώπου, σύμφωνα με την οποία κανείς δεν είναι ελεύθερος αν όλοι οι άνθρωποι που τον περιβάλλουν και που ασκούν την παραμικρότερη άμεση ή έμμεση επίδραση στη ζωή του, δεν είναι εξίσου ελεύθεροι. Αυτή η αλήθεια εκφράζεται θαυμάσια στη *Διακήρυξη των δικαιωμάτων του ανθρώπου* που σύνταξε ο Ροβεσπιέρος και δηλώνει ότι η δουλεία του τελευταίου ανθρώπου είναι δουλεία όλων.

Η αλληλεγγύη που ζητάμε, χωρίς να είναι αναγκαστικά αποτέλεσμα μιας οποιασδήποτε αυθαίρετης ή αυταρχικής οργάνωσης, πρέπει να είναι φυσικό προϊόν της κοινωνικής ζωής, τόσο της οικονομικής όσο και ηθικής, αποτέλεσμα της ελεύθερης ένωσης συμφερόντων, ιδεών και κοινών τάσεων. Ουσιαστικές βάσεις είναι η ισότητα, η συλλογική εργασία, που την επιβάλλει στον καθένα όχι η δύναμη των νόμων αλλά η πραγματικότητα και η συλλογική ιδιοκτησία. Οδηγός της η εμπειρία

δηλ. η πείρα της συλλογικής ζωής και η επιστήμη. Τελικός της στόχος η δημιουργία του ανθρωπισμού και κατά συνέπεια η κατεδάφιση όλων των κρατών.

F IV, σελ. 381-385.

Σοσιαλισμός και ελευθερία αποτελούν ένα Όλον.

Βέβαιη, ότι μια αληθινή πραγμάτωση της ελευθερίας, της δικαιοσύνης και της ειρήνης στον κόσμο θα ήταν αδύνατη, εφόσον η μεγάλη πλειοψηφία των λαών θα παραμένει στερημένη από κάθε αγαθό, στερημένη από παιδεία και καταδικασμένη σε πολιτική και κοινωνική αδυναμία και σε μία έμπρακτη αν όχι και νομιμοποιημένη σκλαβιά, που οφείλεται τόσο στην αθλιότητα όσο και στην πενία μέσα στην οποία βρίσκεται ο εργάτης χωρίς ανάπαυλα και χωρίς σχόλη, ο εργάτης που παράγει όλα τα πλούτη για τα οποία υπερηφανεύεται σήμερα η ανθρωπότητα και καρπούται μόνο ένα μικρό μέρος που μόλις του αρκεί για να εξασφαλίσει το ψωμί της επαύριο.

Βέβαιη, πως για όλους τους πληθυσμούς τους σκληρά βασανισμένους μέχρι σήμερα το πρόβλημα του ψωμιού ταυτίζεται με το πρόβλημα της πνευματικής χειραφέτησης, της ελευθερίας και του ανθρωπισμού.

Πως ελευθερία χωρίς σοσιαλισμό σημαίνει προνόμια και αδικία και πως σοσιαλισμός χωρίς ελευθερία σημαίνει δουλεία και βαρβαρότητα.

Η Λίγκα¹ κηρύσσει ανοιχτά την ανάγκη μιας ριζικής κοινωνικής και οικονομικής μεταρρύθμισης, που θα έχει σα στόχο την απελευθέρωση της λαϊκής εργασίας από το ζυγό του κεφαλαίου και των ιδιοκτητών, θεμελιωμένη στην πιο αυστηρή δικαιοσύνη, όχι τη νομοθετική ούτε τη θεολογική ή τη μεταφυσική αλλά στην ανθρώπινη, στη θετική επιστήμη και στην πιο απόλυτη ελευθερία.

F IV σελ. 58-59.

1. Πρόκειται για τη Λίγκα της Ειρήνης και της Ελευθερίας στην οποία ο Μπακούνιν προτείνει αυτή τη διακήρυξη κατά τη διάρκεια του Α' Συνεδρίου Ειρήνης, που έγινε στη Γενεύη τον Σεπτέμβρη του 1867.

Ο προερχόμενος από τη Γαλλική Επανάσταση σοσιαλισμός.

Από τότε που η Επανάσταση διακήρυξε στις μάζες το ευαγγέλιό της, όχι το μυστικιστικό αλλά το ορθολογιστικό, όχι το ουράνιο αλλά το επίγειο, όχι το θεϊκό αλλά το ανθρώπινο, δηλ. το ευαγγέλιο των δικαιωμάτων του ανθρώπου, από τότε που διακήρυξε πως όλοι οι άνθρωποι είναι ίσοι και προορίζονται εξίσου για την ελευθερία και τον ανθρωπισμό, οι λαϊκές μάζες σ' όλη την Ευρώπη, σ' όλο τον πολιτισμένο κόσμο άρχισαν ν' αφυπνίζονται σιγά σιγά από το λήθαργο στον οποίο τους είχε βυθίσει το όπιο του χριστιανισμού, και να αναρωτιούνται αν και αυτές έχουν το δικαίωμα στην ισότητα, στην ελευθερία και στον ανθρωπισμό.

Από τη στιγμή που γεννήθηκε αυτό το ερώτημα, ο λαός παντού, με οδηγό τόσο τη θαυμαστή λογική του όσο και το ένστικτό του, συνειδητοποίησε πως πρώτη προϋπόθεση για την αληθινή χειραφέτηση ή αν μου επιτρέπεται η λέξη, τον εξανθρωπισμό του, ήταν πριν απ' όλα η ριζική μεταρρύθμιση των οικονομικών συνθηκών. Το πρόβλημα της διατροφής είναι γι' αυτόν το πρώτο πρόβλημα, που ήδη ο Αριστοτέλης το υπογράμμισε: «ο άνθρωπος για να σκεφτεί, να αισθανθεί ελεύθερος, για να γίνει άνθρωπος πρέπει να είναι ελεύθερος από τις φροντίδες της υλικής ζωής». Άλλωστε οι αστοί, που διαμαρτύρονται για τον υλισμό του λαού και του διδάσκουν την εγκράτεια του ιδεαλισμού, το ξέρουν πολύ καλά, γιατί διδάσκουν με λόγια και όχι με παραδείγματα. Το δεύτερο πρόβλημα του λαού είναι η δυνατότητα ανάπαυλας μετά την εργασία, προϋπόθεση sine qua δεν υπάρχει ανθρωπισμός. Αλλά τροφή και ανάπαυλα μπορούν να του προσφερθούν μόνο μ' ένα ριζικό μετασχηματισμό της σημερινής οργάνωσης της κοινωνίας, κάτι που εξηγεί γιατί η επανάσταση, παρακινήμενη από μια λογική συνέπεια της αρχής της, γέννησε το σοσιαλισμό.

F I, σελ. 33-35.

Η οικονομική ανισότητα καθιστά την πολιτική ισότητα απατηλή.

Η επανάσταση, γιακωβινική, αστική, αποκλειστικά πολιτική, του 1792-1794, αναγκαστικά έπρεπε να καταλήξει στη νομική υποκρισία και την επίλυση όλων των προβλημάτων και δυσκολιών με το νικηφόρο επιχείρημα της γκιλοτίνας. Όταν για να εξαλείψει κανείς την αντίδραση ικανοποιείται με το να καταπολεμά τις εκδηλώσεις της χωρίς ν' αγγίζει τη ρίζα και τις αιτίες που την αναπαράγουν συνεχώς, φτάνει αναγκαστικά στην ανάγκη να σκοτώσει ανθρώπους, να εξοντώσει νόμιμα ή όχι πολλούς αντιδραστικούς. Συμβαίνει μοιραία, αφού θα έχει σκοτώσει πολλούς, οι επαναστάτες να φτάσουν στη θλιβερή διαπίστωση ότι τίποτα δεν κέρδισαν, ότι δεν έκαναν ούτε ένα βήμα στην υπόθεσή τους. Αντίθετα διαπιστώνουν ότι εξυπηρέτησαν και ετοίμασαν με τα ίδια τους τα χέρια το θρίαμβο της αντίδρασης. Και αυτό για δύο λόγους: ο πρώτος είναι ότι, αφού διατηρούνται τα αίτια της αντίδρασης, αυτή

αναπαράγεται και πολλαπλασιάζεται κάτω από νέες μορφές. Και ο δεύτερος είναι ότι οι φόννοι και οι σφαγές προκαλούν αηδία σε ό, τι ανθρώπινο υπάρχει στους ανθρώπους και μεταστροφή σύντομα του λαϊκού αισθήματος υπέρ των θυμάτων.

Η επανάσταση του 1793, ό, τι και αν λέγεται, δεν υπήρξε ούτε σοσιαλιστική, ούτε υλιστική ή για να χρησιμοποιήσω τη μεγαλόστομη έκφραση του κ. Γαμβέττα δεν ήταν καθόλου «ποζιτιβιστική». Υπήρξε ουσιαστικά αστική, γακωβινική, μεταφυσική, πολιτική και ιδεαλιστική. Γενναία και ευρύτατη στις επιδιώξεις της, θέλησε κάτι αδύνατο: την εγκαθίδρυση μιας ιδανικής ισότητας στους ίδιους τους κόλπους μιας υλικής ανισότητας. Ενώ διατηρεί όλες τις συνθήκες οικονομικής ανισότητας σαν ιερές βάσεις, πίστεψε ότι θα μπορούσε να ενώσει και να τυλίξει τους ανθρώπους μέσα σ' ένα απέραντο αίσθημα αδελφικής, ανθρώπινης, πνευματικής, ηθικής, πολιτικής και κοινωνικής ισότητας. Ήταν το όνειρό της, η θρησκεία της, όπως εκδηλωνόταν στον ενθουσιασμό και στις εντυπωσιακές ηρωικές πράξεις των καλύτερων, των μεγαλύτερων της εκπροσώπων. Αλλά η πραγματοποίηση αυτού του ονείρου ήταν αδύνατη, γιατί ήταν αντίθετη προς όλους τους φυσικούς και κοινωνικούς νόμους.

F II, σελ. 189-191.

Η αυθόρμητη δράση των μαζών.

Αντίθετα με την άποψη των αυταρχικών κομμουνιστών, που είναι κατά τη γνώμη μου τελείως λαθεμένη, δηλ. ότι μια κοινωνική επανάσταση μπορεί ν' αποφασιστεί και να οργανωθεί είτε από δικτατορία είτε από συντακτική συνέλευση που θα προέλθει από πολιτική επανάσταση, οι φίλοι μας, οι σοσιαλιστές του Παρισιού, σκέφτηκαν πως δε θα μπορούσε να πραγματοποιηθεί ή να εξελιχθεί τέλεια πάρα μόνο με την αυθόρμητη και συνεχή δράση των μαζών, των ομάδων και των λαϊκών ενώσεων.

Οι παριζιάνοι φίλοι μας είχαν χίλιες φορές δίκιο. Γιατί, πράγματι, ποιος είναι εκείνος ο μεγαλοφυής εγκέφαλος, ή αν μιλάμε για συλλογική δικτατορία που σχηματίζεται από εκατοντάδες άτομα προικισμένα με ανώτερες ικανότητες, ποιοι είναι εκείνοι οι τόσο μεγάλοι και ισχυροί εγκέφαλοι που θα συλλάβουν την απέραντη ποικιλία και το πλήθος των υπαρχόντων συμφερόντων, των ιδεών, των επιθυμιών, των αναγκών, που το σύνολό τους αποτελεί τη συλλογική βούληση ενός λαού και θα ανακαλύψουν μια κοινωνική οργάνωση ικανή να ικανοποιήσει τους πάντες; Αυτή η οργάνωση θα είναι πάντοτε το κρεβάτι του Προκρούστη, πάνω στο οποίο η λιγότερο ή περισσότερο δηλωμένη βία του κράτους θα αναγκάζει τη δύστυχη κοινωνία να τεντώνεται. Αυτό συνέβη πάντα μέχρι σήμερα και ακριβώς σ' αυτό το αρχαίο σύστημα οργάνωσης δια της βίας η κοινωνική επανάσταση θα πρέπει να βάλει τέλος, αποδίδοντας την πλήρη ελευθερία στις μάζες, στους δήμους, στις ενώσεις, στα ίδια τα άτομα και καταστρέφοντας μια για πάντα την ιστορική αιτία όλων των βιαιοτήτων, τη δύναμη της ίδιας της ουσίας του κράτους, που πρέπει να συμπαρασύρει στην πτώση

του όλες τις αδικίες του νομικού δικαίου και όλες τις απάτες των διαφόρων θρησκειών. Αυτό το δίκαιο και αυτές οι θρησκείες άλλωστε δεν υπήρξαν ποτέ τίποτε άλλο παρά ο υποχρεωτικός, τόσο ιδεολογικός όσο και πραγματικός, καθαγιασμός όλων των βιαιοτήτων που εκπροσωπούνται, επικυρώνονται και ευνοούνται από το κράτος.

F IV, σελ. 261-262.

Το προλεταριάτο και η αγροτιά.

Με ποιο δικαίωμα θα επέβαλαν οι εργάτες στους αγρότες μια οποιαδήποτε μορφή διακυβέρνησης ή οικονομικής οργάνωσης; Με το δικαίωμα της επανάστασης ισχυρίζονται. Αλλά η επανάσταση δεν είναι πια επανάσταση όταν ενεργεί δεσποτικά και όταν, αντί να δίνει ελευθερία στις μάζες, προκαλεί αντίδραση μέσα στους κόλπους της. Μέσο και συνέπεια, αν όχι κύριος στόχος της επανάστασης, είναι η εκμηδένιση της αρχής της εξουσίας μέσα σ' όλες τις πιθανές εκδηλώσεις της, είναι η τέλεια κατάλυση του πολιτικού και νομικού κράτους, γιατί το κράτος, δίδυμος αδελφός της εκκλησίας, όπως το απέδειξε πολύ καλά ο Προυντόν, είναι ο ιστορικός καθαγιασμός κάθε δεσποτισμού, κάθε προνομίου, η πολιτική αιτία όλων των οικονομικών και κοινωνικών υποδουλώσεων, η ίδια η ουσία και το κέντρο κάθε αντίδρασης. Όταν στο όνομα της επανάστασης θέλει κανείς να δημιουργήσει κράτος, έστω και προσωρινό, δημιουργεί αντίδραση και εργάζεται για το δεσποτισμό, όχι για την ελευθερία. Δίνει επίσης προνόμια σε βάρος της ισότητας.

Είναι ηλίου φαεινότερο. Αλλά οι Γάλλοι σοσιαλιστές εργάτες, αναθρεμμένοι με τις πολιτικές παραδόσεις των γιακωβίνων, δεν θέλησαν ποτέ να το καταλάβουν. Τώρα όμως θα είναι αναγκασμένοι να το καταλάβουν, ευτυχώς για την επανάσταση και γι' αυτούς τους ίδιους. Από πού προήλθε αυτή η τόσο γελοία όσο και αλαζονική, τόσο άδικη όσο και καταστροφική αξίωση να επιβάλλουν το πολιτικό και κοινωνικό τους ιδεώδες σε δέκα εκατομμύρια αγρότες που το αρνούνται; Είναι φυσικά ακόμα ένα αστικό κατάλοιπο, ένα πολιτικό κληροδότημα του αστικού επαναστατισμού. Ποια είναι η βάση, η ερμηνεία, η θεωρία αυτής της απαίτησης; Είναι η υποτιθέμενη ή αληθινή υπεροχή της ευφυΐας, της αγωγής, με μία λέξη του εργατικού πολιτισμού προς τον πολιτισμό της υπαίθρου. Αλλά γνωρίζετε πως με μια τέτοια αρχή μπορεί κανείς να νομιμοποιήσει όλες τις κατακτήσεις, να επικυρώσει όλες τις καταπιέσεις; Οι αστοί δεν είχαν ποτέ κάτι άλλο για να αποδείξουν την αποστολή τους και το δικαίωμά τους να κυβερνούν ή κάτι που είναι το ίδιο πράγμα, να εκμεταλλεύονται τους εργάτες.

Από έθνος σε έθνος, όσο και από τάξη σε τάξη, αυτή η μοιραία αρχή που δεν είναι τίποτε άλλο παρά η αρχή της εξουσίας, ερμηνεύει και δικαιώνει όλες τις εισβολές και όλες τις κατακτήσεις. Αυτή δε χρησιμοποιήσαν πάντοτε οι Γερμανοί για να δικαιολογήσουν τις προσβολές τους κατά της ελευθερίας και ανεξαρτησίας των σλαβικών λαών και για να νομιμοποιήσουν τον βίαιο και αναγκαστικό εκγερμανισμό;

Λένε ότι είναι η κατάκτηση της βαρβαρότητας από τον πολιτισμό. Προσοχή, οι Γερμανοί αρχίζουν να αντιλαμβάνονται ήδη πως ο γερμανικός προτεσταντικός πολιτισμός είναι πολύ ανώτερος από τον καθολικό πολιτισμό των λαών γενικά της λατινικής φυλής και ιδιαίτερα του γαλλικού. Προσοχή, γιατί φαντάζονται πως έχουν αποστολή να σας εκπολιτίσουν και να σας κάνουν ευτυχισμένους, όπως εσείς φαντάζεστε ότι έχετε αποστολή να εκπολιτίσετε και ν' απελευθερώσετε τους συμπατριώτες σας, τ' αδέρφια σας, τους αγρότες της Γαλλίας.

Για μένα και η μία και η άλλη απαίτηση είναι εξίσου μισητές και σας δηλώνω ότι τόσο στις διεθνείς σχέσεις όσο και στις σχέσεις ανάμεσα στις τάξεις, θα είμαι πάντοτε στο πλευρό εκείνων που θα θελήσουν να τους εκπολιτίσουν με τον τρόπο αυτό. Θα επαναστατήσω μαζί τους εναντίον όλων αυτών των αλαζονικών εκπολιτιστών, που ονομάζονται εργάτες ή Γερμανοί και με την επανάσταση αυτή θα υπηρετήσω την επανάσταση κατά της αντίδρασης.

F II, σελ. 107-110.

Σοσιαλισμός και ρεπουμπλικανισμός.

Ο σοσιαλισμός, είπαμε, υπήρξε το τελευταίο παιδί της μεγάλης επανάστασης. Αλλά πριν το γεννήσει έφερε στον κόσμο έναν κληρονόμο πιο άμεσο, το πρωτότοκο, πολυαγαπημένο παιδί του Ροβεσπιέρου και του Σαιν Ζυστ: τον καθαρό ρεπουμπλικανισμό, χωρίς αναμίξεις σοσιαλιστικών ιδεών, ανανεωμένο από την αρχαιότητα και εμπνεόμενο από τις ηρωικές παραδόσεις των σπουδαίων πολιτικών της Ελλάδας και της Ρώμης. Πολύ λιγότερο ανθρωπιστικός από το σοσιαλισμό, δεν αναγνωρίζει σχεδόν καθόλου τον άνθρωπο και αναγνωρίζει μόνο τον πολίτη. Και ενώ ο σοσιαλισμός προσπαθεί να θεμελιώσει μία δημοκρατία ανθρώπων, εκείνος θέλει δημοκρατία πολιτών. Και οφείλουν αυτοί οι πολίτες, όπως στα συντάγματα που διαδέχτηκαν σαν φυσική και αναγκαία συνέπεια το σύνταγμα του 1793 (από τη στιγμή που αυτό, μετά από ένα στιγμιαίο δισταγμό, κατέληξε ν' αγνοεί συνειδητά το κοινωνικό πρόβλημα) - οφείλουν σαν ενεργητικοί πολίτες - για να χρησιμοποιήσουμε την έκφραση της Συμβατικής Συνέλευσης, να θεμελιώσουν το αστικό τους προνόμιο πάνω στην εκμετάλλευση της εργασίας των παθητικών πολιτών. Ο πολιτικός δημόκρτης άλλωστε ενδιαφέρεται ελάχιστα ή καθόλου για τον εαυτό του, αλλά πρέπει να ενδιαφέρεται για την πατρίδα του, που οφείλει να την τοποθετεί στην ελεύθερη καρδιά του πάνω από τον εαυτό του, τ' άτομα, τα έθνη του κόσμου και την ανθρωπότητα. Επομένως, θα αγνοεί πάντα τη διεθνή δικαιοσύνη. Σ' όλες τις συζητήσεις, ανεξάρτητα αν η πατρίδα του έχει δίκιο ή άδικο, θα της δίνει πάντα προτεραιότητα, θα θέλει να δεσπόζει και να συντρίβει όλα τα ξένα έθνη με τη δύναμη και τη δόξα της. Θα γίνει πολύ φυσικά καταχτητής, παρά το γεγονός ότι η εμπειρία των αιώνων τού απέδειξε πως οι στρατιωτικοί θρίαμβοι μοιραία θα καταλήξουν στον καισαρισμό.

Ο σοσιαλιστής δημοκράτης απεχθάνεται το μεγαλείο, τη δύναμη και τη στρατιωτική δόξα του κράτους. Προτιμά την ελευθερία και την ευημερία. Οπαδός της ομοσπονδίας στο εσωτερικό, επιθυμεί τη διεθνή συνομοσπονδία, πρώτα γιατί πιστεύει ότι αυτό είναι σύμφωνο με το πνεύμα της δικαιοσύνης, στη συνέχεια γιατί έχει πειστεί πως η οικονομική και κοινωνική επανάσταση, ξεπερνώντας τα τεχνητά και καταστροφικά όρια των κρατών, θα μπορέσει να πραγματοποιηθεί τουλάχιστον μερικά, από την κοινή δράση, αν όχι όλων, τουλάχιστον του μεγαλύτερου μέρους των εθνών που αποτελούν σήμερα τον πολιτισμένο κόσμο και που αργά ή γρήγορα θα καταλήξουν να ενωθούν. Ο αποκλειστικά πολιτικός δημοκράτης είναι στωικός. Δεν αναγνωρίζει καθόλου δικαιώματα αλλά μόνο καθήκοντα ή όπως στη δημοκρατία του Μαντσίνι, παραδέχεται μόνο ένα δικαίωμα, δηλ. το δικαίωμα ν' αφοσιώνεται και να θυσιάζεται πάντα για την πατρίδα, ζώντας μόνο για να την υπηρετεί και πεθαίνοντας γι' αυτή με χαρά, όπως λέει το τραγούδι που ο Αλέξανδρος Δουμάς αδικαιολόγητα απέδωσε στους Γιρονδίνους: «το να πεθαίνεις για την πατρίδα είναι η πιο όμορφη μοίρα, η πιο τίμια επιθυμία».

Ο σοσιαλιστής αντίθετα στηρίζεται στα θετικά δικαιώματα της ζωής και στις πνευματικές, ηθικές αλλά και φυσικές απολαύσεις της ζωής. Αγαπά τη ζωή και θέλει να την απολαμβάνει τέλεια. Επειδή οι πεποιθήσεις του αποτελούν μέρος του εαυτού του και τα καθήκοντά του είναι αναπόσπαστα δεμένα με τα δικαιώματά του, για να μείνει πιστός τόσο στα καθήκοντα όσο και στα δικαιώματά του θα πρέπει να ζει σύμφωνα με τη δικαιοσύνη, όπως ο Προυντόν και στην ανάγκη να πεθαίνει όπως ο Μπαμπέφ. Αλλά ποτέ δε θα πει πως η ζωή της ανθρωπότητας πρέπει να είναι θυσία, ούτε ότι ο θάνατος είναι η πιο γλυκιά μοίρα. Για τον πολιτικό δημοκράτη η ελευθερία είναι λέξη απατηλή. Είναι η ελευθερία του να είσαι εκούσιος σκλάβος, αφοσιωμένο θύμα του κράτους. Πάντα πρόθυμος να του θυσιάσει τη δική του, θα του θυσιάζει εκούσια και την ελευθερία των άλλων.

Η πολιτική δημοκρατία λοιπόν καταλήγει αναγκαστικά στο δεσποτισμό. Η ελευθερία ενωμένη με την ευημερία και παράγοντας τον ανθρωπισμό του συνόλου μέσα από τον ανθρωπισμό του ενός, για το σοσιαλδημοκράτη είναι το παν, ενώ το κράτος στα μάτια του είναι όργανο, υπηρέτης της ευημερίας και της ελευθερίας. Ο σοσιαλιστής διακρίνεται από τον αστό για τη δικαιοσύνη του και απαιτεί μόνο τον αληθινό καρπό της προσωπικής του εργασίας. Διακρίνεται επίσης απ' τον αποκλειστικά δημοκράτη για τον ειλικρινή και ανθρώπινο εγωισμό του. Ζει ανοιχτά και χωρίς περιφράσεις για τον ίδιο του τον εαυτό και γνωρίζει πως κάνοντάς το σύμφωνα με τη δικαιοσύνη υπηρετεί ολόκληρη την κοινωνία και υπηρετώντας την ωφελεί τον εαυτό του. Ο δημοκράτης είναι άκαμπτος και συχνά από πατριωτισμό, όπως ο ιερέας από πίστη, ωμός. Ο σοσιαλιστής είναι απλός, μετρημένα πατριώτης, αλλά αντίθετα, πάντα πολύ ανθρώπινος. Με μια λέξη μεταξύ του σοσιαλιστή δημοκράτη και του πολιτικού δημοκράτη υπάρχει μία άβυσσος. Ο ένας σαν ημιθρησκευόμενη δημιουργία ανήκει στο παρελθόν. Ο άλλος, θετικιστής και άθεος, στο μέλλον.

F I, σελ. 40-41.

Η ελεύθερη οργάνωση πρέπει να διαδέχεται την καταστροφή του κράτους και της εκκλησίας.

Η καταστροφή του κράτους και της εκκλησίας θα έπρεπε να είναι η πρώτη απαραίτητη προϋπόθεση για μια πραγματική απελευθέρωση της κοινωνίας. Μόνο μετά από αυτή θα μπορέσει και θα πρέπει η κοινωνία ν' αρχίσει την ίδια της την αναδιοργάνωση. Εντούτοις αυτό δεν θα πρέπει να γίνει από πάνω προς τα κάτω, σύμφωνα μ' ένα ιδεώδες σχέδιο κάποιων σοφών ή επιστημόνων, ούτε με διατάγματα δημοσιευμένα από κάποια δικτατορική εξουσία, ούτε επίσης από μια εθνική συνέλευση εκλεγμένη με καθολική ψηφοφορία. Ένα τέτοιο σύστημα, όπως το έχω ήδη πει, θα οδηγούσε στο σχηματισμό μιας αριστοκρατίας που θα κυβερνά, δηλ. μιας τάξης ανθρώπων, που δεν έχει τίποτα κοινό με το λαό και σίγουρα αυτή η τάξη θα ξανάρχιζε να εκμεταλλεύεται και να υποδουλώνει το λαό με το πρόσχημα του κοινού καλού και της σωτηρίας του κράτους.

R IV, σελ. 259.

Η μέθοδος των κομμουνιστών και των αναρχικών.

Υπάρχουν δύο διαφορετικές μέθοδοι. Οι κομμουνιστές πιστεύουν πως είναι ανάγκη να οργανώσουν τις δυνάμεις των εργατών, ώστε να καταλάβουν την πολιτική εξουσία του κράτους. Οι επαναστάτες σοσιαλιστές τις οργανώνουν με σκοπό να καταστρέψουν ή αν προτιμάτε μια λιγότερο βίαιη έκφραση, να διαλύσουν το κράτος. Οι κομμουνιστές είναι οπαδοί της αρχής και της πρακτικής της εξουσίας. Αντίθετα οι επαναστάτες σοσιαλιστές πιστεύουν μόνο στην ελευθερία. Και οι δύο είναι εξίσου οπαδοί της επιστήμης που θα πρέπει να καταστρέψει τη δεισιδαιμονία και να αντικαταστήσει την πίστη. Αλλά οι πρώτοι θέλουν να επιβάλλουν την επιστήμη στο λαό, ενώ οι δεύτεροι αγωνίζονται να την διαδώσουν με τρόπο ώστε οι διάφορες ομάδες της ανθρώπινης κοινωνίας, αφού πειστούν πρώτα με την προπαγάνδα, να είναι ικανές να οργανώσουν και να σχηματίσουν αυθόρμητα ομοσπονδίες. Και τούτο, σύμφωνα με τις φυσικές τους κλίσεις και τα αληθινά τους συμφέροντα, αλλά ποτέ σύμφωνα με ένα σχέδιο προκατασκευασμένο που θα επιβληθεί στα ακαλλιέργητα πλήθη από κάποια ανώτερα πνεύματα.

Οι επαναστάτες σοσιαλιστές πιστεύουν πως υπάρχει πολύ περισσότερη πρακτική αίσθηση και ευφυΐα στις ενστικτώδεις ιδέες και στις πραγματικές ανάγκες των λαϊκών μαζών παρά στα βαθιά πνεύματα των καλουμένων σοφών και όσων έχουν αυτοδιοριστεί κηδεμόνες της ανθρωπότητας και που αν και έχουν ενώπιον τους τα θλιβερά παραδείγματα τόσων αποτυχημένων κινημάτων για να γίνει η ανθρωπότητα ευτυχισμένη, παραμένουν στην ίδια πορεία. Όσο για τους επαναστάτες σοσιαλιστές, αυτοί πιστεύουν, αντίθετα, ότι η ανθρωπότητα αφέθηκε να κυβερνάται εδώ και πολύ χρόνο, υπερβολικά πολύ χρόνο, και πως η πηγή της δυστυχίας της δε βρίσκεται σε

κάποια μορφή διακυβέρνησης, αλλά στην αρχή και στην ίδια την ύπαρξη διακυβέρνησης, όποια και αν είναι η φύση της.

Αυτή είναι η διάσταση απόψεων που υπάρχει σήμερα ανάμεσα στον επιστημονικό κομμουνισμό, που αναπτύσσεται από τη γερμανική σχολή και υιοθετείται, μερικά τουλάχιστον, από τους Αμερικανούς και Άγγλους σοσιαλιστές και τον προντονισμό, που αναπτύσσεται πλατιά και ωθείται στα έσχατα συμπεράσματα και σήμερα υιοθετείται από το προλεταριάτο των λατινικών χωρών. Ο επαναστατικός σοσιαλισμός έκανε την πρώτη του μεγαλοπρεπή και πραγματική εμφάνιση με την Κομμούνια του Παρισιού.

R IV, σελ. 251-252.

Η ισότητα πρέπει να συμβαδίζει με την ελευθερία.

Είμαι παρτιζάνος που έχει πειστεί για την οικονομική και κοινωνική ισότητα, γιατί ξέρω ότι χωρίς αυτή την ισότητα, η ελευθερία, η δικαιοσύνη, η ανθρώπινη αξιοπρέπεια, η ηθική και η ευημερία των ατόμων, όπως και η ευπορία των εθνών, είναι μόνο απάτη. Αλλά, επειδή συγχρόνως είμαι οπαδός της ελευθερίας - πρώτη προϋπόθεση του ανθρωπισμού - πιστεύω πως η ισότητα θα έπρεπε να θεμελιωθεί στον κόσμο με μια αυθόρμητη οργάνωση της εργασίας και της συλλογικής ιδιοκτησίας, με την ελεύθερη ομοσπονδία των κοινοτήτων, αλλά ποτέ με την ανώτατη και κηδεμονική δράση του κράτους.

Να, λοιπόν, που βρίσκεται ουσιαστικά η διάσταση μεταξύ σοσιαλιστών ή κολλεκτιβιστών επαναστατών και αυταρχικών κομμουνιστών, που είναι οπαδοί της απόλυτης πρωτοβουλίας του κράτους. Οι στόχοι και των δύο ταυτίζονται. Και οι δύο εύχονται τη δημιουργία μιας νέας κοινωνικής τάξης, βασισμένης αποκλειστικά στη συλλογική εργασία, μέσα σε ίσες για όλους συνθήκες δηλ. σε συνθήκες μιας συλλογικής κυριότητας των μέσων παραγωγής.

Αλλά οι κομμουνιστές πιστεύουν ότι μπορούν να το πετύχουν με την ανάπτυξη της οργάνωσης της πολιτικής εξουσίας των εργατικών τάξεων και κύρια του προλεταριάτου των πόλεων που θα έχει τη βοήθεια του αστικού ριζοσπαστισμού. Αντίθετα, οι επαναστάτες σοσιαλιστές, εχθροί κάθε αβέβαιης συμμαχίας, πιστεύουν ότι αυτός ο σκοπός μπορεί να επιτευχθεί, όχι με την πολιτική οργάνωση και εξουσία, αλλά με την κοινωνική και επομένως αντιπολιτική οργάνωση και εξουσία των εργατικών τάξεων των πόλεων και των χωριών, όπου συμπεριλαμβάνονται και εκείνοι, που, αν και ανήκουν λόγω καταγωγής στις άρχουσες τάξεις, διέκοψαν τελείως θεληματικά με το παρελθόν για να προσαρτηθούν ειλικρινά στο προλεταριάτο και για να υιοθετήσουν το πρόγραμμά του.

R IV. σελ. 251.

Καπιταλισμός και κοινοβουλευτική δημοκρατία.

Η σύγχρονη καπιταλιστική παραγωγή και η κερδοσκοπία των τραπεζών απαιτούν για την ολοκληρωτική ανάπτυξή τους ένα ευρύ συγκεντρωτικό κράτος, το μόνο ικανό να υποβάλλει εκατομμύρια εργαζομένων στην εκμετάλλευσή τους. Μια ομοσπονδιακή οργάνωση από κάτω προς τα πάνω των εργατικών ενώσεων, των ομάδων, των αστικών ή αγροτικών κοινοτήτων και τελικά των μεγάλων περιοχών και των λαών, μόνη προϋπόθεση μιας αληθινής και όχι απατηλής ελευθερίας, είναι τόσο αντίθετη στην καπιταλιστική παραγωγή όσο οποιαδήποτε οικονομική αυτονομία.

Αλλά η καπιταλιστική παραγωγή και η κερδοσκοπία των τραπεζών συμβαδίζουν πολύ καλά μ' αυτό που ονομάζουμε κοινοβουλευτική δημοκρατία. Γιατί αυτή η πιο σύγχρονη μορφή κράτους, που βασίζεται στην υποτιθέμενη εξουσία της λαϊκής βούλησης, που ισχυρίζονται ότι εκφράζεται από τους τυχαίους αντιπροσώπους του λαού στις υποτιθέμενες λαϊκές συνελεύσεις, περιέχει τις δυο απαραίτητες προϋποθέσεις της ευπορίας της καπιταλιστικής οικονομίας. Δηλ. το συγκεντρωτισμό του κράτους και την πραγματική υποταγή του άρχοντα, δηλαδή του λαού, στη μειοψηφία, που ισχυρίζεται ότι τον αντιπροσωπεύει μα στην πραγματικότητα τον κυβερνά αντιπροσωπευτικά και τον εκμεταλλεύεται αναγκαστικά.

Το σύγχρονο κράτος στην ουσία του και στους σκοπούς του είναι αναγκαστικά στρατιωτικό, και ένα κράτος στρατιωτικό τείνει σύμφωνα με τη λογική του να γίνει κατακτητικό. Αν δεν κατακτήσει θα κατακτηθεί και αυτό είναι αλήθεια για τον απλό λόγο ότι όπου υπάρχει δύναμη πρέπει με κάποιο τρόπο να εκδηλώνεται. Καταλήγουμε λοιπόν στο συμπέρασμα ότι το σύγχρονο κράτος πρέπει αναγκαστικά να είναι μεγάλο και ισχυρό. Μόνο μ' αυτή την απαραίτητη προϋπόθεση μπορεί να διατηρηθεί. Και όπως η καπιταλιστική παραγωγή και κερδοσκοπία των τραπεζών, που για μεγάλο χρονικό διάστημα καταβροχθίζει αυτή την παραγωγή, πρέπει, κάτω από τον κίνδυνο της χρεωκοπίας, να επεκτείνεται ακατάπαυστα σε βάρος των μικρών εμπορικών και βιομηχανικών επιχειρήσεων που απορροφώνται και πρέπει να γίνουν παγκόσμιες και μονοπωλιακές επιχειρήσεις επεκτεινόμενες σ' ολόκληρο τον κόσμο, έτσι και αυτό το σύγχρονο αναγκαστικά στρατιωτικό κράτος εμπνέεται από την ακαταμάχητη τάση να γίνει παγκόσμιο κράτος.

Αλλά παγκόσμιο κράτος, που βέβαια δε θα πραγματοποιηθεί ποτέ, δεν μπορεί να υπάρχει παρά μόνο ένα, γιατί η συνύπαρξη δυο κρατών αυτού του είδους είναι απόλυτα αδύνατη. Η ηγεμονία είναι μόνο μια ταπεινή εκδήλωση, πιθανή κάτω από ορισμένες συνθήκες αυτής της απίθανης τάσης της ενυπάρχουσας σε κάθε κράτος. Και πρώτη προϋπόθεση αυτής της ηγεμονίας είναι η σχετική αδυναμία και υποταγή των γειτονικών κρατών.

R I, σελ. 68-70.

Η διακυβέρνηση των σοφών καταλήγει σε δεσποτισμό.

Οι μεταφυσικοί ή θετικιστές, όλοι αυτοί οι ιππότες της επιστήμης και της σκέψης, στο όνομα των οποίων θεωρούν ότι είναι εξουσιοδοτημένοι να επιβάλλουν νόμους στη φύση, είναι όλοι αντιδραστικοί συνειδητά ή ασυνείδητα. Και αυτό είναι εύκολο ν' αποδειχθεί. Εκτός απ' τη μεταφυσική γενικά, που ακόμα και στην εποχή της πιο μεγάλης λάμψης της μελετήθηκε από λίγους, η επιστήμη στην ευρύτερη έννοια, η πραγματική επιστήμη, που είναι άξια μέχρι ένα σημείο του ονόματός της, είναι προσιτή μόνο σε μια μικρή μειοψηφία. Στη Ρωσία π.χ. με πληθυσμό ογδόντα εκατομμυρίων ανθρώπων πόσοι πραγματικοί σοφοί υπάρχουν; Υπάρχουν βέβαια χιλιάδες που ασχολούνται με την επιστήμη, αλλά οι άνθρωποι που έχουν πραγματική γνώση δεν είναι περισσότεροι από μερικές εκατοντάδες. Αλλά, αν ο ρόλος της επιστήμης είναι να επιβάλλει τους νόμους της στη ζωή, τότε η μεγάλη πλειοψηφία - εκατομμύρια ανθρώπων - θα έπρεπε να κυβερνιούνται από μερικές εκατοντάδες σοφών. Και ο αριθμός αυτός θα έπρεπε να μειωθεί περισσότερο, γιατί δεν είναι όλες οι επιστήμες που σας κάνουν ικανούς να κυβερνάτε την κοινωνία και η κοινωνιολογία, η επιστήμη των επιστημών, προϋποθέτει από μέρους των προνομιούχων σοφών μια σοβαρή γνώση όλων των άλλων επιστημών. Πόσους τέτοιους σοφούς έχουμε, όχι μόνο στη Ρωσία αλλά σ' ολόκληρη την Ευρώπη; Και αυτοί οι είκοσι ή τριάντα σοφοί οφείλουν να κυβερνήσουν όλο τον κόσμο; Μπορούμε να συλλάβουμε πιο παράλογο και μισητό δεσποτισμό; Υπάρχει περίπτωση αυτοί οι 30 σοφοί να κτυπηθούν μεταξύ τους, αλλά αν συνεργάζονταν θα ήταν συμφορά για την ανθρωπότητα. Σκλάβοι των παιδαγωγών. Τι πεπρωμένο για την ανθρωπότητα! Δώστε στους σοφούς αυτούς την πλήρη ελευθερία να εξουσιάζουν τις ζωές των άλλων και η κοινωνία θα έχει τότε τις ίδιες εμπειρίες που έχουν τώρα, προς όφελος της επιστήμης, τα πειραματόζωα, τα κουνέλια, οι γάτες και οι σκύλοι.

Ας τιμήσουμε τους σοφούς για την πραγματική τους αξία, αλλά ας μη τους παραχωρήσουμε κανένα κοινωνικό προνόμιο από φόβο μήπως τους αμαυρώσουμε το πνεύμα και την ηθική τους. Ας μη τους αναγνωρίσουμε άλλο δικαίωμα, εκτός από το γενικό δικαίωμα να υπερασπίζονται ελεύθερα τις πεποιθήσεις τους, τις σκέψεις και τις γνώσεις τους. Ούτε σ' αυτούς ούτε σ' άλλον κανένα πρέπει να δώσουμε την εξουσία να κυβερνούν, γιατί, σύμφωνα με τον αμετάβλητο νόμο του σοσιαλισμού, αυτοί που έχουν περιβληθεί με μια τέτοια εξουσία, γίνονται αναγκαστικά καταπιεστές και εκμεταλλευτές της κοινωνίας.

R I, σελ. 187-188.

Η επιστήμη πρέπει να είναι κληρονομιά όλων.

Η αληθινή επιστήμη, π.χ. της ιστορίας, δεν υπάρχει ακόμα, και μετά βίας σήμερα αρχίζουμε να διαβλέπουμε τις ιδιαίτερα περίπλοκες προϋποθέσεις της. Αλλά ως υποθέσουμε ότι δημιουργείται. Τι θα μπορούσε να μας δώσει; θα συνθέτετε τον επεξεργασμένο και πιστό πίνακα της φυσικής ανάπτυξης των γενικών συνθηκών, τόσο των υλικών όσο και των πνευματικών, τόσο των οικονομικών όσο και των πολιτικών και κοινωνικών, θρησκευτικών, φιλοσοφικών, αισθητικών και επιστημονικών, των κοινωνιών που είχαν ιστορία. Αλλά ο γενικός αυτός πίνακας του ανθρώπινου πολιτισμού, όσο λεπτομερειακός κι αν ήταν, θα περιλάμβανε μόνο γενικές και επομένως αφηρημένες εκτιμήσεις. Επόμενο είναι ότι τα δισεκατομμύρια των ανθρώπων, που αποτέλεσαν το ζωντανό και ταλαιπωρημένο υλικό αυτής της ιστορίας, που ταυτόχρονα θριαμβεύει όσον αφορά τα γενικά αποτελέσματα, αλλά είναι θλιβερό όσον αφορά την απέραντη εκατόμβη των ανθρώπινων θυμάτων που συντρίβει κάτω από τους τροχούς της, αυτά τα δισεκατομμύρια αφανών ατόμων, χωρίς τα οποία κανένα από τα μεγάλα δυσνόητα αποτελέσματα της ιστορίας δε θα είχε επιτευχθεί και, ως σημειωθεί, ποτέ δεν εκμεταλλεύτηκαν κάποιο από τα αποτελέσματα αυτά, δε θα βρουν την παραμικρότερη θέση στην ιστορία. Έζησαν, θυσιάστηκαν, συντρίφτηκαν για το καλό της αφηρημένης ανθρωπότητας. Αυτό είναι όλο. Θα πρέπει να κατηγορήσουμε την επιστήμη της ιστορίας; Θα ήταν γελοίο και άδικο.

Τα άτομα είναι ακατάληπτα για τη σκέψη, το συλλογισμό, ακόμα και για τον ανθρώπινο λόγο, που είναι ικανός να εκφράσει μόνο ιδέες. Ακατάληπτα τόσο στο παρόν όσο και στο παρελθόν. Έτσι η ίδια η κοινωνική επιστήμη, η επιστήμη του μέλλοντος, θα συνεχίσει αναγκαστικά να τ' αγνοεί. Το μόνο δικαίωμα που έχουμε ν' απαιτήσουμε, είναι να μας δείξει αποφασιστικά τις γενικές αιτίες των ατομικών παθών και μεταξύ αυτών δε θα λησμονήσει, αναμφίβολα, το σφαγιασμό και την υποταγή - αλίμονο τόσο συνηθισμένων ακόμα - των ζωντανών στις αφηρημένες γενικότητες. Και ταυτόχρονα θα μας δείξει τις γενικές προϋποθέσεις, τις αναγκαίες για την αληθινή χειραφέτηση των ατόμων που ζουν στην κοινωνία. Να η αποστολή της αλλά και τα όριά της, πέρα από τα οποία η δράση της θα ήταν ανίσχυρη και καταστροφική. Γιατί πέρα από τα όρια αυτά αρχίζουν οι δογματικές απαιτήσεις για διακυβέρνηση της κοινωνίας αυτών που θεωρούνται εκπρόσωποί της, των ιερέων της. Και είναι καιρός να τελειώνουμε μ' όλους αυτούς τους πάπες και τους ιερείς. Δεν τους θέλουμε πια, ακόμα και με το όνομα δημοκράτες-σοσιαλιστές.

Για μια φορά ακόμα επαναλαμβάνω ότι μοναδική αποστολή της επιστήμης είναι να φωτίσει τον δρόμο. Αλλά μόνο η ζωή, απελευθερωμένη απ' όλα τα κυβερνητικά και δογματικά εμπόδια και δοσμένα απόλυτα στην αυθόρμητη δράση της, μπορεί να δημιουργήσει. Πώς θα λυθεί αυτή η αντινομία; Από την μια πλευρά η επιστήμη είναι απαραίτητη στην ορθολογική οργάνωση της κοινωνίας. Από την άλλη, επειδή είναι ανίκανη να ενδιαφερθεί για κάθε τι ζωντανό και αληθινό, δεν πρέπει να αναμιγνύεται στην αληθινή ή πρακτική οργάνωση της κοινωνίας. Αυτή η αντίφαση μπορεί να λυθεί μόνο μ' έναν τρόπο. Τη διάλυση της επιστήμης σαν πνευματικό ον, που υπάρχει έξω από την κοινωνική ζωή των ανθρώπων και αντιπροσωπεύεται από

ένα σώμα υποτιθέμενων σοφών και τη διάδοσή της στις μάζες. Η επιστήμη, που καλείται τότε ν' αντιπροσωπεύει τη συλλογική συνείδηση της κοινωνίας, πρέπει πραγματικά να γίνει ιδιοκτησία όλων. Έτσι, χωρίς να χάσει τίποτα απ' τον καθολικό χαρακτήρα της από τον οποίο δεν θα μπορέσει ποτέ να παραιτηθεί, γιατί τότε θα πάψει να είναι επιστήμη και συνεχίζοντας ν' ασχολείται αποκλειστικά με τις γενικές συνθήκες και τις γενικές σχέσεις των ατόμων και των πραγμάτων, θα διαλυθεί μέσα στην πραγματικότητα μαζί με την άμεση και πραγματική ζωή όλων των ανθρώπινων όντων. Θα είναι μια διαδικασία ανάλογη μ' εκείνη των διαμαρτυρομένων στην απαρχή της θρησκευτικής Μεταρρύθμισης, που δεν είχε πια ανάγκη από ιερείς. Από τότε καθένας ήταν ο ίδιος ιερέας, ο κάθε άνθρωπος, χάρη στην αόρατη, μοναδική επέμβαση του κυρίου Ιησού Χριστού, έχοντας τελικά απορροφήσει τον αγαθό θεό.

Αλλά εδώ δεν πρόκειται ούτε για τον αγαθό θεό, ούτε για την πολιτική ελευθερία, ούτε για τη νομοθεσία, που, όπως ξέρουμε, έχουν αποκαλυφθεί είτε θεολογικά, είτε μεταφυσικά και είναι όλα εξίσου δύσπεπτα. Ο κόσμος των επιστημονικών αφαιρέσεων δεν αποκαλύφθηκε. Ενυπάρχει στον πραγματικό κόσμο, που είναι έκφρασή του και γενική και αφηρημένη αναπαράσταση. Εφόσον σχηματίζει ένα ξεχωριστό τομέα που εκπροσωπείται ειδικά από το σώμα των σοφών, αυτός ο ιδεατός κόσμος απειλεί να πάρει στον πραγματικό κόσμο τη θέση του αγαθού θεού και να διαφυλάξει στους αυτοαποκαλούμενους αντιπροσώπους του το ρόλο των ιερέων.

Γι' αυτό, με τη γενική παιδεία, ίση για όλους και για όλες, πρέπει να διαλύσουμε την κοινωνική οργάνωση που διαχωρίζεται από την επιστήμη. Και έτσι οι μάζες, αφού πάψουν να είναι κοπάδια που τα οδηγούν και τα εκμεταλλεύονται προνομιούχοι ποιμένες, να μπορέσουν να πάρουν το ιστορικό τους πεπρωμένο στα χέρια τους.

Αλλά, εφόσον οι μάζες δε θα έχουν φθάσει σ' αυτό το επίπεδο παιδείας, θα πρέπει να αφήνονται στη διακυβέρνηση των επιστημόνων; Ο θεός να βοηθήσει. Θα ήταν καλύτερα ν' απομακρυνθούν από την επιστήμη παρά να αφεθούν να κυβερνιούνται από τους σοφούς. Η διακυβέρνηση των σοφών θα είχε σαν πρώτη συνέπεια να κάνει την επιστήμη απρόσιτη στο λαό και θα ήταν αναγκαστικά αριστοκρατική διακυβέρνηση, γιατί η σημερινή δομή της επιστήμης είναι αριστοκρατική. Η αριστοκρατία της διανοήσης. Από κρατική άποψη η πιο αμείλικτη και από κοινωνική η πιο αλαζονική και η πιο υβριστική. Τέτοια θα ήταν η εξουσία που θα είχε δημιουργηθεί στο όνομα της επιστήμης. Αυτό το καθεστώς θα ήταν ικανό να παραλύσει τη ζωή και τη δράση της κοινωνίας. Οι σοφοί, πάντα αυθάδεις, πάντα αυτάρκεις και πάντα ανίκανοι, θα ήθελαν να ανακατευθούν σε κάθε τι και όλες οι πηγές της ζωής θα στέρευαν κάτω από το αφηρημένο και σοφό τους πνεύμα.

F III, σελ. 98-103